

Helgener og kirkeveddikasjoner i Norge i middelalderen

Pernille H. Fredriksen

Hovedfagsoppgave i historie ved universitetet i Oslo
Høsten 2004

Innholdsfortegnelse

INNHALDSFORTEGNELSE	1
INNLEDNING.....	3
KAPITTEL 1. HELGENKULT - BAKGRUNN.....	14
1.1 Helgenkultens fremvekst og utvikling	14
1.2 Helgenkultens introduksjon i Norge	23
1.3 Konklusjon	32
KAPITTEL 2. KIRKEDEDIKASJONENE.....	33
2.1 Prof. Dr. L. Dietrichsons tall.....	33
2.2 Mitt tallmateriale	36
2.3 Ulikheter bispedømmene imellom	41
2.4 Konklusjon	49
KAPITTEL 3. VALG AV HELGENER	51
3.1 Helgenhierarkiet.....	52
3.2 Gamle kontra nye helgener	65
3.3 Norske kontra utenlandske helgener	70
Utenlandske helgener	71
Norske helgener og lokale skytshelgener.....	74
3.4 Utvikling over tid	86
3.5 Konklusjon	92
KAPITTEL 4	94
4.1 Helgenenes nytteverdi	95
4.2 Popularitet og bispedømmene	103

4.3 Elitekult eller folkelig kult	115
4.4 Konklusjon	128
AVSLUTNING.....	131
VEDLEGG.....	136
Vedlegg 1: Oversikt over de 15 mest populære dedikasjonshelgenene i Norge...	136
Vedlegg 2: Norske, utenlandske og felleskirkelige helgener.....	137
Vedlegg 3: Engelske helgendedikasjoner	138
LITTERATURLISTE.....	141
Illustrasjoner.....	147
TABELLER	
<i>Fig 1: Liste over kirke dedikasjoner rangert etter dedikasjonsfrekvens</i>	<i>45</i>
<i>Fig 2: Norske dedikasjons helgener satt inn i helgenhierarkiet</i>	<i>53</i>
<i>Fig 3. Gamle kontra nye helgener</i>	<i>65</i>

Innledning

Norske kirke dedikasjoner i middelalderen

Utgangspunktet for oppgaven er Norges katolske tid, dvs. middelalderen, fokusert rundt spørsmålene: Hvilke typer katolske helgener var det som gjennom kirke dedikasjoner ble introdusert i Norge i middelalderen? Velges de samme helgenene i de ulike delene av landet, og gjennom hele middelalderen? Hvilke helgener var mest populære? Målet for oppgaven er å få innsikt i hvilke kriterier og motiver som kan ha ligget til grunn når dedikasjons helgener ble valgt.

Grunnlaget for hele undersøkelsen er de norske kirke dedikasjonene i middelalderen. Det er følgelig av betydning å klargjøre hva som ligger i begrepet *kirke dedikasjon*. En ordbok vil fortelle at å *dedisere* betyr å vie eller tilegne noe (et verk, eks. komposisjon eller bok, med skrevne ord på selve verket) til noen. Begrepet kirke dedikasjon har to betydninger. Først er det selve den formelle handlingen hvor en kirke vies til Gud, og bygningen reserveres for tilbedelse av Gud.¹ Sekundært har begrepet også kommet til å omfatte selve navnet kirken blir gitt i forbindelse med at den vies til guddommen. Skikken med å dedisere kirkene til helgener var utbredt allerede på Augustins tid, på slutten av det 4. århundre.² Dette var en måte å identifisere kirkene i et område på i en tid hvor det ble stadig flere kirker. Med skikken å skrinlegge helgener i kirkene falt det også naturlig å omtale kirkene som de gitte helgenenes kirker. Etter hvert ble kirker tilegnet helgener uten å være i besittelse av deres legemer, dette for å minnes, ære, eller sette kirken under beskyttelse av gitte helgen. Det er dog viktig å merke seg at på tross av helgendedikasjoner var kirkene alltid viet Gud, ikke helgenen. De første dediserte kirkene ble trolig dedisert til Herren, den hellige ånd, og lignende variasjoner over det guddommelige.

¹ Eller som K. E. Kirk definerer det ” The formal act of setting apart a building for the worship of God.” Kirk, 1946, s 4

² I følge Bond hadde hver eneste gamle kirke sin skytshelgen, mens Kirk derimot mener det usikkert hvorvidt kirkene alltid fikk et navn. Bond, 1914, s 191; Kirk, 1946, s 1

Jeg vil ofte bruke betegnelsen 'helgendedikasjoner' istedenfor kirkededikasjoner, da hele undersøkelsen baserer seg på helgenene³ som ble introdusert ved kirkededikasjoner. Jeg vil bruke denne betegnelsen noe løselig i undersøkelsen, da jeg vil la den inkludere alle kirkededikasjoner, også dedikasjonene til Kristus, den hellige ånd, den hellige treenighet og det hellige kors, selv om disse ikke er helgener i den forstand.

Problemstilling og arbeidsteseser

Min problemstilling er: Var det et bevisst valg av helgener som lå til grunn ved dedisering av kirker i Norge i middelalderen? Hvis ja; hvilke kriterier lå i så fall til grunn, og hvilke helgener var de foretrukne? Min arbeidshypotese vil være at ja, det var et bevisst valg av helgener. For å finne ut om dette kan bekreftes eller avkreftes av kildematerialet har jeg utarbeidet en rekke arbeidsteseser som tar utgangspunkt i kriterier som kan ha ligget til grunn ved introduksjon av en helgen. Disse tesene vil punktvis testes i løpet av undersøkelsen.

Arbeidstesene forutsetter at det var et bevisst valg av helgener.⁴ Tesene jeg vil teste for å bekrefte eller avkrefte denne påstanden er at det *i første omgang var vel etablerte helgener som ble introdusert, og at det ble oppfattet som viktig å tidlig få egne nasjonale helgener for å befeste kristendommens stilling i landet.* Videre vil jeg ta utgangspunkt i at *helgenens stilling i himmelen kan ha spilt inn ved valg av helgener, samt at deres nytteverdi også kan ha vært en avgjørende faktor, noe som kan være med på forklare geografisk spredning.* En siste viktig del av tesen min vil være at *den engelske kirkes innflytelse på den norske vil ha vært avgjørende i kristningsprosessen og den første kristne tid.*

Mulige forklaringsmodeller

Helgenkult⁵ har i størstedelen av den katolske kirkes eksistens vært en viktig del av dens lære og praksis. Helgenkulten var på mange måter med på å folkeliggjøre

³ Når det gjelder generell informasjon om disse helgenene, som nasjonalitet, attributter, og lignende så vil mine kilder i hovedsak være Farmers *Dictionary of Saints*, Engleberts *The lives of the Saints*, og den katolske kirkes nettsider i 2003 og 2004 <http://www.katolsk.no/biografi/helgener.htm>

⁴ Uten dette kriteriet vil hele grunnlaget for undersøkelsen falle bort.

⁵ *Helgenkult* og *helgentro* er to begreper med klart ulik betydning. Med *helgentro* menes forestillingene og den religiøse overbevisning som gjorde at middelalderens mennesker vendte seg til helgenene for hjelp mot sykdom og uår. *Helgenkult* er praksis, hva de rent konkret gjorde, hvilke religiøse handlinger

kristendommen. I det første århundret etter den nye religionens innstiftelse gikk fortsatt Jesu disipler, og andre som hadde møtt enten Jesus eller disiplene, rundt og misjonerte. Men etter som tiden gikk og kristendommen spredde seg ble det større og større avstand – tidsmessig og geografisk – mellom de opprinnelige forkynnerne og de nye religionsutøverne. De ble skikkelser fra en mer eller mindre fjern fortid og fra et mer eller mindre fremmedartet land, som det ble stadig vanskeligere å identifisere seg med. I tillegg havnet kontrollen over religionen mer og mer i hendene på øvrighetspersoner som sto fjernt fra den øvrige befolkning; bønder, fiskere og håndverkere. Helgenene ble bindeleddet mellom den stadig fjernere skikkelsen av Jesus og de nye generasjoner av kristne. Jesus, guds sønn og religionens stifter, var jøde og døde i det fjerne Judea i år 37. Olav Haraldsson var en norsk konge som døde på Stiklestad i Norge i 1030, og som hadde en håndfast grav i Trondheim. Det er ikke vanskelig å se hvilken av disse skikkelsene det ville være enklest for norske bønder å forholde seg til i middelalderen.

Fra kristendommens første tid og til i dag har det kommet en strøm av hellige som har vitnet om ordet og blitt innlemmet i helgenskaren. Nye tider og nye land krever gjerne nye helgener, men mange gamle og til tider fremmedartede helgener holder også stand. På den tiden Norge ble kristnet fantes det flere tusen helgener,⁶ kongelige helgener, apostler, martyrer, biskoper, kirkefedre, jomfruer og eremitter, og et utall andre typer, de fleste historiske, men også en del fiktive.

Et av de sikreste bevis på forskjellige helgeners popularitet var antall kirker dedisert⁷ til deres ære. I Norge kjenner vi ikke dedikasjonene til stort mer enn en fjerdedel av middelalderens kirker.⁸ I Norge var særlig 1000 og 1100-tallet de store kirkebyggerårhundrene, men kirker ble bygget fra 900-tallet og gjennom hele

menneskene utførte for å oppnå denne hjelpen. Selv om man kunne utføre kulthandlinger uten å besitte tro så er allikevel helgenkulten på mange måter de ytre, synlige tegn på helgentroen.

⁶ Det nøyaktige tall varierer noe etter hvilke kilder man vurderer. *Bibliotheca Hagiographica Latina* lister opp navn på 3276 helgener i Europa og Midt-Østen før år 1500. Jon Vidar Sigurdsson, 1999b, s 185

⁷ Når en kirke sto ferdig skulle den innvies av Biskopen, dediseres, til en eller flere helgener, og ifølge den katolske kirkes lover skulle det plasseres en relikvie i alteret.

⁸ Denne oppgaven baserer seg på 328 kirker hvis dedikasjoner vi har kjennskap til. Det finnes trolig flere kjente kirkededikasjoner som ikke har kommet med i oppgaven. For dette se kapittel 2 som omhandler oppgavens tallmateriale.

middelalderen. Alle disse kirkene skulle dediseres til en eller flere helgener,⁹ og disse kirke-dedikasjonene gir oss tallmateriale som kan si oss noe om helgenenes popularitet og geografiske spredning. Hovedspørsmålet mitt er dog hvilke kriterier som lå til grunn ved valg av en dedikasjons-helgen, og ved å teste ut tesene mine på det ovennevnte tallmateriale vil jeg forhåpentligvis komme nærmere et svar på nettopp det spørsmålet.

Mange grunner kan ha ligget bak valg av en dedikasjons-helgen, og en del av disse er umulig å prøve ut. Arbeidstesene mine baserer seg derfor på de teoriene som faktisk kan prøves ut. Jeg vil nå raskt redegjøre for noen andre forklaringsmodeller, men uten å trekke dem med videre i oppgaven. Den forklaringsmodellen vi har minst informasjon om er den vi kan kalle 'private grunner'. Kirkebyggeren kan ha hatt sine helt private grunner til å velge en gitt dedikasjons-helgen. Har kirkebyggeren hatt en skytshelgen (ofte den helgen man var oppkalt etter, hvis festdag man var født på, eller lignende) ville det være naturlig å dedisere kirken til denne. Kirkebyggeren kan også ha latt kirken oppføre til en bestemt helgen i takknemlighet over at han selv eller noen i den nærmeste familie har blitt kurert av sykdom.

En annen forklaringsmodell som for så vidt også bygger på private grunner er ekstern påvirkning. Byggherren kan ha blitt inspirert av en kirke han har sett i England, eller et annet sted, og forsøkt å etterape denne på hjemmelig grunn, dedisert til samme helgen som originalen. Et eksempel her er Olav Trygvassons kirke til St. Klemens som klart fikk denne dedikasjonen til minne om Klemenskirken som var nordboernes sognekirke i London.¹⁰ Olav Trygvassons Klemenskirke ga igjen inspirasjon til en Klemenskirke på Island.

En tredje forklaringsmodell er at kirker tidvis ble bygget for å huse en bestemt helgens legeme, og kirken ble da nesten uten unntak dedisert til denne helgen. Eksempler er Olavskatedralen i Trondheim og Halvardskatedralen i Oslo. Uten at vi har kilder som bekrefter det, så er det likeledes sannsynlig at kirkene som er dedisert til de små lokale norske helgenene har vært i besittelse av hele, eller deler av den helliges legeme. Flere kirker som ikke har hatt tilgang på ett helgenlegeme i

⁹ Eventuelt til Jesus Kristus, den Hellige treenighet, det hellige kors, eller lignende.

¹⁰ Bull, 1912, s 186

forbindelse med en translasjon,¹¹ kan være dedisert til den helgen hvis relikvie befant seg i kirkens alter,¹² dette er spesielt sannsynlig om kirken var i besittelse av en spesielt kraftfull relikvie.¹³ Kirkene ønsket store relikviesamlinger, så en kirke kunne ha relikvier fra mange ulike helgener. I slike tilfeller ville kirken bli dedisert til den mest kjente av helgenene, den hvis relikvie var mest kraftfull, eller den hvis relikvie kirken først kom i besittelse av. Svithunskatedralen i Stavanger var eksempelvis i besittelse av et armben fra den hellige Svithun, som det er antatt at den første biskopen av Stavanger brakte med seg fra England. I tillegg til å være en 'viktig' relikvie, så var det trolig også starten på katedralens relikviesamling. Tilgangen på relikvier fra utenlandske helgener kan således være med på å forklare dedikasjonen til gjeldende helgen. Kirkene hadde nedtegnelser over relikviesamlingene sine, men de fleste av disse gikk tapt under reformasjonen. Det er derfor bare i et fåtall tilfeller vi kan få bekreftet at relikvier spilte inn på kirkededikasjonene.

I tillegg vil også biskopene som dediserte kirken ha hatt mulighet til å påvirke eller avgjøre hvilken helgen kirken skulle dediseres til. De ville trolig vurdert valget ut ifra så vel kirkepolitiske hensyn, som private preferanser.

Mirakeltro var selvsagt en viktig del av helgenkulten, og det var ofte i søken på mirakler folk vendte seg til helgenene. De norske og islandske helgenenes mirakler er i større grad naturlige og troverdige enn de vi finner ellers på kontinentet og de britiske øyer.¹⁴ Det er mer naturlig at syke mennesker blir friske og at folk har merkelige drømmer enn at avskårne bryster vokser ut igjen og parterte mennesker vekkes til live. Jeg ønsker dog ikke å gå spesielt inn på mirakeltroen i denne undersøkelsen, det vil klart bli for omfattende og det vil også gi undersøkelsen en annen vinkling enn det jeg ønsker.

¹¹ Translasjon vil si flytting av helgenens legeme. Det vanligste var en translasjon i forbindelse med helgenkåring, hvor helgenen ville flyttes fra sin opprinnelige grav for å skrinlegges i en kirke, eller man hadde en translasjon ved flyttingen av helgenens legeme fra kirken han først var lagt til en større kirke bygget for å huse legemet.

¹² I teorien ville paven i Roma sørge for å få sendt relikvier til bruk i nybygde kirker.

¹³ Det er tre grader av relikvier. 1. grad er den helliges skjelett, hele eller en del, men også innenfor denne graden var det statusforskjeller. Kraniet var selvsagt en mer kraftfull relikvie enn en knokkel fra et ben. Relikvier av 2. grad er en helgens klær, likklede, gjenstander helgenen har brukt, eller eventuelle martyrredsaker. Relikvier av 3. grad består av alt som har berørt en relikvie av 1. grad.

¹⁴ Bl.a. Paasche, 1958, s 143

Planen for oppgaven

I første kapittel vil jeg redegjøre for helgenkultens fremvekst og teologi, samt dens introduksjon i Norge. Her vil jeg også si litt om hva slags helgener som først og fremst ble introdusert i Norge. I kapittel to vil jeg redegjøre for og diskutere kirkededikasjonene vi kjenner til i Norge fra middelalderen. Det er dette materialet som vil ligge til grunn for oppgaven. Jeg vil så på dette grunnlaget i kapittel tre gå over til å diskutere valg av helgener og se på forskjellige forklaringsmodeller for disse valgene. Jeg vil teste tesene om at helgenenes status i himmelen kan ha hatt innvirkning på valgene, og at eldre helgener ble foretrukket fremfor nyere. Jeg vil også se på norske kontra utenlandske helgener, teste tesen om at det var viktig tidlig å få etablert egne nasjonale helgener, og i den anledning redegjøre for hvilke norske helgener vi har. I kapittel fire vil jeg diskutere elitekult kontra folkelig kult. Kapittelet vil også omhandle helgenenes nytteverdi, og jeg vil teste ut tesen om at nytteverdiene har innvirkning på popularitet og geografisk spredning.

Opprinnelig var det min plan å også ta en diskusjon på de religiøse bånd mellom Norge og England, samt ta en sammenligning mellom de to lands kirkededikasjoner og en diskusjon på funnene fra denne sammenligningen. Det viser seg at dette vil bli alt for omfattende for denne oppgaven, så jeg vil derfor isteden begrense meg til å vise den engelske kirkes innflytelse på den norske ved enkelte kommentarer underveis i teksten. Jeg vil begrunne påstanden om engelsk innflytelse i kapittel 1, samt i forbindelse med kommentarene underveis. Jeg vil i tillegg legge ved en liste over de mest populære helgenene i engelske kirkededikasjoner, se vedlegg 3.

Oppgavens rammer og problemer med kildene

I Norge ble de fleste kirkene bygget i høymiddelalderen, så der vil nok også hovedtyngden av tallmaterialet ligge, men jeg vil i oppgaven ta med alle kirker vi kjenner som ble bygget før reformasjonen. Med Norge mener jeg det som tilsvarer dagens riksgrenser. Hovedkilden min vil være sammenlignende lister over middelalderens og 1880-tallets norske kirker og vil dermed ikke inneholde noen informasjon om de deler av middelalderens Norge som i dag befinner seg utenfor landets grenser. Jämtland og Herjedalen faller dermed bort fra oppgaven. Det samme gjør Island og Orknøyene som uansett hadde andre påvirkninger og en helt annen utvikling når det gjaldt helgenkult. Mitt kildemateriale vil altså i hovedsak være

kirkededikasjoner, men jeg vil til dels også benytte helligdagslovgivning og primstaver. Jeg vil derimot ikke bruke alterdedikasjoner, prebender o.l. som kildemateriale i denne oppgaven da dette ville blitt altfor omfattende.

Undersøkelsen min bygger på tallmaterialet jeg presenterer i kapittel 2, og dette tallmaterialet baserer seg i hovedsak på L. Dietrichson's *Sammenlignende Fortegnelse over Norges Kirkebygninger i Middelalderen og Nutiden* fra 1888. Jeg finner det formålstjenlig å ta kildediskusjonen om Dietrichsons lister i forbindelse med gjennomgangen av tallmaterialet i kapittel 2.

Ett av problemene med prosjektet er usikkerhet angående helgenenes identitet. Det går ikke alltid frem hvilken av mange helgener med samme navn en kirke er dedisert til. Her vil jeg benytte skjønn, og benytte den av de mulige helgenene jeg finner det mest sannsynlig er den korrekte. Denne avgjørelsen vil jeg ta ved å se på de ulike alternativenes popularitet, geografiske tilhørighet og spredning, og lignende. Et annet problem er dedikasjonenes fornorskning av navn. Det er tidvis vanskelig å finne igjen helgener i de offisielle helgenlister. Der det er mulig vil jeg løse dette problemet ved å gå ut ifra faglige debatter og aktuell litteratur, og benytte eventuelle 'konklusjoner' som 'fasit' for min oppgave. I fravær av slike debatter vil jeg måtte bruke skjønn.

Jeg kommer til å nevne primstaver som et eksempel på en helgens utbredelse. På disse tidlige gjenbrukskalendrene var viktige dager merket inn, i stor grad helgeners helligdager. De har på folkemunne vært omtalt som messestaver, noe som sier mye om bruken. De eldste primstavene vi har er fra 1500-tallet, men det har vært argumentert at de nok var i bruk på et mye tidligere tidspunkt.¹⁵ Uansett gir de nok et ganske riktig bilde av helgenens utbredelse, og derfor vil de kunne benyttes som bekræftelse på om en gitt helgen nådde ulike landsdeler. Det hender også at jeg bruker primstav som bekræftelse på en helgens identitet. På tross av at det har vært etablert helgenhelligdager til helgener uten noen kjent dedikasjon i Norge, vil det at helgenen har vært utbredt og har plass på en primstav samt har egen helligdag i lovsamlingene være en logisk måte å få bekreftet gjeldende helgens identitet.

¹⁵ Alver, 1970, s 54

Historiografi

Helgenkult er et område det er forsket relativt lite på i Norge. Trolig skyldes dette at protestantismen slo slik rot i Norge at helgener og andre 'papistiske fordervligheter' har vært uglesett helt opp til vår egen noe mindre religiøse tid. I bøker som Oluf Kolsruds *Norges Kyrkjesoga* fra 1958 blir kun de norske helgenene (dvs. helgener fra det norske område) med Olav, Halvard og Sunniva i spissen nevnt. Dette er ganske vanlig i alle de fellesverker jeg har sett på, enten de dreier seg om norsk kirkehistorie i middelalderen, middelalderhistorie generelt, eller byhistorie.¹⁶ De norske helgenene blir nevnt, og kirker og klostre nevnes ofte med (dedikasjons-)navn,¹⁷ utover dette er det lite om helgenkulten generelt, hvordan denne påvirket folk i dagliglivet, hvilke helgener som var de foretrukne, og hvorfor. Blant de norske helgenene er det selvsagt særlig nasjonalhelgenen Olav som har blitt viet interesse her til lands. Dette skyldes trolig at han fra et protestantisk synspunkt blir betraktet som mer 'stueren' enn de fleste andre helgener, siden han også var vår kristningskonge fremfor noen, og den som tillegges æren for å ha kristnet Norge. Forskernes mangelfulle interesse for Norges katolske historie generelt, og helgenkulten spesielt, er et poeng som Sigrid Undset tar opp i sin bok *Helgener* i 1937:

Men når vi kommer til det katolske Nordens historie, blir forholdet straks annerledes. Det dreier seg om ca fem hundre år av folkets historie. Men overfor menneskenes viktigste livsforhold – deres religion – og de organer som næret deres religiøse liv og selv uavlatelig ble påvirket av svingningene i dette liv, dets sunnhet og svekkelse, har forskernes vilje til å vinne reell kunnskap ikke vært nær så sterk. Det gjelder forholdene utgjennom hele det nittende århundre, og det gjelder i mange tilfelle den dag i dag.¹⁸

Hun trekker også frem det faktum at:

det var ingen som hadde særlig interesse av å skrive om det religiøse liv, slik det ble levd her den tiden da Norge var katolsk. Og de menn som innførte reformasjonen i Norge, interesserte seg mer for alle andre sider av saken enn menigmanns fromhetsliv.¹⁹

Etter reformasjonen fikk i tillegg de fleste gjenlevninger fra katolisismen preg av mystisisme og overtro. Undset viser til eksempelet med forfatteren biskop dr. A. Chr. Bang som trykket gamle katolske bønner som fortsatt levde på folkemunne i sin bok

¹⁶ Bla annet tar Edvard Bull kortfattet for seg Halvardslegenden i *Kristianias historie* bind 1 i 1924

¹⁷ Bull diskuterer også Oslo bys kirker, men sier lite om helgenene de er viet til.

¹⁸ Undset, 1992, s 44

¹⁹ *ibid*, s 47

Norske hexeformularer og magiske oppskrifter fra 1901-02. Dette sier ganske mye om tidens syn på Norges katolske historie.

Ludvig Daae var blant de tidligste norske forskere som begynte å interessere seg for helgenkult, og han kom i 1879 med boken *Norges helgener*. Den første halvdel av boken er viet Olav den hellige og hans stilling i Norge og Norden. I bokens andre halvdel tar Daae for seg det han omtaler som 'Norges mindre helgener'. Her diskuterer han de andre norske helgenene, både de som oppnådde mer eller mindre offisiell helgenstatus og de som ikke gjorde det. Han omtaler også helgenene fra Island og Orknøyene, samt de to kvinnelige svenske helgenene Birgitta og Catharina. Sist nevner han kort noen 'fremmede' helgener, og eksempler på overtro knyttet til disse. Det er i stor grad denne boken jeg har benyttet som kildemateriale for å få informasjon om de lokale norske helgenene.

Edvard Bull tar i *Folk og kirke i middelalderen* fra 1912 for seg mange aspekter ved den norske helgenkulten, han trekker blant annet inn et eksempel med biskopene Torlak og Jon på Island for å demonstrere 'folkevalgt' kontra 'politisk' (i dette tilfellet helgenerklært av geistligheten) helgen. Det politiske aspektet bak helgendyrkelsen er noe han fremmer, og han vektlegger også mirakler som 'propaganda' for å fremme moralske leveregler. Han bruker for det meste islandske kilder og eksempler. Han tar i tillegg en kort gjennomgang av store deler av helgenene som ble dyrket i Norge og Island.

Fredrik Paasche, som hadde Ludvig Daae og Sophus Bugge som lærere, avholdt de såkalte *Olaus Petri-forelesningene* ved Uppsala universitet i 1941. Her forsøker han seg bl.a. på en grundig Mikaelstudie hvor han trekker inn erkeengelen Mikael's betydning i kristningsverket, noe jeg vil komme tilbake til i kapittel 1.

De senere årene ser det ut til at trenden med ikke å bry seg med helgenkulten, og med den vår katolske fortid, er i ferd med å snu. Helgenvitaer har blitt samlet, oversatt og gitt ut i bokform, artikler har blitt skrevet, og hovedoppgaver har blitt tilegnet emnet. Else Mundal er blant de som har satt fokus på helgener med flere artikler og en bok med vitaer oversatt fra norrønt. I artikkelen *Helgenkult og norske helgenar* (1995) gir hun først og fremst et overblikk over de norske helgenene og andre nordmenn som

hadde helgenry eller en lokal kult. Hun trekker også frem helgenkultens fremvekst i Norge. Hun peker på at helgener som hadde lidd en brå død hadde mye felles med den klassiske norrøne helten, og at de nordiske folk dermed lettere ville kunne forholde seg til helgenene enn til mange andre sider av den kristne tro.

Audun Dybdahls bok *Helgener i tiden* fra 1999 er aktuell for min undersøkelse da han jobber mye med det samme kildematerialet,²⁰ men han begrenser seg til Trøndelag. Han søker etter helgener som er særlig populære på det regionale plan, og helgener som fikk mer oppmerksomhet enn de ellers fikk i kirken generelt. Han ser i likhet med meg på sammenhengen mellom England og Norge, hvorvidt de norske helgendedikasjonene gjenspeiler kristning fra England og engelske misjonsprester. Men han konsentrerer seg først å fremst om å sette helgenkulten i Trøndelag inn i dette større bildet.

Martha Knapskog gjør i sin hovedfagsoppgave *Tidlig norsk helgentro* fra 1999 rede for helgenkultens innføring i Norge, med vekt på hvordan de hjemmelige helgener blir innført som et ledd i kirkelig misjonspolitik eller verdslig maktpolitikk. Hun debatterer særlig hvordan Olavskulten vokste frem, noe jeg vil komme tilbake til i kapittel 4.

Som det ovennevnte viser så har hovedinteressen i Norge innenfor temaet helgener og helgenkult ligget på de norske helgenene, da særlig Olav den hellige. Dybdahl er den eneste som i noen grad har sett på kirkededikasjonene, men han konsentrerte seg bare om Trøndelag. Han benyttet seg også av Dietrichsons lister, men han hadde ellers et bredere kildegrunnlag enn det jeg benytter i min undersøkelse. Selv om vi på mange måter har samme utgangspunkt for våre arbeider, så stiller vi forskjellige spørsmål til materialet. Ingen har før kartlagt helgenkulten i hele Norge i middelalderen på grunnlag av kirkededikasjonene. Det har, så vidt jeg har kunnet finne ut, heller ikke vært gjort noen forsøk på å forklare hvilke kriterier som kan ha ligget til grunn når man valgte en helgen å dedisere en kirke til.²¹

²⁰ Han bruker i tillegg altere, prebender, og kunsthistoriske kilder noe som gjør at han også kan søke å spore endringer i helgenenes popularitet over tid.

²¹ Dog har Jon Vidar Sigurdsson foretatt en lignende undersøkelse for helgenene som ble introdusert på Island. Jon Vidar Sigurdsson, 1996, s 115-133

Internasjonalt er helgener og helgenkult et stort forskningsfelt. Som i Norge var det lenge vanlig bare å studere helgener enkeltvis.²² Å se på helgener helhetlig, istedenfor individualistisk, er en relativt ny trend. Jeg har dog ikke til hensikt å gå inn på den internasjonale debatten med alle dens forgreninger. Jeg vil isteden begrense meg til å nevne Francis Bonds bok *Dedications of English Churches* fra 1914, som har vært til hjelp i mitt arbeide.²³ Bond studerer middelalderens engelske kirkededikasjoner, og sorterer helgenene etter dedikasjonsfrekvens for å studere popularitet. Hans mål er å forklare hvorfor det vi betrakter som obskure helgener ble høyere verdsatt av middelalderens mennesker enn de vi i dag har best kjennskap til, som for eksempel evangelistene. Hans viktigste forklaringsmodell baserer seg på det faktum at helgenhistorier for middelalderens mennesker var underholdning i like stor grad som oppbyggelige historier. Middelalderens mennesker, i likhet med de fleste andre satte pris på spennende historier om forfulgt uskyld og fantastiske eventyr, jomfruer og drager, i tillegg til hjertevarme historier om gavemildhet og oppofrelse. Obskure helgeners historier kunne i tillegg videreutvikles i det uendelige for å tilpasses samtidens krav, mens mange av de bibelske helgenenes liv var for vel kartlagt til at de kunne tillegges spennende eventyr.

St. Dionysius

²²”The study of saints has been primarily the study of the lives - or more accurately, of the vitae - of individual saints.” Weinstein & Bell, 1982, s 2

²³ Bond bygger sin bok på det tredje bindet av Miss Arnold-Forsters *Studies in Church Dedications* fra 1899 som gir en komplett (så sent som i 1946) liste over helgener som ble æret med engelske kirkededikasjoner.

Kapittel 1. Helgenkult - bakgrunn

Innledning

Da Norge ble kristnet startet ikke landet på bar bakke, men havnet rett inn i en religion som hadde vært i konstant vekst og utvikling i nesten tusen år. Jeg vil i min oppgave forsøke å redegjøre for norske kirkededikasjoner, hvordan de ble valgt og hvilke helgener som var de foretrukne. Hvilke helgener som i det hele tatt var tilgjengelige var stort sett et resultat av den tusenårige utvikling den kristne tro allerede hadde vært igjennom, så jeg finner det formålstjenlig å se på nettopp denne utvikling slik den angikk helgenkulten. For å kunne forklare de valgmulighetene man hadde i valg av helgener i Norge vil jeg redegjøre for helgenkultens bakgrunn og fremvekst. Rundt år 800 begynte ”de bereiste, opplyste, toneangivende menn”²⁴ å få kontakt med kristendommen og gjennom den, helgenkulten på sine vikingferder, handelsturer, og tjenestegjøring hos kristne konger. Enkeltpersoner ble kristnet, og brakte troen med seg hjem. På denne tiden fant også en stor reformerings-bevegelse sted i Europa, med visse konsekvenser for helgenkultens videre utvikling. Jeg vil redegjøre for helgenkultens oppkomst og utvikling frem til tiden for Norges kristning, og gjennom den store kirkebyggingstiden i Norge. Jeg ønsker med dette å vise trendene i Europa, som ikke kan ha unngått å ha hatt en viss innflytelse på de norske avgjørelsene. Jeg vil også diskutere helgenkultens introduksjon i Norge, og de norske forutsetningene for å ta i mot, eller avvise helgenkulten slik de fikk den presentert.

1.1 Helgenkultens fremvekst og utvikling

Den kristne helgenkulten er nesten like gammel som kristendommen selv. Jesus som Kristus var selve troens grunnlag, og treenigheten²⁵ var det guddommelige som skulle tilbes (*Adoratio*). Allerede i den apostoliske tid falt det seg naturlig også å ære (*Veneratio*) de som hadde stått Herren spesielt nær, og som etter hans død kjempet videre for den nye tro. Jomfru Maria, døperen Johannes, samt herrens apostler var alle

²⁴ Heber, 1936, s 25

²⁵ Treenigheten som begrep ble ikke stadfestet før år 381, når den hellige ånd ble en del av den 'guddommelige enhet'.

hellige 'guds venner', og ble æret som dette.²⁶ Når protomartyren Stephanus ble stenet av jødene i år 35 a.d. kom også martyrene, 'vanlige' kristne som ble drept for sin tros skyld, på banen. På dette vis hadde det så tidlig som det første århundre av vår tidsregning kommet en lang rekke med 'hellige' døde som ble æret av sine medkristne som spesielle forbilder. Det tidligste bevis vi har for denne martyrkulten er skriftet *Polykarps martyrium* fra ca 156, som vitner om hvordan menigheten samlet sammen Polykarps ben ("mer verdifulle enn juveler") etter hans død, for så å møtes ved disses gravsted for å feire årsdagen for hans martyrium. Dette er også et tidlig bevis på relikviekulten som vokste ut over enhver fornuft i løpet av middelalderen. Oppdagelse, flytting og installering av relikvier inga en følelse av å ha mottatt et håndfast bevis på guds barmhjertighet. Herren selv hadde funnet menigheten verdig til å besitte de hellige rester. Innledningen til høymiddelalderens helgendyrkelse finner vi i denne tidlig kristne tid, med de kristne som møttes for bønn ved helliges grav på årsdagen for deres martyrium.

Den opprinnelige helgen var en som hadde påtatt seg martyriet for den kristne tros skyld, i tillegg til et fåtall andre, som jomfru Maria, som sto i en særstilling innenfor det kristne samfunn. Under kristenforfølgelsene i Romerriket frem til det konstantinske omsving på begynnelsen av trehundretallet²⁷ var det nok av muligheter til å vinne seg martyrkronen. Alle som møtte døden på dette vis ble oppfattet som hellige. Med det konstantinske omsving var martyrtiden omme, men ønsket om å oppleve hellighet i samtiden besto. Kriteriene for hellighet ble således justert noe, og de som søkte å etterleve Jesu liv i fattigdom og barmhjertighet, eller de som søkte å studere det og forsvare den sanne tro verbalt, bekjennere²⁸, eremitter og jomfruer, kunne nå opphøyes til helgener. Biskoper og konger som kjempet for den kristne sak, eller ble drept av hedninger, var blant de nye helgenene, så også grunnleggere av klerikale ordner og munkesamfund som dro ut for å misjonere.

²⁶ Det er viktig å forstå skillet mellom *adoratio* og *veneratio*. Treenigheten ble tilbedt, og Guds venner ble æret.

²⁷ Konstantin begynte sin favorisering av de kristne I 312 og ble enekeiser I 324, noe som markerer begynnelsen på kristendommen som en offisiell godkjent religion.

²⁸ "The term *confessor* was eventually applied to those who deserved to be venerated by the faithful as a result of the pain they had suffered, or inflicted on themselves, for the love of Christ." Vauchez, 1997, s15

Tanken bak helgendyrkelsen slik den fant sin form i løpet av senantikken og tidlig middelalder var at de som ble kronet med martyriets krone, og senere også bekjennere og andre viktige forkjempere for troen, kom direkte til himmelen når de døde.²⁹ Ved at de befant seg for Guds åsyn var de i stand til å gå i forbønn for de levende. Helgenene knyttet himmel og jord sammen ved at deres sjel var hos Gud, samtidig som de også hadde en mystisk tilstedeværelse i sine etterlevninger, sine relikvier. Inskripsjonen på St. Martin av Tours grav tydeliggjør dette:

Hic conditus est sanctae memoriae Martinus episcopus
Cuius anima in manu Dei est, sed hic totus est
Praesens manifestus omni gratia virtutum.

(Her ligger Martin biskopen, av hellig minne,
hvis sjel er i Guds hånd; men han er fullt her,
tilstedeværende og synliggjort i mirakler av alle slag.)³⁰

Helgenene hadde, i Jesu fotspor, triumfert over døden. Ved guds gunst kunne de utføre mirakler, og miraklene kobler sammen det Gamle og Nye Testaments fortellinger om guds nærhet mens de foregriper oppstandelsens helbredelse; fortid og fremtid samles i nåtiden, og dette gjentas hver gang beretningene om det leses eller fortelles. Som spesielt rene og dydige mennesker hadde helgenene i tillegg jobbet seg opp en 'sparekonto' med velvilje og gode gjerninger, og ved å be til helgenen kunne man få del i disse oppsamlede velgjerningene. I bok 10 av sin *Civita Dei*³¹ ser Augustin martyrene som bindeledd mellom gud og mennesker, og dette i meget sterkere grad enn englene som representerer noe fremmed for menneskene. Torarin Lovtunges omtale av St. Olav i *Glælognskvida*³² vitner om at funksjonen som bindeledd mellom gud og menneskene også har vært tillagt helgenene i Norge: "Neppe hadde Haralds sønn erhvervet sig himmerike før han blev en megler (mellem Gud og mennesker) [...] Han er Guds mann. Han oppnår hos Gud selv god åring og fred for alle menn."³³ Også i *Gammel norsk homiliebok*³⁴ fremheves helgenenes

²⁹ Denne ideen er blant annet basert på Lukas 23:43 "Jesus svarte: 'Sannelig, jeg sier deg: I dag skal du være med meg til Paradis.'"

³⁰ Fritt oversatt fra engelsk etter Brown, 1981, s 4

³¹ Om forholdet mellom Gud og mennesker.

³² Et skaldekvad av skalden Torarin Lovtunge fra tiden 1031- 1035.

³³ Sitat fra Schreiner, 1926, s 86-87

³⁴ Homilieboken er en samling prekenes som var i bruk i Norge i middelalderen. I følge *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (heretter referert til som KLNLM) dreier det seg hovedsaklig om prekenlitteratur fra begynnelsen og midten av 1100-tallet. KLNLM, bind 6, s 663

mulighet for å gå i forbønn for menneskene: ”Mennesker som vil søke Gud, skal først søke hjelp i helgenenes forbønn, så de kan finne nåde hos Gud.”³⁵

Man hadde best håp om å oppnå en helgens forbønn ved å be til ham på hans festdag, og i den helligdommen som oppbevarte hans relikvier. Dette er bakgrunnen for pilgrimsreisene, hvor folk reiste til en bestemt helligdom enten for rense seg for synder, oppnå helbredelse for sykdom, eller for å oppnå fortjeneste som de kunne trenge siden. Flere kjente historiske skikkelser la ut på pilgrimsvandring på påbud fra sin prest eller biskop for å gjøre bot for en stor synd de hadde begått. I vesten kjenner vi til at dette ble gjort så tidlig som 300-tallet, og vi har vitnesbyrd om den kvinnelig pilgrimen Egeria som valfartet til det hellige land mot slutten av dette århundret.³⁶ Allerede i 1029-30 er Sigvart Skald,³⁷ på pilgrimsreise til Roma. I Norge var det særlig Nidaros, og den hellige Olavs skrin som etablerte seg som pilgrimsmål.

Helgenene tok på mange måter form av senromerske patroner,³⁸ hvis makt ble delegert til biskopen. Martyrfestivalene fikk form av en offentlig bankett gitt av den himmelske patron til de jordiske klienter. Dette var et resultat av at biskopene etter hvert ble rekruttert fra rike romerske familier. Disse var vant til å besitte patronrollen, som de videreførte i sitt nye embete, og de økte også mengden av donasjoner til kirken som ble ’ny’ og rikere. Mye av den nyervervede rikdommen ble brukt på utbygging av helgenenes graver, og seremonier ved samme, samt strålende fester for kirkens og helgenenes klienter. Disse helgenfestene ble ofte modellert på keiserens inntog i en by. Et byfelleskap ble dannet av de ulike sosiale lag; alle, i fellesskap, mottok keiseren. På samme måte var helgenfesten en inkluderende begivenhet. Helgenens nærvær ga amnesti til de fordømte, og miraklene var reintegrerende: Den syke synder som sto utenfor fellesskapet ble kurert og reintegrert ved helgenens nåde. Språket og modellene som ble brukt for å forklare helgenenes funksjon, og også ikonografien som ble benyttet i fremstillingen av de hellige, var det samme som var brukt for å forklare og avbilde patron – klient forholdet. Ved å vise til dagliglivets

³⁵ Hjelde, 1990, s 456, sitat fra gammel norsk homiliebok

³⁶ *Egerias reise til det hellige land*, oversatt av lektor Else Schjøth og utgitt i 1991.

³⁷ Olav Haraldssons skald.

³⁸ Den romerske stormann opptrådte gjerne som beskytter og velynder overfor enkelte borgere, og tidvis også for hele samfunn. Han var patronen og de borgerne som sto under hans beskyttelse var hans klienter. Det latinske ordet *patronus* vil på norsk bety noe i likhet med skytsherre, forsvarer. Når *patronus* brukes om helgener tilsvarer det omtrent det norske begrepet skytshelgen.

erfaringer, og ved å knytte dette til religionen kunne kristendommen knytte folk til seg også i hverdagen. Patron – klient forholdet gjennomsyret den sen-antikke hverdag i så stor grad at alle hadde en patron.³⁹ Ved å velge seg en helgen til å fylle denne funksjon, kunne man velge å ellers være ubundet av forpliktelser til en jordisk patron. Helgenkultens popularitet i middelalderen skyldes trolig nettopp forståelsen av helgenen som en himmelsk patron, en hjelper, både i dette livet og etter døden. Hjelpen folk forventet av helgenene i det jordiske liv var hjelp mot sykdom, uår, storm og bortkomne sauer, og ved den økende fokuseringen på døden, skjærsilden og helvete utover i middelalderen trengte man i stadig større grad deres forbønn også for det neste liv.

I løpet av det tredje og fjerde århundre ble det vanlig i de kristne samfunn å føre martyrologier, og de geistlige sørget for nedskrivning av 'sine' (de tilknyttet menighetens) martyrs *acta* eller *vitaer*, som ble lest opp i menighetene til allmenn oppbyggelse, og særlig benyttet under feiringen av den gitte martyrs helligdag. Mange av *acta*'ene ble spredt videre til andre menigheter, og på denne måten ble mange lokale helgener dyrket langt unna sine opprinnelige samfunn. *Acta*'ene ble ofte skrevet på initiativ, og under kontroll av biskopene.⁴⁰ I forbindelse med den raskt voksende liturgiske kult av martyrene nå når forfølgelsene var over, startet også prosessen med å overføre levningene av de hellige fra deres originale graver til verdigere og tryggere graver. Ambrosius⁴¹ ønsket å gjøre de hellige mer offentlig tilgjengelig og flyttet i 385 relikviene av SS Gervasius og Protasius inn under alteret i sin nybygde katedral. På denne måten ble de hellige tilgjengelige for hele menigheten, og var alltid med i det religiøse liv som utspilte seg i katedralen. Her ser vi starten på kirkenes relikviesamlinger som kulminerte i regelen om at et hvert alter skulle inneholde en helgenrelikvie.⁴² Det ble vanlig med helgenskrin etter Ambrosius' forbilde, og kirkene som kunne skilte med slikt ble valfartsmål gjennom hele middelalderen for folk som håpet på helbredelse ved helgenens skrin. Ved

³⁹ Se bl.a. Qviller, 1999

⁴⁰ Biskopene var, etter et dekret fra rådet i Kartago i år 401, pålagt kontroll med og oppmuntring av helgendyrkelsen i sine menigheter.

⁴¹ Kirkefader og biskop i Milano (374-397).

⁴² Nikea konsilet år 767. Dette var slutten på en lengre prosess, allerede på 500- tallet begynte relikvier å få en stadig større plass i dedikasjonsritualene for altere og kirker. Tidligere hadde innvielsen og dediseringen ganske enkelt bestått av feiring av messe. Rollason, 1989, s 25

helgenskrinene ble det etter hvert vanlig å føre nedtegnelser over miraklene som fant sted der, og disse ble i stor grad publisert.

Martyr- og helgenkulten startet som en grasrotbevegelse, og det tok en god stund før det ble utformet noen klar teologi som gjorde den offisiell. Det blir ofte antatt at kulten slik den utviklet seg var et resultat av hedenske riter som de mange omvendte hedningene etter det konstantinske omsving brakte med seg inn i kirken.⁴³ Med kristningen av de germanske stammene ble enda flere hedenske riter tatt opp i, og omtolket av kristendommen.

Det er vel kjent at de nyomvendte germanere i missionstiden omstøpte kristendommens kjærlighetslære til en krigsreligion, fattet Kristus som den gjæve høvding og apostelskaren som hirden og krigerdåd som Gud velbehagelig gjærning. Og det gjælder selvsagt nordmændene likefuldt som de mellemeuropæiske stammer. Endnu i det 13 årh. er slik tankegang tydelig på Island [...] det kvæde, som høvdingen Kolbein Tumessøn (død 1208) digtet til ære for apostelen Johannes, meget betegnede. Johannes prises som Kristi trofaste hirdmann, som står som helt i den hårde kamp, og i kenningene er han den heldige skytter.⁴⁴

Helgenkulten vokste frem på en tid og i et miljø (den romerske sivilisasjon) hvor det var relativt vanlig å være lese- og skrivekyndig. Med Vest-Romerriketets fall endret dette seg. Germanerne, frankerne og nordboerne hadde lite skriftkultur, runer ble brukt og ble ofte sett på som noe magisk. I middelalderen, da spesielt den tidlige middelalder, ble skriftkulturen noe elitistisk, vanligvis forbeholdt kirkens menn. Selv ikke aristokratiet hadde noe forhold til lesing og skriving, men de hadde tilgang på lese- og skrivekyndige folk når det var behov for det. Helgenkulten som oppsto som noe folkelig blant kristne generelt, ble således i den tidlige middelalder noe som i større grad var forbeholdt kirkens menn, og den verdslige elite. Vitaene, de skrevne historiene om helgenenes liv, var som de fleste andre skrevne tekster i den tidlige middelalder først og fremst beregnet på de lese- og skrivekyndige, dvs. munk og kirkens menn, men også på kongelige og adelen. Skrevne tekster krever lesekyndighet eller noen som kan lese høyt, og dette utelukket bønder og andre av lav status. Vitaene fra denne tiden er moralske og oppdragende verker beregnet på de som søker et liv i

⁴³ "Popular opinion had forced on all [...] acceptance of pagan forms of ceremonial and of potentially 'superstitious' view of the localization of the soul at the grave in the case of the cult of relics and of the tombs of the saints." Brown, 1981, s 27

⁴⁴ Bull, 1912, s 248-249

avholdenhet og sølibat. De kommer med eksempler til etterfølgelse ved å vise hva andre har lidd og ofret for Herren, samt skrekkehistorier om hvordan det går når man viker fra den smale vei. De er også hint til aristokratiet for å påvirke deres livsstil, og spesielt for å sørge for at de høye herrer skulle respektere kirkens eiendommer, og helst sørge for å utvide disse. Vitaenes mirakel-beretninger er fulle av historier om folk som blir straffet av helgenene etter å ha forbrutt seg mot kirkelig eiendom. I tillegg er det et poeng at aristokratiet var den standen som fylte de kirkelige posisjoner, kirke og stat hadde således nære, ofte kjødelige relasjoner. Mirakler skjedde også oftest for kirkens menn og kvinner, eller folk som hadde forbindelse med aristokratiet. Men mot slutten av den tidlige middelalder så endret alt dette seg.

Fra midten av 800-tallet skjerpet kirken sin interesse for helgenkulten, i forbindelse med reformeringsbevegelsen. Reformbevegelsen la vekt både på utdanning og økt religiøsitet blant legfolk. Helgenene kunne trekke legfolk til kirken i søken etter mirakler. Helgenene som før hadde vært et mer kirkelig anliggende ble introdusert inn i legfolks hverdag på flere måter. Kalenderen ble lagt opp etter helgenfester, og disse ble brukt som merkedager for når tienden skulle betales, når markeder skulle avholdes, og lignende.⁴⁵ Mens det før kun var søndagene som var lovfestet som helligdag med arbeidsforbud, kom det nå nye lover hvor mange helgenfester også ble helligdager på linje med søndag. I England skjedde dette med Kong Alfreds lover på slutten av 800-tallet, hvor det var lagt inn en påbudt helligdag for frie menn på bl.a. St Gregorys dag og Allehelgensdag. Utover middelalderen kom stadig nye festdager til i lovene, og strengere regler med lengre arbeidsforbud, faste, og lignende. Helgenene var også en del av legfolkets liv ved sine relikvier. Det ble vanlig å bruke relikvier i forbindelse med høytidlig edsavleggelse, i forbindelse med rettslige prøver,⁴⁶ og ved at relikviene ble båret i prosesjon ikke bare ved festdager, men også for å avverge pest, sult, krig, og lignende plager. I tillegg er det merkbart i mirakelsamlinger og helgenvitaer at miraklene oftere hendte med 'vanlige' mennesker. Den økte interessen for helgener blant legfolk kan sees både som en årsak og som et resultat, for

⁴⁵ Allerede på 500-tallet søkte St. Martin og hans etterfølgere å bekjempe hedenskapen ved å bryte opp gamle arbeidsrytmer som fulgte årstidene og planetene, og isteden konstruere en kunstig tidsregning basert på hellige menneskers død. Helgendagene som merkedager for også verdslige gjøremål ble innført og varte i mange områder til lenge etter reformasjonens innførsel.

⁴⁶ Hvor den anklagede skulle prøve sin rett ved for eksempel ild eller vann.

mirakelsamlingene må ha oppmuntret helgenkulten blant vanlige mennesker ved å vise at også de kunne bli begunstiget.

I utgangspunktet var det folkeopinionen som avgjorde hvem som skulle æres som helgen,⁴⁷ etter hvert ble det biskopen som avgjorde ved å godkjenne en helgenerklæring og sørge for translasjon av helgenens legeme til et skrin hvor det kunne æres. I tillegg til et rent og hellig liv var mirakler, helst etter døden, det sikreste bevis på hellighet. En annen favoritt var at den helliges døde legeme avga søt duft og ikke gikk i forråtnelse. Etter hvert som helgenskaren vokste ble det et økende krav om en formalisering av kanoniseringsprosessen. Dette passet også overens med at paven på denne tiden fikk økt makt. Således ble det etter en lengre prosess på 1200-tallet paven alene som avgjorde hvem som var verdig å tas opp i helgen-skaren som universelle helgener.⁴⁸ Det er dog viktig å merke seg at dette ikke fungerte retrospektivt. Paven gikk ikke inn med noen offisiell helgenerklæring av helgenene fra før denne tid. Men nå var det, i hvert fall offisielt, forbi med lokale helgener som ikke ble tatt opp i helgenskaren utover sitt begrensede geografiske område. Dette hindret allikevel ikke at lokale skikkelser kunne æres som om de var helgener, under betegnelsen *salige* uten å være offisielle og universelle hellige. Flere norske kirker er dedikert til sene skikkelser som aldri ble kanonisert, og rent teknisk har ingen av de norske helgenene mottatt noen offisiell helgenkåring av paven.

I forbindelse med år 1000 fant det sted en økt fokusering på dommedag, siden man trodde tusenårsriket⁴⁹ gikk mot slutten og verden ville gå under med Jesu tilbakekomst. Eskatologi,⁵⁰ og apokalyptisk stemning spredde seg til Norden fra blant annet England. Enkelte har hevdet at nettopp dette var årsaken til Olav Trygvassons nådeløse misjonsiver.⁵¹ Etter at han selv ble døpt i England måtte han sørge for å få kristnet sitt folk før dommedag. Fredrik Paasche fremhever at botsstemning i

⁴⁷ De første århundrene var det nesten uten unntak martyrer, og martyrdøden ga i denne tiden automatisk helgenstatus.

⁴⁸ Nyere forskning har avvist den tidligere påstanden om at det var Aleksander III (1159-81) som innførte denne regelen i 1170, og hevder isteden at det var hans etterfølger Innocent III (1199-1216). Farmer, 1997, s xiii.

⁴⁹ Nedtelling enten fra Jesu' fødsel eller død.

⁵⁰ Læren om de siste ting, døden, dommen og den evige frelse og fortapelse.

⁵¹ Bl.a. Sigudur Nordal I en kommentar til Våluspå; "Jeg anser det for sikkert at frykten for dommedag har øvet sterk virkning på Olav Trygvason og hans forkyndelse."

forbindelse med den ventede apokalypsen også utgjør en del av forklaringen for omslaget i Norge etter slaget på Stiklestad og Olav Haraldssons død.⁵²

I det ellefte og tolvte århundre var det særlig tre hovedveier til hellighet. Den ene typiske helgenen i denne perioden var biskopen, enten grunnet nestekjærlig levesett, reformiver, som kirkens beskytter mot det verdslige, eller som Tomas Becket, gjennom martyrdom. Dette var også en periode hvor kongelig blod sto i tett tilknytning til hellighet, slik som ved martyrkonger som Olav og den danske kong Knut, eller kristne mønsterkonger som den franske Ludvig. Den tredje hovedveien til hellighet i denne perioden var gjennom det benediktinske monastiske liv. Benediktinerene var på denne tiden opptatt av reform, og dette var også den ordenen flest vendte seg til. Både grunnleggeren Benedikt av Nursia og den senere benediktineren Bernhard av Clairvaux er blant middelalderens viktigste munkehelgener.

På 12- og 1300-tallet endret mønsteret seg. Det fant sted et skifte i den religiøse mentaliteten. Tiggerordenene i byene brakte, og var samtidig et resultat av, nye fromme strømninger i de bredere lag av befolkningen. Som et resultat av dette ble det flere helgener fra de lavere sosiale lag,⁵³ noe som igjen førte til økt fromhet grunnet hellige menn og kvinner som de lavere klasser lettere kunne identifisere seg med. Det ble vanligere at helgener var legfolk fra middel- eller de lavere klasser. Det var også flere kvinner enn tidligere som ble helgener, og det var flere kvinnelige helgener som hadde vært gift og hadde barn.⁵⁴ Dette tyder på en økende respekt for familieliv, og at man fjernet seg noe fra de strenge krav om jomfrulighet som kvinners eneste vei til hellighet. Tankene om makt som noe fra Gud, og dermed de mektige som hellige, forsvant. Frans av Asissi var 1200-tallets 'modellhelgen', et eksempel til etterfølgelse slik han selv fulgte Jesu eksempel ved at han ga opp alt verdslig, og levde i apostolisk fattigdom, men ute i verden, ikke bak klosterets beskyttende murer. Det å bli kåret til helgen var nå mer et resultat av og et tegn på den helliges personlige fromhet.

⁵² Paasche, 1958, side 39-40

⁵³ Bl.a. helgener fra tiggerordenene som i stor grad rekrutterte fra lavere klasser, mens biskoper og benediktinermunker ble rekruttert fra de høyere sosiale lag.

⁵⁴ Weinstein & Bell, 1982, s 224-225

1.2 Helgenkultens introduksjon i Norge

De norske forutsetningene

De gamle norrøne gudene var spesialiserte og hadde ulike nytteverdier. Frøya var kjærlighets-gudinnen, Njord og Frøy var fruktbarhetsguder, og Tor var tordenguden. Man søkte hjelp av ulike guder i ulike situasjoner, slik man senere gjorde det med helgenene. Hjelpen fikk man ved å skaffe seg kunnskap om gudene slik at man kunne påkalle dem, samt ved å holde seg til venns med dem ved å holde hovene og kulten i ære. Men gudene ble påkalt i jordiske anliggender, i nød og kamp.⁵⁵ Hvor man havnet etter døden var ikke noe man kunne forhandle med gudene om, det var måten en døde på som avgjorde det. Med økende grad av kristne impulser fra utenlandsreiser og misjonerende prester fikk livet etter døden en stadig mer sentral plass i folks bevissthet. *Våluspå*, som ble skrevet ved Håkon Ladejarls hoff i en tid da kristningen av landet var begynt,⁵⁶ forteller om livet etter døden og gir på mange måter hedenske svar på kristne spørsmål. Det blir et overgangsskrift og viser hvordan hedendommen omformes for å møte konkurransen fra kristendommen.⁵⁷ Her innføres blant annet Eiterdalen som et straffested for svikere og mordere. Også Ragnarokk, som en parallell til dommedag, bringes på bane i sterkere grad enn i tidligere Eddadikt. Kildene viser således at folks interesse for livet etter døden øker på slutten av 900-tallet, både i form av litteratur som skal gi svar på spørsmålene, men også i form av økte mengder gravhauger på gårdene, hos bønder så vel som hos høvdinge.

Ingen av de hedenske gudene var allmektige, eller fra evighet av, fra før skapelsen. Det var nettopp dette misjonen forfektet om den nye guden. Kristus trengte heller ikke å frykte ragnarokk, det var heller han som brakte den siste dag, og han skulle trone i himmelen etter at jorden hadde gått under.

Deler av den kristne læren hadde allerede foregangstanker i den norrøne gudetro og den norrøne livsstil. Slik den ærerike død i kamp åpner for plass i Valhall, slik gir den ærerike død som martyr plass hos Gud i himmelen. Begge deler er en heltmodig og ærerik død. Olav den helliges død svarer til begge idealene; både krigerens død og

⁵⁵ "[...] kunne mennesker påkalle Odin for å få hjelp til å knuse sine fiender." *Landnåmabok*

⁵⁶ Ca år 970-995

⁵⁷ Se bl.a. Steinsland, 1998, s 81-92. Gro Steinsland diskuterer forøvrig hvordan dette også gikk den andre veien, ved at hedenske begreper og forestillinger ble brukt for å beskrive den kristne gud i overgangstiden mellom hedendom og kristendom. Bl.a. Steinsland, 1991, s 296-297

martyrens død. Som historien om Halvdan Svarte og hans gravlegging (på fem forskjellige steder) viser, var heller ikke tanken på å dele opp et lik for at det skulle kunne gravlegges og æres flere steder et ukjent fenomen. I den norrøne tradisjon forble den døde på mange måter endel av de levendes felleskap. Samtidig kan man si at med kristendommen ble sjelens liv etter døden mer sentralt, og prestenes trusler om evig straff sørget for at dette ble noe man måtte tenke på også i dagliglivet.

Et av de viktigste skillene mellom hedendom og kristendom var at religion og moral ble vevd sammen.⁵⁸ Kirken krevde bøter for synd og urett gjort mot andre, og stilte seg til doms over folks moral. All synd var synd mot Gud, og krevde skriftemål og botshandling, eller i enkelte tilfeller direkte bøter. All synd forverret også folks sjanser for å oppnå salighet etter døden. ”Ved kong Olav selv fremhever skaldene at han innen han døde hadde rensset sin sjel fra synd. – Her kommer selve ordet synd: for første gang i et nordisk språk. Det er i begynnelsen av 1030-årene.”⁵⁹ Torarin Lovtunge er blant disse skaldene da han i *Glælognskvida* kveder: ”Men op der fra alteret flammer kjerter som tekkes Kristus; slik har Olav før han døde, fri for synd, frelst sin sjel.”⁶⁰

Kristningen av Norge

Kristningen av Norge regnes gjerne som fullført med helgenkåringen av Olav Haraldsson. Selve kristningen var en lang prosess som på Olavs tid hadde pågått i nesten firehundre år. I Sørvest-Norge har man funnet tegn på kristen kontakt tilbake til 600-tallet.⁶¹ Gjennom hele vikingtiden ble kristne impulser brakt til landet ved kristne treller, relikvieskrin, og andre kristne skatter, og ved at nordmenn bosatte seg i kristne områder som øyen Man, Irland, Nordvest-England og Normandie. Det meldes i Landnåmabok om nordmenn på 800- og 900-tallet som ble kristne gjennom samvær og inngifte med keltiske kristne bl.a. i Irland og Hebridene, og som så brakte kristendommen med seg til Island, og ganske sikkert også til Norge. Ifølge Birkeli holdt de seg til irske helgener som Patrick og Colomba,⁶² og selv om mange av dem

⁵⁸ ”De hedenske gudene er verken gode eller onde, de er hinsides godt og ondt, har ikke meget med moral å gjøre. Den kristne gud var i bokstaveligste forstand moralens vokter, og dermed fikk han makt over utviklingen av de moralske synsmåter.” Paasche, 1958, s 114

⁵⁹ *Ibid*, s 115

⁶⁰ Schreiner, 1926, s 87

⁶¹ Birkeli, 1995, bl.a. s 28; arkeologiske bevis som våpen og runestener.

⁶² *Ibid*, s 38

nok raskt falt fra kristendommen igjen når de kom til Island og Norge, så har de i alle fall brakt med seg kunnskap om helgenkult til Norden. Også gjennom handel ble kristne impulser brakt tilbake til Norge, og ved at norske høvdingene gikk i kristne kongers tjeneste, som den Nord-norske Ottar som gikk i Kong Alfreds tjeneste en tid på 800-tallet. I tillegg til de kristne impulser nordmenn brakte med seg fra utlandet, så ble trolig Østlandet, og særlig Viken, utsatt for kristningsfremstøt fra Frankerriket på 900-tallet, under biskopen av Hamburg-Bremens ansvar. Kristningsforsøkene kan ha blitt startet så tidlig som 800-tallet av angelsaksiske prester under Karl den store, og blitt videreført fra Rheims under Ludvig den fromme (814-40), og fra erkebispesetet i Hamburg når det ble opprettet i 831.

Trolig er det den angelsaksiske kirke som har hatt størst innflytelse på den norske.⁶³ De tre store norske kristningskongene Håkon den gode, Adelsteinsfostre, Olav Trygvasson og Olav Haraldsson kom alle til Norge fra England med håp om å ta kongsmakten, og de hadde alle med seg engelske misjonsprester og biskoper for å kristne landet.⁶⁴ Håkon hadde vært oppfostret ved hoffet til den angelsaksiske kong Adelstein, og begge Olavene hadde hatt tilhold ved hoffet til den angelsaksiske kong Ethelred hvor Olav Trygvasson også var blitt døpt. Allerede Håkon brakte med seg engelske prester (antageligvis benediktinere fra Glastonbury) når han forsøkte å bringe kristendommen til landet. Det gikk dårlig med forsøket siden prestene ble drept og kirkene brent ned, men engelske prester skulle gjøre nye forsøk. I tillegg til kristningskongenes engelske misjonsprester og biskoper kom det også mange munke fra England til Norge hvor de grunnla klostre. Dette er forhold som gir at Norge var sterkt influert av England når det gjaldt kirkelige spørsmål. Biskop Grimkjell som spilte en avgjørende rolle under helgenkåringen av Olav var en engelsk biskop Olav hadde hatt med seg fra England, og nesten to hundre år senere var også kong Sverres (1177-1202) hirdprest Martin, som senere ble biskop av Bergen, engelsk. Dette viser at det stadig var tett forbindelse mellom den engelske og den norske kirke.

⁶³ Bl.a. Paasche trekker den angelsaksiske misjonen inn som det avgjørende for kristningen av Norge. Paasche, 1958, s 85

⁶⁴ Det finnes et dokument som forutsetter at Håkon tok med seg en engelsk misjonsbiskop (Sigfrid fra Glastonbury) fra England. Dette stemmer overens med en anmerkning hos Adam av Bremen som nevner at det skal ha vært engelsk biskop og misjonærer i Norge før Olav Trygvasson. Bl.a. Birkeli, 1995, s 80 og s 87

Håkons kongstid varte lenger enn begge Olavenes til sammen, og han må ha lagt et grunnlag for kristningen av Norge ved sin milde misjonsmåte og store popularitet. Det finnes også gode argumenter for å knytte Håkons navn til Gulatingsloven, som kan bygge på tradisjoner fra Håkons tid, og muligens kan både søndagslovgivningen og enkelte andre helligdager tilskrives ham.⁶⁵ Det at Håkon Jarl satte i gang en hedensk motreaksjon i sitt område tyder også på at kristendommen hadde vunnet innpass, ellers hadde det ikke vært nødvendig med noen motreaksjon. Olav Trygvassons undervisning i England var nok mer overfladisk enn Håkons grunnet hans kortere opphold (Håkon kan ha vært hos Adelstein så lenge som ti år), og siden kristningen av ham fra den engelske konges og hans biskopers side trolig var et ledd i fredsbevarende (les anti-viking) politikk.

Helgenkultens introduksjon i Norge

Da kristendommen kom til Norge var den ikke lenger noen ny religion. Den hadde allerede eksistert, vokst, og endret seg over nesten tusen år, og den var såpass innarbeidet at det som kom til Norge var en ferdig religiøs pakke. En del av kristendommens styrke har vært dens evne til å endre seg og ta opp i seg lokale skikker og lignende, noe den også gjorde her til lands, men det var fortsatt en ferdig pakkelsøsning vi fikk ved religionsskiftet. En del av den pakken vi fikk var helgenkulten som gjennom århundrer hadde vokst seg sterk i den katolske verden. Flere tusen hellige ble venerert, og stadig kom det nye helgener til. En vanlig tanke er at nettopp helgenkulten kan ha vært med på å gjøre kristendommen mer tilgjengelig på norrønt område, da dette kunne gi religionen en følelse av den vante pluralismen. Paasche mener dog at den tidlige kristne diktningen på norrønt område ikke vitner om noen vesentlig vektlegging av helgener i kristningen. Denne diktning tar for seg Kristus og Gud, og også nasjonalhelgenen Olav, mens den utover det vier helgener lite oppmerksomhet i tiden før 1100-tallet. Paasche taler med dette i mot mange av de tidligere forskere som hevdet at helgenkulten ble brukt i kristningsprosessen som en 'brobygger' mellom den hedenske pluralismen og den kristne monoteismen.⁶⁶

⁶⁵ Diskuteres hos Birkeli, 1995, s 93-97

⁶⁶ Han trekker også inn at det er på 1100-tallet at Mariakulten får en så dominerende rolle i den katolske forestillingsverden. "I det hele bringer korstogstiden, med sin religiøst optagne fantasi og sit sterkt internationale kulturliv bevægelse i helgenskaren. En fylde av legender naar de norrøne lande og nu maatte der være langt bedre grobund for dem end i halvhedensk tid." Paasche, 1958, s 44-45

Samtidig sier han seg også til dels enig med dem,⁶⁷ men han vektlegger at Kristus og kjernen i det kristne budskap ble forkynt og til dels forstått før helgenene ble introdusert i noen særlig grad. Paasche spekulerer i om kirken bevisst holdt seg vekk fra temaet helgener så lenge hedendommen sto sterkt, nettopp for å unngå oppfattelsen av helgener som guder. Else Mundal derimot mener i *Legender, helgenkult og misjonsstrategi i kristningstida* (1997b) å kunne bevise at helgenlegender var kjent blant folk og ble brukt aktivt i prekener allerede under misjonstiden, og det så tidlig som slutten av 900-tallet. Påstanden bygger hun opp med eksempler fra tidlige Olavsdiktning og fortellinger om Islandske misjonsprester som tyder på at helgenlegenden er brukt som grunnlag for komposisjonene mens de fortsatt befant seg på det muntlige stadium. Mundal hevder folk nok så klart forskjell på gud som guddommelig og helgener som mennesker.⁶⁸ Hun mener derimot at helgenene, særlig martyrene, hadde mange fellestrekk med de norrøne heltene. Hun viser likhetene mellom helgenenes mentalitet og mot i vitaene, og heltenes ditto i heltekvadene. Nettopp som idealer i et kjent mønster fungerte de dermed som brobyggere mellom den gamle og nye religion. Gustav Heber, som tilhører den tidligere tradisjon, deler ikke Mundals syn på at de nykristnede så lett skilte mellom guddom og menneske. Som han sier det: ”Selv en presumptivt så oplyst skald som den omvendte islending Eilif Gudrunarson sees å blande ’hinn helgi Crist’ sammen med paven, når han forteller at han sitter i syden ved Urds brønn og at han som Roms sterke konge har styrket sig ’ved steile fjelles guders rike’.”⁶⁹ Dette i en argumentsrekke som går på at de nykristnede derimot oppfattet St. Olav som sin gud.

Kong Olav den hellige blev for nordmennene mer enn en helgen. Han blev deres gud. Om Hvitekrist [...] har den norske geistlighet åpenbart hatt meget vanskelig for å bibringe de forhen asadyrkende nordmenn noen klar og håndgripelig forestilling.[...] da var stamfar til kongehuset og som man trodde, grunnleggeren av all lov og rett i landet, og om hvis mirakuløse virksomhet så vel i levende live som efter hans død der fortaltes de mest fantastiske legender, noe ganske annet konkret og håndgripelig enn et ubestemmelig vesen der nede i syden et steds. De forestillinger man før hadde hatt om Tor, lot sig også lett overføre på St. Olav. Selv så langt vekk som i Danmark var dette efter hvad Erik Arup oplyser meget almindelig idet han sier: ”Hans (Olavs) muntre væddekampe med trolde og havfruer er Thorsvæddekampe med jætterne,

⁶⁷ ”Overgangen til troen på en gud [...] ble utvilsomt gjort lettere ved forestillingen om englene han sender ut og ved forestillingen om de hellige menneskene som er kommet til hans rike og formå meget hos ham, ber for menneskene hos ham.” Paasche, 1958, s 103

⁶⁸ Mundal, 1995 og 1997b

⁶⁹ Heber, 1936, s 109

hans økse er Thors hammer, hans røde fuldskjæg er Thors. Hans helgenskikkelse gjorde først Kristendommen fuldt hjemlig.⁷⁰

Edvard Bull tar også for seg i hvilken grad folk oppfattet helgenene de bad til i samsvar med den katolske lære, dvs. som hellige mennesker som kunne gå i forbønn hos gud, eller om de så på helgenene som mer guddommelige skikkelser som skulle tilbes.⁷¹ Bull trekker bl.a. frem et eksempel på en runeinnskrift i Nidaros domkirke hvor skriveren tydelig lider av begrepsforvirring da han ber om både guds og den hellige Olavs forbønn. Han viser også til at det i helgenvitaene ofte fremstår som om det er helgenen som utfører miraklene på egenhånd, sjelden husker forfatterne å påpeke at miraklene ble utført av gud, gjennom helgenene, eller via helgenenes forbønner.

Helgenene hadde sin rolle i kristningsprosessen, både under misjonstiden og hos de nyomvendte, men hvilke helgener var det som først og fremst ble introdusert i Norge? En arbeidstese vil være at kirkededikasjonene bør gjenspeile helgenutvalget som ble introdusert under kristningsprosessen, og at disse ikke var tilfeldig valgt. Prekenenes kjerne må da som nå ha vært Jesu liv, med andre ord Det Nye Testamentet, selve pakten mellom den 'nye' gud og hans folk. Logisk nok vil de hellige i Det Nye Testamentets persongalleri være blant de første helgenene vi fikk introdusert. Blant de viktigste her kan nevnes disiplene, Johannes døperen, Paulus, Stephanus, Josef, og visse kvinneskikkelser som Maria jomfruen, Maria Magdalena og Martha, samt engleskaren anført av Mikael. Paasche mener at de første helgenene som ble introdusert var fra kretsen rundt Jesus. Han peker på at de første helgendagene som ble innført nettopp er dagene til apostler og folk som sto Herren spesielt nær, og at dette var bevisst slik at helligholdelsen av deres dager skulle være med på å fremheve ham og hans ære. Else Mundal er enig med Paasche når det gjelder teorien om at kretsen rundt Jesus fra det nye testamentet nok var de første helgener som ble dyrket her til lands, men hun trekker også frem helgener som sto spesielt sterkt i de områder som misjonsprestene kom fra.

⁷⁰ Heber, 1936, s 109-110

⁷¹ Bull, 1912, s 243 ff. Han påpeker at man ikke kan ta kildenes bekreftelse på den katolske lære som bevis da de gjerne gjengir de geistliges holdninger, eller i beste fall stormenns. De eneste bevisene man kan se på som gyldige er de negative, de som går på tvers av kirkens lære.

Mariakulten sto på dette tidspunktet sterkt i Europa. Det kan være liten tvil om at hun ble trukket inn i den tidligste forkynnelsen, og at hun ganske raskt fikk fotfeste i folks bevissthet. Dette gjenspeiles også tydelig i det store antall kirker som ble dedisert til henne. Som den mest populære helgen i den katolske kirke så trenger man vel knapt undre over at hun ble introdusert med slik styrke også på det norrøne området. Hun er den fremste representanten for kristne (og ikke minst kvinnelige) dyder som ydmykhet, barmhjertighet og omsorg.

Mikaels introduksjon kan kanskje kreve litt mer forklaring. Den kvalitative rangeringen av helgenene som vi finner i *Missale Romanum* setter Maria på toppen av hierarkiet og engler (og erkeengler) som nummer to. Mikael er selve erkeengelen par excellence, som ofte fremstilles som englehærens høvding og hærfører. At denne rangeringen har vært brukt også i Norge finner vi bevis på blant annet ved runestenen *Jomfru Marias synål* ved Avaldsnes kirke: ”Mikael nærmest etter Maria”.⁷² Mikaels popularitet kan skyldes at han ble oppfattet som en hjelper ved passeringen av skjærsilden, eller ved veiingen av sjelen før saligheten eller fortapelsen.⁷³ Det er logisk at folk oppfattet ham som en viktig helgen på en tid da døden og frelsen etter døden sto sentralt i folks tanker. Yngvar Nielsen⁷⁴ plasserer Mikaelskulten som avløseren på de hedenske kultplasser, siden nettopp Mikael er krigeren ’den sterke og kjempende’ som kunne ta opp kampen med de hedenske gudene. ”Michael var ikke alene den i Huler og paa Fjelde særlig dyrkede Helgen. Han var tillige i fortrinlig Grad en Helgen, som i den katolske Kirkes ældre Tid anvendtes til at formidle Overgangen mellem Hedenskab og Christendom.”⁷⁵ Snorre skildrer hvordan allerede Olav Trygvasson helligholder Mikaelsmessen. Fredrik Paasche viser i Olaus Petri-forelesningene at Mikael har hatt en sentral plass i kristningsprosessen, og han søker å vise at Mikaelskulten går tilbake til kristendommens første tid i Norge. Han fremhever at Mikael hørte med til de første ’kristne’ skikkelsene som ble introdusert under kristningen.⁷⁶ Også Edvard Bull vektlegger Mikael i sin bok fra 1912;

I omvendelsesverket spiller erkeengelen Mikael en stor rolle; traditionen visste at fortælle, hvordan det var med tanken på hans magt, som lot den

⁷² Paasche, 1958, s 17

⁷³ *Ibid*, s 22, hentet bl.a. fra Draumkvædet strofe 28.

⁷⁴ Yngvar Nielsen, to artikler fra 1905 og 1906, omtalt hos Mundal, 1997a, og Steinsland, 1997

⁷⁵ *Mundal*, 1997a, s 34

⁷⁶ Han bygger sine argumenter på Mikaelstroen slik den kommer til uttrykk i Draumkvædet, og andre norrøne middelaldertekster.

islandske høvdingen Sidu-Hall omvende sig; det var ham, som etter døden skal veie ens gode og onde gjerninger mot hverandre. At denne tradition virkelig er gammel, styrkes ved en bevart lausvise av Arnor jarleskald (midten av d. 11 årh.), hvor det heter: Mikael veier, klok som han er, hva der tykkes ilde gjort, og alt det gode; Gud på sin domstol deler siden menneskene. Hans rolle i Draumkvædet som sjelefører går altså tilbake til kristendommens allerældste tider i landet.⁷⁷

Det er bekreftet fra både Olav Trygvassons saga og Njåls saga at presbyteren Teobrand forkynte om ”erkeengelen Mikal, som hadde makt over kristne menns sjeler når de forlot denne verden, og som var en leder i kampen mot djevelen. Han skal veie alt det gode og onde vi gjør, og lar det veie mest som er velgjort.”⁷⁸ Siden Teobrand var en av biskop Jon-Sigurds⁷⁹ medarbeidere som først virket i Norge før han nærmest ble forvist til Island, så er det rimelig å anta at hans forkyndelse nok hadde vært den samme i Norge og at Mikaelkulten dermed ble forkynt i Norge på 900-tallet, under Olav Trygvasson. Også Mundal konkluderer med en tidlig Mikaelkult i Norge. Hun knytter i tillegg Mikaelkultus til helleren på Selje, og peker på elementer som tyder på at Mikaellegenden har påvirket utformingen av Sunniva-legenden.⁸⁰

Undset mener i sin bok at det virket som om apostlene og Johannes døperen var de som først, etter Mikael og Maria, ble kjent over større nordiske områder.⁸¹ Dette argumenterer hun for bl.a. ved å vise til at apostlenes (og Johannes’) navn er de første helgennavn som tas i bruk som døpenavn i Norge. Peter er den første blant disiplene, men man kan også lese kirkepolitikk bak hans introduksjon. Peter, som Romas første biskop, danner en del av grunnlaget for pavemaktens krav om religiøst overherredømme, og det må ha vært i pavestolens interesse å sørge for at Peter hadde en sentral stilling i kristenfolkets bevissthet.

St. Olav var ikke en helgen som kom i den ferdige religionspakken, siden han ikke døde før 1030. Misjonsbiskopen Grimkjell var raskt ute med å helgenerklære Olav etter Stiklestad, han så trolig den religionspolitiske fordelene med å gi landet en egen helgenkonge som kunne være med på å gjøre kristendommen norsk. Olav ble et

⁷⁷ Bull, 1912, s 186

⁷⁸ Birkeli, 1995, s 137

⁷⁹ Jon-Sigurd, eller Johannes som enkelte kilder vil ha det til, var Olav Trygvassons hirdbiskop.

⁸⁰ Mundal, 1997a

⁸¹ Undset, 1992, 79-80

religiøst samlingspunkt som gjorde kristendommen til noe nasjonalt og aktuelt, ikke bare noe som dreide seg om andre land og andre folkeslag. Samtidig er det at Olavskulten så raskt kunne bre om seg et klart tegn på at folk allerede hadde god kjennskap til helgenene før Olav ble helgenerklært i 1031, noe som stemmer bra overens med at Olav selv skal ha satt inn helgendager i Gulatings helligdagslovgivning. Olavsdyrkelsen ga også grunnlaget for den eldste selvstendige religiøse litteratur i Norge og på Island.⁸² De nordiske helgenlegendene var mer nøkterne og realistiske enn de keltiske og irske, og også sammenlignet med de fra kontinentet. Det dreier seg i stor grad om helbreding av syke mennesker, ikke døde, og ellers er det mye varsler, stilning av storm, og liknende relativt realistiske mirakler som kan ha en naturlig forklaring.

Det har vært hevdet at helgenkulten neppe nådde lenger enn til konge, stormenn, prester og andre som kjente den fra utlandet i kristningens første tid.⁸³ Utgangspunktet for denne påstanden er blant annet det faktum at vi kjenner få helgededikasjoner fra de første kirkene og at dette kunne skyldes vektlegging på kirken som Guds hus, at det ville skape forvirring å dedisere kirkene til helgener folk flest ikke visste hvem var. Personlig finner jeg dette argumentet noe tynt da vi kjenner flere helgededikasjoner fra slutten av 900-tallet. Det er logisk at man i starten konsentrerte seg om noen få helgener, og ikke introduserte for mange skikkelser på en gang, men vi vet om tidlige dedikasjoner til blant annet Seljumennene, Maria og Klemens så det virker ikke som om det var så stor frykt for å skape forvirring.⁸⁴ Derimot kan det selvsagt diskuteres hvor mange som tok helgenkulten og kristendommen til seg i startfasen. De som etterlevde kristendommen først var nok utvilsomt de som allerede hadde kjennskap til den via utenlandsreiser og hjemmelig forkynnelse før den offisielle kristningen startet.

⁸² I følge Paasche, 1958, s 142. Selvstendig religiøs litteratur, i motsetning til den tidligere litteraturen som var oversettelser av allerede eksisterende helgenlegender.

⁸³ Knapkog, 1999, 20

⁸⁴ De første helgenene som ble introdusert var dog veldig ulike, noe som kan ha vært et bevisst valg for å sørge for at de var enkle å skille fra hverandre.

1.3 Konklusjon

Helgenkulten hadde i de mange århundrene før den nådde Norge utviklet seg fra å være en martyrkult for menigheten, til å bli en elitekult for geistligheten og den verdslige elite, til så å bli en folkelig kult med innvirkning på folks hverdagsliv. I begynnelsen æret man martyrene og de som hadde stått Jesus nær, så ble også bekjennere, kirkefedre og konger venerert. Med den økte folkelige fromhet i høymiddelalderen var det tiggermunker og fromme legfolk som ble dyrket. Helgenkultens popularitet skyldtes helgenens posisjon som patroner som gikk i forbønn for menneskene. Gjennom Guds nåde kunne de utføre mirakler, og i jakt på mirakler var folk villige til å utsette seg for den møye en pilgrimsreise innebar. Helgenens forbønner kunne stilne storm, kurere sykdom og bedre sjansene for å oppnå nåde på dommedag.

Når helgenkulten ble introdusert i Norge var det hovedsaklig helgener fra kretsen rundt Jesus som først ble trukket frem i prekener og ved kirkededikasjoner. Maria, Mikael og apostlene, i tillegg til St. Olav, var blant de første helgenene folk fikk høre om. Martyrene som heltmodig sto i mot overmakten og led den grusomste død har trolig vunnet gjenklang blant nordboerne som æret den voldelige død i kamp. Helgenkulten var trolig med på å lette overgangen fra hedendom til kristendom, og spesielt med Olav som forbilde, Olav som går fra å være den krigerske vikingkonge til å bli den fromme martyr.

St. Klemens

Kapittel 2. Kirkededikasjonene

Innledning

I dette kapitlet skal jeg presentere tallmaterialet som ligger til grunn for denne oppgaven. Størstedelen baserer seg på Prof. Dr. L. Dietrichson's *Sammenlignende Fortegnelse over Norges Kirkebygninger i Middelalderen og Nutiden* fra 1888, med noen tillegg fra andre kilder. Jeg vil starte opp med å diskutere Dietrichsons tall, hvor korrekte og representative de er. Jeg vil så gå videre med selve presentasjonen av tallmaterialet, og sette helgen-dedikasjonene i sammenheng med bispedømmene og de store byene. Sist vil jeg trekke frem de mest påfallende og interessante geografiske likhetene og ulikhetene, som jeg så vil diskutere og forsøke å forklare i kapittel 4.

2.1 Prof. Dr. L. Dietrichsons tall

Nå, rundt tusen år etter at de norske middelalderkirkene ble bygget og dedisert til en eller flere helgener, er den tilgjengelige informasjon i beste fall mangelfull. Mange av kirkene har brent ned eller blitt revet for å gjøre plass til nye, og enorme mengder informasjon gikk tapt ved innføringen av reformasjonen i Norge. Disse kirkene kjenner vi til kun fordi de har blitt nevnt i en bisetning i et av diplomene i *Diplomatarium Norvegicum*, da gjerne i forbindelse med at en prest fra en gitt kirke blir nevnt i en vitneoppramsing, eller de har blitt nevnt i erkebiskop Eysteins røde bok som lister opp kirkeskatt fra de forskjellige sognene. Dietrichson gjorde sitt beste med å lage lister over middelalderens kirker basert på den informasjonen som var tilgjengelig ca 1888. Når kildematerialet er mangelfullt må selvsagt resultatet bli det samme, og særlig på dedikasjonsfronten er den nødvendige informasjon gjerne totalt fraværende. De kirkene vi har kunnskap om, hvor dedikasjonen er kjent, utgjør noe sånt som en fjerdedel av Norges middelalderkirker. Dietrichsons lister er dermed langt fra komplette, og neppe helt korrekte, men det har så vidt meg bekjent ikke vært gjort noe nytt seriøst forsøk på å få kartlagt middelalderens kirker, og man burde kunne se på det som representative tallverdier. Et av problemene er dog at kildematerialet for de forskjellige bispedømmene er ganske skjevt fordelt. Mens man i Oslo bispedømme har kjennskap til 179 dedikasjoner (141 kirker), så har man i Bergen bispedømme

bare kjennskap til 52 dedikasjoner (50 kirker), 83 i Nidaros bispedømme (72 kirker), 56 i Hamar bispedømme (48 kirker) og 19 i Stavanger bispedømme (17 kirker). Dette er et klart problem, men jeg tar utgangspunkt i at dette gir et representativt bilde av dedikasjonsfordelingen mellom de forskjellige helgenene. For å minske problemene knyttet til denne skjevheten kommer jeg også til å benytte meg av presentsatser (eller frasen x av y) istedenfor rene tall når jeg driver direkte sammenligninger mellom bispedømmene og i andre situasjoner hvor slike direkte sammenligninger av tallverdi finner sted.

Dietrichsons lister er i tillegg ganske gamle, og tidvis har ny informasjon kommet til, nye kilder som eksempelvis diplomer kan ha blitt funnet, blant annet nevner Audun Dybdahl i sin bok flere kirker som ikke er med i Dietrichsons lister,⁸⁵ og jeg velger da å føye disse til i min oppgave for å få tallene, og dermed også konklusjonene, mest mulig oppdatert. Det er dog viktig å merke at Dietrichson er min hovedkilde. I den grad jeg støter på kirker som ikke er med i hans verk, så tilføyer jeg dem i min oppgave, men jeg går ikke aktivt ut og leter etter dem.

Dietrichson har talt opp helgendedikasjonene fra listene sine og viser disse tallene i ett av tilleggene.⁸⁶ Etter selv å ha gjennomgått listene nøye, så kommer jeg tidvis frem til andre tall enn de Dietrichson har fått.⁸⁷ Der hvor dette er tilfelle velger jeg å bruke mine egne tall. I enkelte tilfeller er jeg ganske enkelt uenig med Dietrichson i hans tolkning. Et eksempel er Tolvkyrkjhellere som jeg vil omtale nærmere senere, et annet eksempel er det han omtaler som eldre og yngre Mariakirke i Trondheim. Det er flere kirker av typen 'eldre' og 'yngre', som til sammen telles som én. Er dog uenig i Dietrichsons avgjørelse om å telle de to Mariakirkene som én da disse kirkene eksisterte parallelt fra 1183, og følgelig bør de telles som to separate kirker.⁸⁸

⁸⁵ Dybdahl, 1999

⁸⁶ Bilag I, *Norges kirkebygninger*

⁸⁷ Har funnet eksempel på rettelser, hvor Dietrichson retter opp kirkenavn der dedikasjonen har falt ut av den trykte teksten. Noen av de dedikasjonene jeg mangler kan være videre eksempler på dette.

⁸⁸ De to kirkene er eldre Mariakirke, Elgseterkirken og yngre Mariakirke. Etter hva jeg forstår ble den eldre kirken flyttet fra Nidaros (hvor den ble bygd i 1050) til Elgseter ca 1178, hvor den ble stående til 1564. I 1183 sto en ny Mariakirke ferdig i Trondheim.

Både Dietrichson og Dybdahl har 'usikre' kirker, kirker hvor beliggenhet, dedikasjon eller eksistens er usikker ut ifra det mangelfulle kildematerialet.⁸⁹ Hensikten med denne oppgaven er ikke å diskutere graden av disse kirkenes historiske sikkerhet, jeg bruker dem i tall-materialet mitt som om de skulle være 'sikre', men de er markert med et spørsmålstegn i dedikasjonsoppramsingen i del 2.2.

Et eksempel på et problem med Dietrichsons lister er St. Thorleif. Dietrichson har i sin opptelling tre dedikasjoner (hvorav den ene usikker) til St. Thorleif, i parentes kalt Tollef Sal. Ut ifra informasjon fra Ludvig Daae⁹⁰ velger jeg å behandle Thorleif og Tollef Sal som to individuelle helgener, i stedet for en og samme slik Dietrichson har gjort. Istedenfor å ha tre kirker dedikert til St. Thorleif har jeg en dedikert til St. Thorleif og en til Tollef Sal. Når det gjelder den usikre kirken, Tolfkyrkhellere (Tollefskirkehulen), så er jeg svært usikker på hvilken av de to helgenene den er dedikert til. Den ligger i Stavanger bispedømme. Tollef Sal's kult var i Telemark, og Thorleifs var i 'Marker'⁹¹, ingen av disse helgenene var dermed forbundet med Stavanger. Dietrichsons eneste kilde til denne kirken er *Aarsberetning for fortidsminde-selskabet (1867, p 96)*. Jeg velger etter vurdering å se bort fra denne 'kirken'. Den er dårlig og sent dokumentert, og jeg finner ingen forbindelse mellom denne og Thorleif eller Tollef Sal. Det kan i tilfellet eventuelt dreie seg om en helt annen, lokal kult som vi ikke har noe kunnskap eller informasjon om. Dietrichson omtaler også Trinitas som 'Sta. Trinitas', med så vidt jeg forstår er det ikke her tale om en kvinnelig helgen, men derimot den hellige treenighet. Dette vil stemme med at Dietrichson ramser opp fire kirker til 'Sta. Trinitas' men bare teller med en. På denne måten kan dette forklares med at en av kirkene heter *Christkirkje trinitatis*, mens de andre har norske navn som treenighetskirke og trefoldighetskirke. Dette er det nærmeste jeg kommer Sta. Trinitas i listene, og da han ikke har noe eget punkt for den hellige treenighet så vil jeg trekke konklusjonen om en missforståelse, og at Sta. Trinitas faktisk er å forstå som *Trinitatis*, treenigheten. To av treenighetskirkene blir ved anledninger i tillegg omtalt som henholdsvis Chriskirke og Spirituskirke, uten at disse tilnavnene kommer med i kirkens offisielle navn. I det første tilfellet gjelder det bare en gang i kildene, i det andre tilfellet er jeg noe usikker på hvor vanlig

⁸⁹ De kommenterer det ikke, men markerer usikre kirker med et spørsmålstegn.

⁹⁰ Daae, 1879, s 193 og s 197-199

⁹¹ Ifølge Daae s 193 en strekke oppover i landet lenger enn dagens Aremark, som blant annet inkluderte Elverum.

betegnelsen har vært. Dietrichson har talt opp disse to som egne dedikasjoner. I beste fall gjelder det unntaksvis omtale av kirker som har både en og to offisielle dedikasjoner. Jeg nevner mer om dette lenger ned under avsnittet om domkirkene. Jeg poengterer det også i fotnoter til kirkeoppramsingen.

Det er i tillegg geografiske problemer da bispedømmenes grenser i middelalderen ikke stemmer overens med grensene på Dietrichsons tid, og det er disse han har lagt til grunn i sine lister. Dette er dog ikke så dramatisk, det er stort sett bare i forbindelse med Telemark at dette er et direkte problem. Dietrichson har eksempelvis Hordaland delvis i Stavanger bispedømme mens det i middelalderen lå i Bergen bispedømme, noe som har vært enkelt å rette opp i tall-materialet. Ett annet eksempel er de to Blasius kirkene som Dietrichson har plassert i henholdsvis Hamar og Stavanger bispedømme, men som jeg har plassert i Hamar begge to, da de ligger i Oppland som i sin helhet var plassert i Hamar bispedømme i middelalderen. Telemark derimot er et større problem da det i middelalderen lå dels i Hamar- og dels i Oslo bispedømme. Det var stort sett øvre Telemark som lå i Hamar, men jeg har ikke funnet noen mer detaljerte geografiske beskrivelser enn det.⁹²

2.2 Mitt tallmateriale

Mine tall basert på Dietrichsons lister:

St. Agatha 2 (*Bergen, Haugvoldstad?*)

St. Albanus 3 (*Bergen, Fimreite, Selje*)

Allehelgener 3 (*Stavanger, Bergen (eldre og nyere), Trondheim*)

St. Andreas 11 (*Komnes?, Stokke, Kvelde med Maria, Hof på Toten, Borgund i Sogn, Trondheim, Heen, Vinje, Haug, Reins klosterkirke, Nes i Bjugnen*)

Sta. Anna 3 (*Oslo, Tomter med Maria og Olaf, Bergen?*)

SS. Apostoli 2 (*Bergen (eldste, mellomste, yngste), Trondheim*)

St. Bartholomeus 1 (*Kjose*)

St. Benedict 1 (*Trondheim*)

St. Blasius 2 (*Megaarden i Gudbrdal, Løken i Valders*)

St. Botolf 2 (*Enebak, Slagn*)

⁹² Daae, 1899, s 7

Christus 10 (*Skjeberg med Maria og Petrus, Hamar, Stavanger, Bergen (store), Bergen (lille), Etne, Selje, Borgund, Trondheim, Tromsø*)⁹³

St. Clemens 6 (*Oslo, Vang, Bru, Bergen, Utver, Trondheim (eldre og yngre)*)

St. Columba 1 (*Bergen*)

Det hellige kors 11 (*Oslo, Eidsvold, Hamar, Vang, Nesland, Bergen, Fane, Ørsten, Romsdalen, Veø, Trondheim*)

St. Dionysius 1 (*Sortland med Michael*)

St. Egidius 1 (*Verdalen*)

St. Even 1 (*Melhus*)

St. Fabian 1 (*Asker med Maria og Sebastian*)

Sta. Gertrud 1 (*Bergen*)

St. Gregorius 1 (*Trondheim*)

St. Gudmund 1 (*Ullensaker*)

St. Halvard 6 (*Oslo, Lier, Sylling med Margaretha, Løvø med Martin, Opstad i Odalen, Bergen*)

St. Hubertus 1 (*Mære, med Maria og Quintinus*)

St. Jacob 3 (*Bergen, på Nordnes og Bjørnskjær, og Ejdffjord i Stavanger bispedømme*)⁹⁴

St. Jetmund 3 (*Hovedøen kl. kirke med Maria, Vanelven, Opdal*)

St. Johannes døperen 14 (*Rødnes med Margaretha og Katharina, Verne kl. kirke, Ullensaker med Olaf, Nannestad, Lier med Maria, Sandsver med Maria, Vinger, Grue, Lom med Maria og Olaf, Solum, Lunde, Trondheim, Aareffjord i Bjugn, Bergen*)

St. Johannes evangelisten 1 (*Giske med Maria og Nicolaus confessor*)

St. Jørgen 3 (*Tunsberg med Stephan, Hamar, Bergen*)

Sta. Katharina 5 (*Rødnes med Margaretha og Joh. Døperen, Nes i Brandbo, Dvergsten, Bergen (eldre & yngre), Manger?*)

St. Knut 1 (*Brønø*)

St. Laurentius 24 (*Oslo, Aremark, Trømborg, Klund med Petrus, Garder, Blaker, Hakedal, Holter, Tunsberg, Styrvold, Berg, Brandvold, Tønset med Thomas confessor og Margaretha, Sandøkedal, Mælum, Romenes, Saude, Silgjord, Huseby, Ekersund, Utstein, Bergen, Skodinjar kirke i Indviken, Nidarholms kl. Kirke*)

⁹³ Kristkirken i Stavanger er domkirken som er en treenighetskirke i tillegg til å være St. Svithunskirke. Iflg. Brøgger, 1915, s 22, blir kirken av denne årsak en gang (i 1429) også kaldt Kristkirken i Stavanger.

⁹⁴ Dietrichson (heretter kalt D) nevner Ejdffjord i sin oppramsing, men teller den ikke med.

St. Ludvig 1 (*Thyssisey*)

Sta. Margaretha 20 (*Gjurdeim, Rødenes med Joh. Døperen og Katharina, Holleby capel?, Nordby, Haabøl, Urskoug, Lund i Kisa, Hurdal, Sylling med Halvard, Egge, Berg i Eker, Hildestad, Eyjasetr i Odalen, Tønset med Laurentius og Thomas confessor, Kljufa kirke i Sandøkedal, Borgund på Sunnmøre, Trondheim, Hevne (Mære?), Alstahaug og Spjotaberg*)⁹⁵

Sta. Margaretha av Norge 1 (*Bergen*)

Sta. Maria 62 (*Oslo, Nonneseter i Oslo, Hovedøen med Jetmund, Skjeberg med Christus og Petrus, Ødemark med Michael, Rakkestad, Folkinsberg, Askim, Sarpsborg, Aas, Vestby, Skibthvet, Tomter med Olaf og Anna, Høland, Imishaug, Heni med Michael, Hofvin, Hofvin hospitalskirke, Asker med Fabian og Sebastian, Tanum, Lier med Joh. Døperen, Hof, Sandsver med Johannes, Sande, Andebo med Nicolai, Tunsberg, Nøterø, Sandeherred med Olaf, Tjølling med Michael, Kveld med Andreas, Berg i Solør, Aasnes, Vaaler i Solør, Eyra med Olaf, Lom med Joh. Døperen og Olaf, Gran, Slidre, Skien, Ejdanger, Holden, Gaarde, Hitterdal, Ekersund, Stavanger, Hundvaag?, Bergen, Nonneseter i Bergen, Lyse kloster, Selje, Eid i Nordfj., Hjørendfjord, Vigerø, Giske med Johannes og Nicol. Confessor, Elgseter i Trondheim, Trondheim, Capel i Trondheim, Veø, Aure, Tantra, Mære med Quintinus og Hubertus, Tromsø, og Borgund*)⁹⁶

St. Martin 4 (*Løvø med Halvard, Stavanger, Bergen, Trondheim*)

St. Matthias 1 (*Borgund på Sunnmøre*)

Michael 28 (*Ødemark med Maria, Hovin, Gudleifs-Asak, Heni med Maria, Kjos, Bjerke, Tranby, Røken, Hedinstad, Undrumsdal, Foden, Tunsberg, Tjølling med Maria, Hedrum, Ingra-Mo, Roko, Aas på Toten, Bjergkirken ved Nordsjø, Fenes, Bergen, Munkeliv i Bergen, Vossevangen, Slemmedal, Trondheim, Byneset, Sortland med Dionysius, Selja og Furunes/Vang*)

St. Nicholas 13 (*Oslo, Sarpsborg, Strømmen, Botne, Borre med Olaf, Nykirke, Andebo med Maria, Gran, Bergen, Herle, Underdal, Giske med Johannes og Maria, Trondheim*)

⁹⁵ D har bare 19, han har ikke telt med Spydeberg Margarethakirke.

⁹⁶ D har med en jeg ikke har funnet; Tonstad, og har utelatt tre som jeg har med: Borgund, Hovin (D har en Mariakirke på Hovin, jeg har funnet to, D har ikke tatt med Maria hospitals kirke), og Trondheim. D har telt de to i Trondheim som en [eldre og yngre], men da disse eksisterte parallelt teller jeg dem som to separate kirker.

St. Olaf 50 (*Oslo, Borge, Eidsberg, Thrygstad, Sarpsborg, Soner, Hemnes, Nitedal, Tomter* med Maria og Anna, *Ullensaker* med Joh. Døperen, *Fors, Huseby, Fiskum, Skouger, Vaale, Borre* med Nicolai, *Søm, Tunsberg, Tjøme, Arendal, Sandeherred* med Maria, *Tunshem/Brunlaugnes, Varnes, Svarstad, Høm, Hamar, Nordre Odal, Søndre Odal, Ulleren, Ejdskog, Ejdskogs korshus, Hof i Solør, Ringsaker, Eyra* med Maria, *Lom* med Joh. Døperen og Maria, *Bamble, Helgen, Bø, Silgjord?*, *Nesland* med hell. Kors, *Stavanger, Vonster, Avaldsnes, Holmen i Bergen* (eldre og yngre), *Bakken i Bergen, Vaagsbotn i Bergen* (eldre og yngre), *Søvde, Trondheim, Trondheims domkirke* og *Olavs Gravcapel*)⁹⁷

St. Paulus 13 (alle også dedikert til Petrus)(*Thenol, Kraakstad, Sørum, Gjerdrum, Ejdsvold* også til korset, *Fegring* også til Thomas av canterbury, *Eker, Ramnes, Vivestad, Ske, Mo I Grue, Gjerpen, Nes i Thelemarken*)

St. Petrus 31 (*Skjeberg* med Christus og Maria, *Thenol* med Paul, *Klund* med Laurentius, *Kraakstadsad* med Paul, *Gjerderum* med Paul, *Ejdsvold* med Paul og Korset, *Fegring* med Paul og Thomas av canterbury, *Eker* med Paul, *Ramnes* med Paul, *Vivestad* med Paul, *Tunsberg, Ske* med Paul, *Mo i Grue* med Paul, *Nedre Rendalen, Romedal, Thingelstad, Vaage, Gjerpen* med Paul, *Nes i Thelemarken* med Paul, *Stavanger, Sørby, Bergen, Borgund paa Søndmøre, Stranden, Trondheim, Veø, Kleve, Byneset, Alfstadhoug* og *Hørundstada*)⁹⁸

St. Qvintinus 1 (*Mære* med Maria og Hubertus)

St. Sebastian 1 (*Asker* med Maria og Fabian)

St. Simon 1 (*Øvre Rendalen*)

St. Spiritus 2 (*Halsnø kl. Kirke, Hamar*)⁹⁹

St. Stephanus 2 (*Tunsberg* med Jørgen, *Trondheim*)

Sta. Sunniva 2 (*Istre?*, *Selje*)¹⁰⁰

St. Svithun 1 (*Stavanger*)

St. Tarald 1 (*Silgjord*)

St. Thomas (apostel?) 2 (*Tunsberg, Filefjeld*)

St. Thomas av Canterbury 2 (*Fejring* med Petrus og Paulus, *Tønset* med Laurentius og Margareta)

⁹⁷ D har ikke telt med Olafs gravcapel i Trondheim.

⁹⁸ D har ikke telt med Hørundstada kirke i Rennebu.

⁹⁹ Jeg regner med at Spirituskirken i Hamar er Trefoldighets Christ kirken som kan ha blitt omtalt som Spirituskirken, slik Treenighetskirken i Stavanger ved en anledning ble omtalt som Christkirke.

¹⁰⁰ D har også en i Bergen som jeg ikke har funnet. Daae bekrefter den, men det virker som om senere forskere enes om at den bygger på en missforståelse.

St. Thorleif 2 (Thorleif: *Elverum*, Tollef Sal: *Tin*, i tillegg *Tolfkyrkhellere*? i Stavanger bispedømme)¹⁰¹

St. Trinitas 4 (*Stavanger* (Svithunskirken), *Bergen* (Christkirkje Trinitatis), *Hamar* (Trefoldighets Christ kirken), *Trondheim* med Olaf og Christus)¹⁰²

St. Wilhelm 1 (*Bergen*)

Enkelte kirker som Dietrichson ramser opp, men som jeg ikke finner i listene hans har jeg funnet bekræftelse på andre steder, eksempelvis hos Ludvig Daae og A.W. Brøgger, og jeg lar disse stå som kirker jeg har funnet hos Dietrichson. De fleste kirkene jeg har i tillegg til Dietrichsons har jeg funnet hos Audun Dybdahl,¹⁰³ og er alle lokalisert i Trøndelag.

Tilleggstill fra Dybdahls bok om kirke dedikasjoner i Trøndelag:

St. Andreas 1 (*Melhus?*)

Sta. Brettiva 1 (*Munkeby*)

Det hellige kors 1 (*Lade*)

St. Gorgonius 1 (*Husby*)

Sta. Margaretha 3 (*Hemne, Veie, Værnes?*)

Sta. Maria 1 (*Stadsbygd?*)

Sta. Maura 1 (*Nærøy*)

St. Michael 4 (*Stein, Voll, Svengard, Loktu*)

St. Petrus 2 (*Flå, Sakshaug?*)

Seljemennene, Ivon og Georg 1 (*Stiklestad*)

I tillegg legger jeg til **Treenigheten** 1 (*Oslo*, en dedikasjon nr to under Halvardskirken), som diskutert under i avsnittet om domkirkene.

Tallmaterialet oppgaven baserer seg på består dermed av 60 helgener, som til sammen har 389 dedikasjoner, fordelt på 328 kirker. Det er 47 kirker som er dedisert til mer

¹⁰¹ Som nevnt er det takket være Daae grunn til å skille mellom Thorleif og Tollef Sal. Og som også tidligere nevnt har D 3 kirker til sin St. Thorleif, men jeg velger å se bort fra den tredje.

¹⁰² D sier det er en Trinitaskirke, men han ramser opp fem. (Hamar, Stavanger, Bergen – store, Bergen – lille og Trondheim) Kan ha sammenheng med at det bare er en av kirkene som offisielt heter *ecclesia trinitatis* (den i Stavanger), de andre heter treenighetskirke, trefoldighetskirke, og lignende.

¹⁰³ Når det gjelder kirkene jeg har hentet fra Dybdahl har jeg ingen antatte byggeår da dette ikke nevnes i boken.

enn en helgen, og 11 som også har en tredje dedikasjon. Det samlede antall kirker i Norge i middelalderen var ca 1300. Det er ellers interessant å merke seg at av disse 60 helgenene så er 10 kvinner og 45 menn (de siste 5 'helgener' er kjønnsløse, det hellige kors, den hellige ånd, treenigheten, samt fellesgruppene apostoli og allehelgener).

2.3 Ulikheter bispedømmene imellom

Det vil være vanskelig å gå for mye inn på kristningsprosessen (når de ulike områdene ble kristnet) i denne oppgaven. Østlandet, da spesielt området rundt Viken, var tidligst ute i kristningsprosessen, og man kan kanskje regne med at jo lenger Nord i landet man kommer, jo senere ute var de. Det er selvsagt mulig å si noe om alderen på bispedømmene, og opprettelsen av et bispedømme sier nok noe om hvor 'kristnet' området var blitt. Det vil også være logisk å anta at innlandsområdene hadde minst kontakt med omverdenen, da spesielt utlandet. Innflytelsen fra utlandet må ha vært sentrert rundt de store byene, samt kyststrøkene siden det var fra kystområdene folk dro i viking eller på handelsturer.

Bispedømmene

I løpet av en periode på omtrent 130 år (fra Olav Haraldssons kristning) hadde Norge nådd sin inndeling i fem bispedømmer. Trondheim var det kristne Norges religiøse sentrum,¹⁰⁴ landets første bispesete, og fra 1153 var Nidaros landets erkebispesete. Olav Haraldssons hirdbiskop Grimkjell var den første biskop i Trondheim,¹⁰⁵ fra Olav Kyrres tid var Trondheimsbiskopen formelt biskop av Nidaros. De andre bispedømmene var henholdsvis Bergen bispedømme,¹⁰⁶ Oslo bispedømme (fra ca 1070/92), Stavanger bispedømme (fra ca 1112), og Hamar som var landets yngste bispedømme (fra 1152). Ut ifra det faktum at Stavanger og Hamar var senest ute med å få bispesteser, kan man regne med at Trondheim, Bergen og Oslo var de største og viktigste byene i den tidlige middelalder, og antageligvis gjennom hele middelalderen.

¹⁰⁴ Først fordi det var der Olav Haraldsson hadde sitt kongssete, etter 1030 fordi det var der hans relikvier befant seg.

¹⁰⁵ I følge Heber er det biskopen Sigurd, som også kommer med Olav Haraldsson fra England, som er den første biskop i Trondheim. Heber, 1936, s 139

¹⁰⁶ Opprinnelig Selja bispedømme fra ca 1070, men blir formelt Bergen bispedømme med flyttingen av Sunnivas levninger til Bergen i 1170.

Domkirkene er litt rotete dedikasjonsmessig. Slik jeg har forstått det var alle de norske domkirkene viet treenigheten. I tillegg var de gjerne også dedisert en spesiell helgen, gjerne byens vernehelgen. Stavangers domkirke er kjent som Svithunskirken, men offisielt var den *ecclesia trinitatis stavangerensis*.¹⁰⁷ I tillegg er både Kristus og den hellige ånd deler av treenigheten, og derfor blir den samme kirken ved en anledning også referert til som Kristkirken i Stavanger. Det samme gjelder for Trondheim hvor domkirken er dedikert til Norges skytshelgen Olav, samtidig som den også er kaldt Trefoldighetskirken og Christkirkja. I Bergen er den lokale skytshelgen utelatt fra dedikasjonen. Bergen katedralkirke er *Christkirkje Trinitatis*, og dermed viet treenigheten og Kristus. Jeg går ut i fra at det er Hamar Trefoldighets Christkirke som er Hamars domkirke, og ut ifra det jeg vet om de andre domkirkene velger jeg å konkludere med at Spirituskirken jeg mangler i Hamar trolig er nettopp Hamar domkirke. Det som er merkelig er at Dietrichson ikke har noen Trinitaskirke i Oslo. Oslos domkirke, Halvardskirken, skal nemlig også ha vært viet treenigheten.¹⁰⁸ Dette blir nevnt i flere kilder, så jeg velger å legge denne dedikasjonen til Dietrichsons liste.

Som nevnt i innledningen er kildematerialet for de forskjellige bispedømmene skjevt fordelt. I Oslo bispedømme kjenner vi noe sånt som 179 dedikasjoner (141 kirker), mens i Bergen utgjør tilsvarende tall 52 dedikasjoner (50 kirker), i Nidaros 83 (72 kirker), og 56 i Hamar (48 kirker) og 19 i Stavanger bispedømme (17 kirker). Men, som sagt, ser vi på dette tallmaterialet som representativt for de forskjellige bispedømmene får vi noen klare trender. Noen av de mest påfallende forskjellene bispedømmene imellom er som følger:

Mariadyrkelsen; I Oslo bispedømme utgjør Marias dedikasjoner 20% (35 av 179) av totalen, i Stavanger bispedømme 20% (4 av 19), i Nidaros bispedømme 16% (13 av 83), men i Bergen og Hamar bispedømme bare henholdsvis 10% og 11% (5 av 52, og 6 av 56). Prosentsatsen på landsbasis er forøvrig 16 (63 av 389).

Olav; På landsbasis er Olav den nest mest populære helgenen, med 13% (50 av 390) av dedikasjonene, men det er store geografiske forskjeller på antall dedikasjoner til hans ære. I Hamar bispedømme har han 21% (11 av 56) av dedikasjonene, i Oslo og

¹⁰⁷ Brøgger, 1915, s 22

¹⁰⁸ *Ibid*; samt Bull, 1924, s 38

Stavanger 16% og 15% (28 av 179, og 3 av 19), mens i Bergen og Nidaros bispedømme har han bare 6% og 5% (3 av 53, og 4 av 83).

Peter; som den tredje på popularitetslisten står han jevnt over sterkt, bare i Bergen bispedømme har han få dedikasjoner (8%, 33 av 389 på landsbasis, 8%, 15 av 179 i Oslo, 10%, 2 av 19 i Stavanger, 9%, 5 av 56 i Hamar, 12%, 10 av 83 i Nidaros, og bare 2%, 1 av 52 i Bergen bispedømme). Paulus¹⁰⁹; 12 av 13 kirker dedikert til Paulus (og Peter) befinner seg i Oslo bispedømme, den siste i Hamar (Hamar bispedømme ble skilt ut fra Oslo bispedømme, men denne kirken ble reist etter at Hamar ble et eget bispedømme. Kirken er hos Dietrichson satt til 'Før 1400'.)

Det var, på landsbasis, 60 helgener som ble æret med kirkededikasjoner.¹¹⁰ Dette tallet inkluderer alt som ble æret med kirkededikasjoner, ikke bare helgener, det vil si også Kristus, treenigheten, det hellige kors og den hellige ånd. Av disse 60 er 43 helgener med 3 eller færre dedikasjoner, og dermed 17 med 4 eller flere. Av de 43 med 3 eller færre dedikasjoner er 18 representert i Nidaros bispedømme, 14 i Bergen bispedømme, 12 i Oslo bispedømme, 8 i Hamar bispedømme og 4 i Stavanger bispedømme. I Oslo by er 3 av 10 kirker Olavskirker.¹¹¹ I Bergen by er 3 av 32 kirker Olavs-kirker og 3 er Mariakirker, mens Mikael, Jakob og Kristus har 2 hver.¹¹² I Trondheim by har Maria og Olav 3 hver av de 20 kirkene (med til sammen 22 dedikasjoner).

Oslo by har høyest prosentandel kvinnelige helgener. Her er det spesielt St. Maria som trekker opp, da hun tydelig er den mest populære helgenen på Østlandet. I Oslo by har hun mer enn 25% av dedikasjonene. Det som er uventet er at St. Halvard ikke har noen spesielt sterk stilling i området. I Oslo by har han en kirke (10%), mens han i bispedømmet har fire, noe som tilsvarer stakkarslige 2%. (til sammenligning har Mikael har 9%, Peter, Margaretha og Laurentius 8%, Paulus 7%, mens Nicholas og Johannes har 4%). Som Oslos skytshelgen finner jeg det merkelig at St. Halvard står like sterkt i Bergen bispedømme og på landsbasis som han gjør i Oslo bispedømme

¹⁰⁹ Samtlige av landets kirker dedisert til Paulus er også dedisert til Peter.

¹¹⁰ Dietrichson har 55 helgener.

¹¹¹ Av Oslos 10 kirker er det to med dobbeltdedikasjon; domkirken, og Maria og Jetmundskirken på Hovedøen. Byen har dermed 10 kirker med tilsammen 12 dedikasjoner, og dette gir at 3 av Oslos 12 dedikasjoner er Mariadedikasjoner.

¹¹² I Bergen by er domkirken er den eneste kirken med mer enn en dedikasjon.

(men Oslo katedralkirke er dedikert skytshelgenen). En annen underlig ting er at St. Olav står sterkere i Oslo bispedømme med 16% enn i Nidaros bispedømme hvor han bare har 5% av de dedikerte kirkene. I Nidaros bispedømme er Sta. Maria den mest populære helgen (15%) med St. Peter som nr to (12%) og St. Andreas som nr tre (9%). I Trondheim by er det Olav og Maria som er mest populære. Både byene og bispedømmene reflekterer det faktum at Sta. Maria på landsbasis er den absolutt mest populære helgenskikkelsen (med 63 kirker mot St Olavs 50).

Oslo bispedømme har flest kjente kirke dedikasjoner, og samler disse rundt de store helgenene. I Oslo bispedømme er 35 av landets 63 Maria dedikasjoner og 28 av de 50 Olavs dedikasjonene samlet. I tillegg har området også 12 av de 13 Paulus dedikasjonene. Hvorfor var Paulus så stor på Østlandet, og totalt uinteressant i resten av landet? Av 179 dedikasjoner er bare 14 viet 'de mindre populære' helgenene (de med 3 dedikasjoner eller mindre på landsbasis), noe som utgjør ca 8%. På landsbasis utgjør de mindre populære helgenene ca 17% av dedikasjonene (65 av 389), og Oslo bispedømme ligger dermed merkbart mye under det gjennomsnittelige. Tilsvarende tall for de andre bispedømmene er 14% (9 av 56) for Hamar, 27% (19 av 82) for Nidaros, 26% (4 av 19) for Stavanger og hele 37% (19 av 52) for Bergen bispedømme. I ren tallverdi har Oslo bispedømme færre dedikasjoner til små helgener enn både Nidaros og Bergen på tross av mer enn tre ganger så mange kjente kirke dedikasjoner.

Fig 1: Liste over kirke dedikasjoner rangert etter dedikasjonsfrekvens

Sta. Maria 63	St. Jakob 3	Sta. Gertrud 1
St. Olav 50	St. Jetmund 3	St. Gorgonius 1
St. Peter 33	St. Jørgen 3	St. Gregorius 1
Mikael 32	St. Agatha 2	St. Gudmund 1
St. Laurentius 24	SS. Apostoli 2	St. Hubertus 1
Sta. Margaretha 23	St. Blasius 2	St. Johannes evangelisten 1
St. Johannes døperen 14	St. Botolf 2	St. Knut 1
St. Nicholas 13	St. Spiritus 2	St. Ludvig 1
St. Paulus 13	St. Stephanus 2	Sta. Margaretha av Norge 1
St. Andreas 12	Sta. Sunniva 2	St. Mattias 1
Det hellige kors 12	St. Thomas 2	Sta. Maura 1
Kristus 10	St. Thomas Becket 2	St. Qvintinus 1
St. Klemens 6	St. Bartholomeus 1	St. Sebastian 1
St. Halvard 6	St. Benedikt 1	Seljemennene, Ivon og Georg 1
Sta. Katharina 5	Sta. Brettiva 1	St. Simon 1
St. Treenigheten 5	St. Columba 1	St. Svithun 1
St. Martin 4	St. Dionysius 1	St. Tarald 1
St. Albanus 3	St. Egidius 1	St. Thorleif 1
Allehelgener 3	St. Even 1	Tollef Sal 1
Sta. Anna 3	St. Fabian 1	St. Wilhelm 1

Dette gir at de elleve mest populære dedikasjons helgenene i Norge i middelalderen var som følger:

- 1: Sta. Maria (63)
- 2: St. Olav (50)
- 3: St. Peter (33)
- 4: Mikael (32)
- 5: St. Laurentius (24)
- 6: Sta. Margaretha (23)
- 7: St. Johannes døperen (14)
- 8: St. Nicholas og St. Paulus (13)
- 10: St. Andreas og det hellige kors (12)

Var det de samme som var mest populære over hele landet? La oss se hvordan tilsvarende lister for bispedømmene vil fortone seg:

Oslo bispedømme: (179 dedikasjoner)

- 1: Maria (35)
- 2: Olav (28)
- 3: Mikael (17)
- 4: Laurentius og Peter (15)
- 6: Margaretha (14)
- 7: Paulus (12)
- 8: Johannes døperen (8)
- 9: Nicholaus (7)
- 10: Halvard (4)

Oslo by: (12 dedikasjoner)

- 1: Maria (3)

Nidaros bispedømme: (83 dedikasjoner)

- 1: Maria (13)
- 2: Peter (10)
- 3: Andreas, Margaretha og Mikael (7)
- 6: Det hellige kors (5)
- 7: Olav (4)
- 8: Kristus (3)
- 9: Jetmund, Johannes døperen og Nicholaus (2)

Trondheim by: (22 dedikasjoner)

- 1: Maria og Olav (3)

Bergen bispedømme: (52 dedikasjoner)

- 1: Maria (5)
- 2: Kristus og Mikael (4)
- 4: Albanus, Nicholaus, Jakob og Olav (3)
- 8: Agatha, Klemens, Katharina, Det hellige kors og Laurentius (2)

Bergen by: (33 dedikasjoner)

- 1: Maria og Olav (3)
- 3: Kristus, Mikael og Jakob (2)

Hamar bispedømme: (56 dedikasjoner)

- 1: Olav (12)
- 2: Maria (6)
- 3: Peter (5)
- 4: Mikael (4)
- 5: Johannes døperen, Det hellige kors,
og Laurentius (3)
- 8: Katharina, Margretha og Blasius (2)

Hamar by: (6 dedikasjoner)

- 1: Det hellige kors, Jørgen, Kristus, Olav,
Den hellige ånd og treenigheten (1)

Stavanger bispedømme: (19 dedikasjoner)

- 1: Maria (4)
- 2: Laurentius og Olav (3)
- 4: Peter (2)

Stavanger by: (9 dedikasjoner)

- 1: Maria (2)

I Stavanger bispedømme er det kun fire helgener som kommer inn på listen. Disse fire har til sammen 12 dedikasjoner, bispedømmets resterende 7 kjente dedikasjoner er fordelt på helgener med bare 1 dedikasjon hver, noe som gjør det noe meningsløst å ta dem med i denne listen. Den eneste som er noenlunde stabil i disse listene er Maria, som ligger på førsteplass på landsbasis og i samtlige bispedømmer med unntak av Hamar, hvor hun er nummer to. I Hamar ligger Olav ikke bare først, men han har til og med dobbelt så mange dedikasjoner som Maria. Olav er ellers nummer to på landsbasis, samt i Oslo og Stavanger bispedømme (i Stavanger deler han plassen med Laurentius), i Hamar er han som nevnt nummer 1, i Bergen ligger han på en delt fjerdeplass, mens han i Nidaros bispedømme er helt nede på en syvendeplass. Peter som er nr 3 på landsbasis er nr 2 i Nidaros, 3 i Hamar, 4 i Stavanger og Oslo (delt i Oslo), men ikke engang blant de 13 mest populære i Bergen bispedømme. Paulus er sammen med Nicholas den åttende mest populære helgenen på landsbasis, men kun i Oslo bispedømme kommer han i det hele tatt inn på listen (på en syvende plass). Dette er selvsagt ikke så underlig tatt i betraktning av at 12 av landets 13 Paulusdedikasjoner befinner seg i Oslo bispedømme. Landets 3 Albanusdedikasjoner og ditto Jakobsdedikasjoner befinner seg alle i Bergen bispedømme, noe som medfører at de i dette området er like populære som Olav og Nicholas. Det at Agathas 2 dedikasjoner også er plassert i Bergen fører til at denne relativt lite

populære helgenen i dette området nyter like stor popularitet som Laurentius, Katharina, Klemens og det hellige Kors. Andreas, som var svært populær i Nidaros bispedømme, kommer frem i disse tabellene. På landsbasis deler han 10. plassen med det hellige kors, mens Nidaros er det eneste bispedømmet hvor han kommer inn på listen og det på en tredjeplass han deler med Mikael og Margaretha. Ser vi på byene er det interessant å se at Maria ligger som nummer en med tre kirker i hver av de største byene. Hun ligger også som nummer en i Stavanger med to kirker, mens i Hamar så er det ikke en eneste Mariakirke. I Oslo har hun et kongelig kapell (også kollegiatkirke), samt to klosterkirker (Nonneseter og Hovedøya), i Bergen har hun en bykirke samt to klosterkirker (Nonneseter og Lysekloster), og i Trondheim har hun et kapell, en bykirke og en klosterkirke (Elgseter).

Kvinner kontra menn

Av 60 'helgener' som har kjente kirkededikasjoner i Norge i middelalderen er det 10 kvinnelige helgener mot 45 mannlige (som tidligere nevnt er de siste fem kjønnsløse; den hellige ånd, det hellige kors, den hellige treenighet, samt SS. apostoli og allehelgener). De kvinnelige helgenene har på landsbasis 102 dedikasjoner, mens de mannlige har 263. Grunnen til at andelen kvinnelige dedikasjoner blir såpass høyt er selvsagt Sta. Maria som er landets mest populære helgen. Av de 102 dedikasjonene er 63 hennes. Det gir til sammen 39 dedikasjoner til de andre 9 kvinnelige helgenene. Sta. Margaretha av Antiokia er den nest mest populære kvinnelig helgen i Norge, med 23 dedikasjoner. Dermed er vi nede på 16 dedikasjoner fordelt på de andre 8 kvinnene. Disse er fordelt som følger: Sta. Katharina av Aleksandria 5, Sta. Anna 3, Sta. Sunniva 2, Sta. Agatha 2, Sta. Brettiva 1, Sta. Gertrud 1, Sta. Margaretha av Norge 1, og Sta. Maura 1. Sta. Maria var som nevnt den mest populære helgenen i landet, mens Sta. Margaretha var på en 6. plass. Sta. Katharina kom på en 15. plass, mens de resterende 7 kvinnelige helgenene hørte til blant de mindre populære helgenene med 3 dedikasjoner eller mindre.¹¹³ Ser vi på de tilsvarende tall for de mannlige helgenene finner vi at de fire mest populære innehar over halvparten av dedikasjonene. St. Olav står for 50, St. Peter 33, Erkeengelen Mikael 32, og St. Laurentius 24, noe som til sammen utgjør 139 av de 263 mannelig dedikasjonene. Det var ytterligere kun 8 mannlige helgener med mer enn 3 dedikasjoner; St. Johannes

¹¹³ Som nevnt tidligere var det høyst sannsynligvis flere kirker dedikert til Sta. Sunniva, da særlig i Bergen bispedømme.

døperen 14, St. Nicholas 13, St. Paulus 13, St. Andreas 12, Kristus 10, St. Klemens 6, St. Halvard 6, og St. Martin 4. Det gir at de resterende 33 mannelige helgener hørte til blant de mindre populære helgenene.

2.4 Konklusjon

Hovedkilden til tallmaterialet jeg har presentert i dette kapitlet kommer fra L. Dietrichson's *Sammenlignende Fortegnelse over Norges Kirkebygninger i Middelalderen og Nutiden* fra 1888. Noen problemer er det med dette kildematerialet, som både usikkerhet rundt enkelte helgeners identitet, bispedømmenes endrede grenser fra middelalderen til 1888, og lignende. De fleste av disse problemene lar seg heldigvis rette opp. Et annet problem er også skjevheten i kildematerialet. Mens kildematerialet gir 179 dedikasjoner i Oslo bispedømme, så gir det bare 52 dedikasjoner i Bergen, 83 i Nidaros, 56 i Hamar og 19 i Stavanger bispedømme. På tross av denne skjevheten er det flere påfallende ulikheter mellom bispedømmene, hvorav Stavanger er det bispedømmet som skiller seg sterkest ut. Av de 11 mest populære helgenene på landsbasis er bare 4 representert i Stavanger. Til sammenligning har både Oslo og Hamar bispedømme samtlige av de 11 representert, Nidaros har 10 av de 11 representert og Bergen har 9 av de 11. Det er også store variasjoner mellom helgenene. Både Maria og Olav, landets to mest populære helgener er tydelig overrepresentert i Oslo bispedømme. Til gjengjeld har Oslo forbausende få dedikasjoner til de mindre populære helgenene, de med tre dedikasjoner eller mindre på landbasis. På landsbasis, samt i Stavanger og Hamar bispedømme er ca 16% av dedikasjonene viet disse mindre populære helgenene, i Nidaros er tallet 23%, i Bergen hele 37%, mens i Oslo bispedømme har de bare 8% av dedikasjonene. Av 60 helgener er det bare 17 som har fire eller flere dedikasjoner, mens det er hele 43 helgener med en til tre dedikasjoner.

Vi finner 45 mannlige helgener mot bare 10 kvinnelige. På tross av at de kvinnelige helgenene bare utgjør 18% av helgenmassen, så har de 28% av kirkededikasjonene. Dette skyldes selvsagt Sta. Maria som er den mest populære helgen i Norge.

I de neste to kapitlene vil jeg forsøke å finne forklaringen på disse store variasjonene mellom helgenene og bispedømmene.

St. Jetmund

Kapittel 3. Valg av helgener

Innledning

Hvilke typer helgener har vi i Norge gjennom middelalderen?

Det er ganske sikkert at de første helgenene som ble introdusert ikke var tilfeldig valgt, de kan ha blitt valgt fordi de klargjorde noe om den kristne lære eller Kristus, fordi de poengterte kirkens eller pavens makt, eller fordi de var kristne eksempler spesielt godt egnet til etterfølgelse. Med utgangspunkt i at det var et bevisst valg av helgener, vil en av mine arbeidsteses være at det i første omgang var vel etablerte helgener som ble introdusert. Men i kristningstiden var det også viktig raskt å få egne nasjonale helgener for å gi kristendommen bedre feste i landet, og tesene vil også innbefatte at det tidlig vil ha vært et ønske om å fremheve nettopp disse nasjonale helgenene. Andre arbeidsteses som kan forklare valgene av helgener er helgenhierarkiet og innflytelse fra England. Helgenhierarkiet rangerte helgenene etter deres innflytelse i himmelen, og det vil være logisk at middelalderens mennesker lot dette spille inn ved valg av helgen. De norske kristningskongene hadde alle nær kontakt med England, og misjonsprestene ble brakt med derfra. Også flere av de første biskopene var engelske, og det er i det store og hele logisk å forvente at den norske kirke har blitt påvirket av den engelske. I kapittel 4 vil jeg se på om også helgenenes nytteverdi kan ha spilt en vesentlig rolle i valg av helgener, og om dette kan være med å forklare geografisk spredning.

Plan for testing av tesene

Dette kapitlet vil brukes til å teste de fleste av tesene jeg har formet om hvilke kriterier som lå til grunn når man valgte helgener å dedikere kirker til. Først vil jeg se på helgenkategoriene satt opp som et hierarki. Jeg vil med dette teste ut tesen om at valgene som ble gjort nettopp kan ha hatt bakgrunn i helgenhierarkiet, og at man søkte å velge de helgenene som hadde størst gunst i himmelen for å få så innflytelsesrike patroner som mulig. Videre vil jeg, for å teste tesen om veletablerte helgener, blant annet se på fordelingen mellom gamle og nye helgener for å se i hvilken grad det faktisk var de gamle, felleskirkelige helgenene som ble foretrukket. Ett av hovedpunktene mine var at norske helgener ville være et viktig grunnlag for å få befestet den nye religionen, og dette vil jeg se på ved å diskutere de norske helgenene

i kapitlets del 3, samt ved å se de norske helgenene opp mot de utenlandske, ikke-felleskirkelige helgenene. Jeg vil så som avslutning se på dedikasjonene vi kjenner ut ifra kirkenes byggingstid, for å forsøke å etterspore en eventuell utvikling, og se om typen helgener som ble valgt varierte noe over tid, samt teste ut om helgenhierarkiet og veletablerte helgener var noe som var viktigst som kriterier i kristendommens første tid i Norge. Denne delen blir selvsagt bare basert på de opplysninger om kirkenes byggingstid og dedikasjoner slik de fremgår i Dietrichsons lister. Det er mange usikkerhetsmomenter når det gjelder byggingstid, og dedikasjonene kan også ha blitt endret over tid, eller det kan ha blitt lagt til flere helgendedikasjoner til en kirke.

3.1 Helgenhierarkiet

Jeg vil sette de helgenene vi finner i de norske kirkededikasjonene inn i helgenhierarkiets rangering for å se hvilke typer helgener som ble introdusert i Norge.¹¹⁴ Med dette vil vi også kunne se om helgenenes kvalitative rangering på noen måte kan forklare de valgene som er gjort ved dediseringene.¹¹⁵

*Missale Romanum*¹¹⁶ oppgir en kvalitativ rangering av helgenene. Denne rangeringen viser hvilke typer helgener som har størst gunst i himmelen, og ergo hvilke helgener som har størst sjanse for å få gjennomslag for sine forbønner. Et utgangspunkt i valg av dedikasjonshelgener ville logisk sett være å velge de mektigste, de med størst gjennomslagskraft, da disse har størst mulighet for å kunne hjelpe sine klienter. Teorien vil derfor være at man valgte helgener fra de øverste sjikt i hierarkiet. Ved å sette de helgenene vi kjenner til i norske kirke-dedikasjoner inn i hierarkiet vil vi

¹¹⁴ Når en helgen hører til i flere kategorier setter jeg ham i den som gir høyest status. Unntaket er kvinner som plasseres i 'jomfruer og enker' uavhengig av om de også er nonner, abbedisser, eller lignende, og kategorien 'martyrer' som jeg holder litt utenfor siden de fleste helgener hører inn her.

¹¹⁵ I tillegg til de nevnte kategorier, som ramset opp i *Missale Romanum*, har jeg også støtt på gruppen *De fjorten* (eller som enkelte vil ha det, *femten*) *hellige hjelpere*. Dette var en samling av særskilte 'hjelpelgener', og selv om storparten av helgenene i gruppen var gamle helgener så var sammensetningen, de fjorten hellige hjelpere, et senmiddelaldersk påfunn. Nettopp siden gruppen først dukker opp i senmiddelalderen så faller den til dels utenfor min oppgave tidsmessig. Gruppen var importert fra Tyskland, og i Norge kjenner man den kun fra en notis om et alter tilegnet "Sancte Katerin og de 15 nødhjelpere" i Hamar domkirke i 1527.

Denne gruppen inkluderer *Blasius, Egidius, Katharina, Margaretha, Dionysius, Jørgen* og *Sebastian*. Særlig Margaretha var populær i Norge. Vi kjenner kirkededikasjoner i Norge til syv av de fjorten, og de har til sammen 36 dedikasjoner.

¹¹⁶ Bygger stort sett på fransiskanermissale fra middelalderen.

kunne teste om denne teorien holder stikk. Det vil være logisk å tro at helgenhierarkiet vil kunne gi oss begrunnelsen på en del av valgene som ble gjort, da den lister opp hvilke helgener (typer helgener) som hadde størst gunst i himmelen.

I tillegg vil dette oppsettet kunne vise oss hva slags helgener middelalderens mennesker foretrakk, og dermed si oss mye om middelaldermenneskets sympatier og forestillinger. Foretrakk de geistlige forbilder og kirkereformatorer, uskyldige og tapre martyrer, eller konger eller jomfruer? Svarene vil være interessante for å forstå middelaldermenneskets mentalitet.

Det er forøvrig noen få helgener som ikke passer inn i noen av hierarkiets båser; den franske kong Ludvig og de norske lokale helgenene Gudmund, Tollef, Tarald og Even. Ludvig og Tollef døde ikke som martyrer, og passer ikke inn i noen av de andre kategoriene, når det gjelder de tre resterende norske helgenene så mangler vi enhver form for informasjon om deres liv og død.

Fig 2: Norske dedikasjionshelgener satt inn i helgenhierarkiet

HELGENHIERARKIET	Antall helgener	Antall dedikasjoner
Maria	1	63
Engler og erkeengler	1	32
Patriarker og profeter (inkl. Johannes døperen og Josef) ¹	1	14
Apostler og evangelister	9	69
Martyrer	ca 34	ca 222
Biskoper og paver, samt bekjennere	10	32
Kirkefedre (doctores) ¹¹⁷	(1)	(1)
Prester og diakoner	2	26
Munker og eremitter	6	7
Jomfruer og enker	8	38

¹¹⁷ Den eneste i denne kategorien telles med i kategorien over.

Ved å se på hierarkitabellen ovenfor er det enkelte poenger som slår en umiddelbart. De tre øverste kategoriene er bare representert med en helgen hver. Den første er Maria, og hun er bare én, så det er selvsagt logisk, men de to andre kategoriene har nok av representanter å velge mellom, allikevel er det bare én fra hver som er representert med en kirke dedikasjon. Videre legger man merke til at det er to kategorier som har flere kirke dedikasjoner enn den øverste, Maria. Maria har 63 dedikasjoner, Apostler og evangelister har 69, mens den med absolutt flest dedikasjoner er kategorien Martyrer, med 203. Martyrer står som nr fem i hierarkiet, hvorfor har denne kategorien da så utrolig mange flere dedikasjoner enn de som står høyere opp? En av forklaringene er at dette så absolutt er den største kategorien, den som omfatter flest helgener. Svært mange av helgenene i de andre kategoriene faller også inn under martyrer. Men hva skjer om vi fjerner helgenene fra de øverste fire kategoriene fra martyrkategorien? Maria døde ikke som martyr, Mikael er en engel, og Johannes døperen døde før Kristus, så han kan strengt tatt ikke omtales som martyr. Dermed sitter vi igjen med apostler og evangelister. Johannes evangelisten er den eneste som ikke skal ha lidd martyrdøden, og om man i tillegg fjerner dedikasjonen SS. apostoli så kan man trekke 66 helgener fra martyrkategorien. Så hvis vi i denne kategorien kun skulle regne med de som hadde denne kategorien som sin høyeste mulige kategori ville vi ende opp med ca 137 dedikasjoner fordelt på 24 helgener. Dette tilsier allikevel at denne kategorien har flest dedikasjoner. Noe man må huske på er selvsagt at de fleste norske helgenene kommer i martyrkategorien. De norske martyrene har 62 dedikasjoner fordelt på 6 helgener. Selv om man siler ut de norske helgenene også, sitter man igjen med ca 75 dedikasjoner i denne kategorien. Det er den klart største kategorien uansett hvordan man snur og vender på det. I denne kategorien har vi også Olav, som etter Maria er den enkelthelgen med flest dedikasjoner i Norge, i tillegg til Peter, Laurentius, Margaretha, Nicholaus, Paulus og Andreas, alle blant de ti mest populære helgenene i Norge. Men som sagt, tallmaterialet for denne kategorien er litt villedende da den inkluderer mange helgener som også sorterer under andre kategorier. Uansett så er Maria den ledende helgen, de to hierarkikategoriene som har flere dedikasjoner enn henne har disse dedikasjonene fordelt på henholdsvis 9 og 32 (ca) helgener.

Maria

63 dedikasjoner

Jomfru Maria, frelserens mor, står alene øverst i hierarkiet. Denne posisjonen reflekteres i dedikasjonsfrekvensen i Norge¹¹⁸ hvor hun er den suverent mest populære helgenen. Jomfruen har en helt spesiell posisjon i himmelen. Hun er Herrens mor, og hun er den eneste ved siden av Kristus som er blitt tatt kroppslig opp til himmelen. Mens Eva brakte synden til menneskene brakte Maria frelsen. Hun kjenner menneskenes sorg fordi hun selv gjennom-levde den (*our lady of sorrows*), men hun er også den barmhjertige som går i forbønn for menneskene hos gud (*our lady of mercy*). Hun er på alle måter den første blant helgenskaren. Og om hennes kategori bare står som nummer tre når det gjelder antall dedikasjoner så har de to kategoriene som står som nummer en og to henholdsvis 32 (ca) og 9 helgener å fordele dedikasjonene mellom. Når man ser det på den måten vil jeg si at min tese om hierarkiet som begrunnelse for dedikasjonsvalg blir bekreftet i Marias tilfelle.

Engler og erkeengler

1 med 32 dedikasjoner.

I denne kategorien finnes minst det 3 navngitte, og en uendelig mengde uidentifiserte skikkelser. Erkeengelen Mikael er den eneste engel eller erkeengel vi finner på dedikasjonslistene i Norge. Han er til gjengjeld den fjerde mest populære dedikasjonshelgen, med 32 kirkededikasjoner. Han er også en av de få hellige som har en egen preken i gammelnorsk homilieboek, hvor 29. September er merket av som dagen for St. Mikael og englene. Mikael er nevnt ved navn i bibelen fem ganger. Han var bl.a. patron for gravplasser og høye steder. Det sistnevnte er bakgrunnen for at Mikaelkirker gjerne ble bygd nettopp på høye steder. Som leder for de himmelske styrker er han også patron og himmelsk beskytter for kirkens styrker på jord. Han er i tillegg den som skal veie de dødes sjeler, og blir derfor ofte fremstilt med vektskåler i hånden (her har han overtatt Merkur/Hermes rolle og funksjoner), når han da ikke blir fremstilt som en mektig kriger med sverd i hånden og gjerne en bekjempet drage ved sine føtter. Som nevnt i kapittel 1, var Mikael blant de første helgener som ble introdusert her til lands. Mikael er den eneste av englene som har blitt viet oppmerksomhet og gitt kirkededikasjoner i Norge. Det er ikke bare i Norge han er den

¹¹⁸ Som i England, og i de fleste andre katolske land.

foretrukne. Også i England er Mikael den eneste av englene som har blitt viet noen særlig oppmerksomhet. Mikael har der 687 dedikasjoner, Gabriel har 6, og de andre navngitte englene er totalt utelatt. I Norge har vi ingen dedikasjoner til Gabriel, som var engelen fra bebudelsen, eller noen av de andre navngitte englene. En grunn til at Mikael er mer populær enn for eksempel Gabriel er at Gabriel snakker, mens Mikael kjemper med sverd i hånd. Middelalderens mennesker foretrakk handling fremfor ord. Hans posisjon som veieren av sjeler er selvsagt også viktig. Men gode forklaringer på Mikael's popularitet forklarer ikke det totale fravær av andre navngitte engler. Selv om Mikael er den eneste i sin kategori, så har kategorien en pen mengde dedikasjoner. Men når Engler og Erkeengler står som nummer to i viktighet i hierarkiet, er det merkelig at ikke andre fra kategorien også har blitt introdusert. Jeg vil ikke uten videre si at denne kategorien gir meg data til støtte for tesen min.

Patriarker og profeter (inkl. Johannes døperen og Josef)

1 med 14 dedikasjoner.

Også under denne headingen finnes det kun én i mitt materiale, nemlig Johannes døperen som har 14 dedikasjoner, og var den syvende mest populære helgenen i Norge. I kretsen rundt Jesus var det bare Maria og Peter som hadde større popularitet. Johannes døperen var, i egenskap av at det var han som døyte frelseren, tett forbundet med dåpshandlingen som var et av de viktigste kirkelige sakramenter. Hans popularitet var således ganske logisk. Han var Jesu' forløper og nære slektning, han representerte dåpen, han hadde en spennende historie som i sin helhet var å finne i bibelen og hans festdag falt sammen med en av de viktigste førkristne festene.¹¹⁹ I tillegg til alt dette var han også patron for *the knights hospitallers*, en ridderorden hvis selvpålagte oppgave var å vokte den hellige grav i Jerusalem, samt beskytte pilgrimene på vei til og fra det hellige land. Francis Bond oppfatter døperens popularitet i England (hvor han var den 6. mest populære) som underlig nettopp på grunn av den korte, men utfyllende livshistorien fra det Nye Testamentet. Han argumenterer for at de mest populære helgenene gjerne var nettopp de hvor man hadde liten historisk oversikt over deres livsløp. Hvor man visste lite var det lett å dikte mye, og disse helgenene fikk ofte svært så fantastiske liv og legender. Så Bond

¹¹⁹ I vest feires Johannes døperens fødselsdag som er den 24. juni, selv om selve feiringen i følge tradisjonen er konsentrert til kvelden før og natten til 'Jonsok'. Denne festen faller sammen med sommersolhverv (21.juni), som var dagen for det hedenske sommerblotet.

undrer seg over døperens popularitet nettopp fordi det var vanskelig å dikte videre på hans liv. Men han argumenterer for at det også var noe så enkelt som døperens kamelhårs-kappe som sikret hans status. Den gjorde at han var lett gjenkjennelig ikonografisk sett, og dermed et enklere avbildningsobjekt enn de fleste apostlene og evangelistene.¹²⁰ De fleste andre helgenene under denne kategorien, profeter og patriarker, er skikkelser fra det gamle testamentet. Dette er den mer jødiske delen av bibelen, det vil være logisk om disse mer fremmedartede skikkelsene ikke vant noen særlig oppslutning i Norge, om de i det hele tatt ble forsøkt introdusert. Unntaket her er selvsagt Josef, som oppnådde en viss popularitet i middelalderen, men tydeligvis ikke i Norge. I følge min tese burde flere helgener fra denne kategorien blitt introdusert, og det burde vært flere dedikasjoner i kategorien. Dette følger mønsteret fra de engelske kirkededikasjonene, også der er Johannes døperen den eneste representanten fra denne kategorien.

Apostler og evangelister

9 med 69 dedikasjoner (*Andreas 12, Bartholomeus 1, Jakob 3, Johannes (apostel og evangelist) 1, Mattias 1, Paulus 13, Peter 33, Simon 1, Thomas 2*, samt samlededikasjonen *SS. Apostoli 2.*)

Dedikasjonene til SS. Apostoli omfatter alle helgenene i denne kategorien, så jeg velger her å ikke telle den som en 'egen' helgen. Siden apokryfe skrifter selvsagt ikke regnes med så er Johannes den eneste evangelisten i forsamlingen. Merkelig nok er han blant de minst populære med bare en dedikasjon. Peter har flest (33 dedikasjoner) og står som nr 3 i dedikasjonsfrekvens. Selv om dette er meget naturlig så kan det allikevel være greit å si litt om det. Peter var den første blant apostlene. Han var klippen Jesus skulle bygge sin kirke på.¹²¹ Han skulle besitte nøklene til himmelens port.¹²² Når vi i tillegg legger til at han som den første biskop av Roma regnes som begrunnelsen for pavenes, Roma-biskopenes krav om overherredømme over resten av kristenhetens biskoper, så er hans stilling som en av de aller viktigste helgenene godt forklart. Ved synoden i Withby i år 664 valgte den engelske kongen St. Peter (og den Romerske kristendom) fremfor St. Columba (og den keltiske kristendom) nettopp med

¹²⁰ Bond, 1914, s 42

¹²¹ Matteus 16:18 "Og det sier jeg deg: Du er Peter; på denne klippe vil jeg bygge min kirke, og dødsrikets porter skal ikke få makt over den."

¹²² Matteus 16:19 "Jeg vil gi deg himmelrikets nøkler; det du binder på jorden, skal være bundet i himmelen, og det du løser på jorden, skal være løst i himmelen."

begrunnelsen at St. Peter med perleportens nøkler var den det var viktigst å holde seg inne med.

Som nummer to blant apostlene finner vi Paulus som også er den 9. mest populære helgen i Norge. Det er påfallende at samtlige av Paulus' kirker også er dedikert til Peter. Paulus er således alltid del av fellesdedikasjoner med Peter, og har ikke en eneste kirke for seg selv i Norge. Det er i tillegg påfallende at alle hans kirker er samlet på Østlandet.¹²³ Dobbel-dedikasjonene er et fenomen vi også finner i England, hvor 283 av hans i alt 326 kirker også er dedikert til Peter.¹²⁴ Peter og Paulus opptrer også ofte sammen ikonografisk og er i det hele å betrakte som et helgen-par. Årsaken til denne sammenkoblingen finner vi i det faktum at de begge hadde den 29. juni som festdag. I følge tradisjonen skal dette være deres felles dødsdag, den dagen de begge led martyrdøden under keiser Neros forfølgelse. Det er ikke vanskelig å forklare Paulus' popularitet i Norge. Han var tross alt den apostelen som brakte kristendommen til de uomskårne, ikke-jødene, det vil si oss. Uten ham ville kanskje Jesu' kult forblitt et jødisk fenomen som hadde dødd ut med tempelets fall. I tillegg inkluderte den nye testamentlige kanon 13 brev forfattet av ham som ga svar på mange av de spørsmål de første ikke-jødiske kristne hadde stilt om den nye religion. Paulus kan nesten omtales som den kristne dogmatikkens far. Det interessante spørsmålet er da heller ikke hvorfor Paulus var såpass populær i Norge, men hvorfor han bare var populær i Oslo bispedømme.

Den tredje mest populære av apostlene og evangelistene er apostelen og disippelen Andreas som er på tiendeplass over norske kirkededikasjoner. I England var han spesielt populær med en femteplass foran både Johannes døperen og Paulus. I flere tilfeller i NT blir Andreas stengt ute hvor Peter, Jakob og Johannes slipper inn. På den annen side var Andreas den første av disiplene som ble kalt. Andreas er patron for både Skottland og Russland, i tillegg til å være fiskeres beskytter. I Norge er det påfallende at 7 av hans 12 kirker befinner seg i Nidaros bispedømme. (3 i Oslo, 1 i Bergen, 1 i Hamar og ingen i Stavanger bispedømme.) Hvorfor var han så spesielt populær i Nidaros bispedømme, og da særlig i Trøndelag? Hadde dette området noen

¹²³ Tolv av hans tretten dedikasjoner er i Oslo bispedømme, den siste er i Hamar bispedømme.

¹²⁴ Bond argumenterer for at flere av de 43 'rene' Paulusdedikasjonene er missforståelser, og egentlig dedikasjoner til helt andre helgener. Bond, 1914, s 45

spesiell tilknytning til Skottland eller Russland? Eller hadde området mye kontakt med England hvor Andreas' som nevnt var svært populær? Satt det engelske eller skottske erkebiskoper i Nidaros? Bond argumenterer for at Andreas' fargerike vita, da spesielt historien om hvordan han og Matteus omvendte 'hundenes by', hvor innbyggerne var kannibaler, la grunnlaget for hans popularitet i middelalderen.¹²⁵ Denne fantastiske legenden hvor Andreas og hans følgesvenner bl.a. seiler til Matteus' unnsetning i et skip med Kristus og to engler som besetning ble kjettererklært av pave Gelasius på 400-tallet, men fortsatte å versere gjennom kristenheten og var altså med på å gjøre Andreas svært populær.

Jakob har tre dedikasjoner. Det var to disipler med dette navn, men jeg regner det for sannsynlig at det er Jakob den eldre det siktes til. I de gamle lovene er Jakob den eldre dag en helligdag med faste, mens Jakob den yngre, som deler helligdag med apostelen Philip under benevnelsen to-apostelmesse, har helligdag uten faste. Jakob den eldre var generelt mer populær enn den yngre, se bare i England hvor Jakob den eldre har 414 kjente kirke-dedikasjoner og er den åttende mest populære helgen, kontra Jakob den yngre som hadde 26 dedikasjoner og lå på to og førtiende plass popularitetsmessig. Jakob popularitet skyldes blant annet hans status som patron for pilgrimer.

Under kategorien apostler og evangelister finnes det noe sånt som 15 helgener.¹²⁶ Hva skjedde med de siste tre apostlene, samt evangelistene Matteus, Markus og Lukas? Hvorfor er ikke de inkludert? Philip er nevnt i alle fire evangeliene, men har ikke fått noen kirkededikasjon. Jakob den yngre, sønn av Alfeus er nevnt hos tre evangelister, heller ikke han har fått noen dedikasjon. Taddeus er kun nevnt hos Matteus og Markus, og Judas sønn av Jakob er kun nevnt hos Lukas. Der det er så stor uenighet er det logisk at personene ikke slo an, men Filip er alle enige om. Matteus ble i følge acta valgt som den ellefte disippel etter Kristi himmelfart, det er forståelig at han ikke får samme status som de opprinnelige disiplene, valgt ut av Jesus selv. Paulus var aldri disippel, men han var hedningenes apostel og den som brakte kristendommen til de uomskårne og dermed også Europa, og han var også den som begynte å utarbeide en sammenhengende teologi. Og også Jakob ville man ha forventet hadde hatt flere

¹²⁵ Bond, 1914, s 154

¹²⁶ Om du regner 4 offisielle evangelister og 12 apostler (disiplene, samt Paulus).

dedikasjoner. Denne kategorien står som nummer fire i viktighet i hierarkiet, men har nest flest dedikasjoner.

Martyrer¹²⁷

Ca 34 med ca 222 dedikasjoner

I denne gruppen finner vi minst 34 helgener med rundt 222 dedikasjoner, hvorav 6 kvinner med 34 av dedikasjonene. Dette er den største gruppen, siden mange også havner i andre grupper som apostel, biskop eller jomfru. Agatha, Albanus, Allehelgener, Andreas, Bartholomeus, Blasius, Dionysius, Fabian, Gorgonius, Halvard, Jakob, Jetmund, Jørgen, Katharina, Klemens, Knut, Laurentius, Margaretha, Margaretha av Norge, Mattias, Nicholas, Olav, Paulus, Peter, Qvintinus, Sebastian, Simon, Stephanus, Sunniva, Thomas, Thomas av Canterbury, Thorleif, Brettiva¹²⁸, Seljemennene (Ivon og Georg). Det er mulig at noen av helgenene vi ikke har noe kunnskap om, som til eksempel Even, også hører inn her. Den mest populære av martyrene er i Norge selvsagt landets egen nasjonalhelgen St. Olav. Det er tydelig at martyrer ble sett på som heltmodige skikkelser, og ble beundret og respektert av middelalderens mennesker. Det er praktisk talt umulig å si sikkert hvor mange helgener som egentlig hører inn under gruppen martyrer. Det er tusenvis som har lidd martyrdøden for den kristne tro, og det er nok ingen oversikt som hevder å være fullstendig. I tillegg er mange av martyrene både fra de første og de senere århundrene navnløse.

Biskoper og paver, samt bekjennere

10 med 32 kirker (*Blasius 2, Klemens (pave) 6, Dionysius 1, Fabian (pave) 1, Gregorius (pave) 1, Hubertus 1, Martin 4, Nicholas 13, Svithun 1, Thomas av Canterbury 2*)(og rent teknisk også *Peter' 33* da han var den første biskop av Roma, og grunnlaget for Pavens krav.)

Den mest populære i denne kategorien er biskopen Nicholas, hvis historie er blant de mer spennende og fengende. Han var biskop og martyr, men han var også en som utførte fantastiske mirakler i sin levetid, som blant annet å gjenopplive tre gutter som var blitt drept for å serveres som menneskeføde. Blant de mer populære historiene om ham er også den om hvordan han donerte medgift til tre fattige søstre som av sin far

¹²⁷ Størstedelen havner også i en av de andre kategoriene

¹²⁸ For hvem hun var, og diskusjonen om hvor hun hører hjemme, se under Jomfruer og enker.

var tiltenkt prostitusjon. Denne historien er det som, i tillegg til historier om hans vennlighet ovenfor barn, har gitt ham hans posisjon i dagens samfunn som Santa Claus, den amerikanske varianten av julenissen. Klemens er den nest mest populære i denne kategorien. Han var en pave og martyr fra det første århundre.

Kirkefedre (doctores)¹²⁹

1 med 1 kirke (*Gregorius*)

I Norge har kun en helgen fra denne kategorien blitt introdusert, og på tross av sin stilling som kirkefader har denne ene, Gregorius, bare fått en eneste dedikasjon som vi kjenner til. På grunnlag av mitt tallmateriale kan man derfor trekke slutningen at middelalderens mennesker hadde liten interesse og respekt for stillesittende skrivere og boklærde. Dogmatikere var stort sett ukjente størrelser for alle de som ikke kunne lese (og selv blant de lesekyndige var de stort sett kun for spesielt interesserte), og deres liv var gjerne ganske uengasjerende. Selv ikke den nytestamentlige forfattergruppen evangelistene fenget folks fantasi eller interesse i særlig grad. Francis Bond viser at mønsteret var det samme i England, med liten interesse for både gruppen, så vel som for evangelistene.¹³⁰

Prester og diakoner

2 med 26 kirker (*Laurentius 24, Stephanus 2*)

Laurentius og Stephanus var begge diakoner. Stephanus var den første kristne som ble drept for sin tro, og æres følgelig som kirkens første martyr. Han var en av de syv diakoner utnevnt av apostlene til å sørge for utdeling av almisser i Jerusalem, og han ble stenet av jødene for blasfemi i år 35. Laurentius var meget populær i Norge, og også i England, med 239 dedikasjoner (12. plass), mens Stephanus hadde 46 dedikasjoner i England (30. plass). Laurentius skal ha vært en diakon som led martyrdøden i Roma under Valerians forfølgelse på midten av 200-tallet. Han ble trolig halshugd, men legendene har utbrodert hans martyrium med de grusomste detaljer, og i følge tradisjonen ble han levende stekt på en rist.

¹²⁹ Kun en, Gregor den store, og han er listet under 'biskoper og paver'.

¹³⁰ Bond, 1914, s 84

Munker og eremitter¹³¹

6 med 7 kirker (*Benedikt (abbed), Botolf (abbed), Colomba (abbed), Egidius (eremitt), Thorleif (tidligere munk) og Vilhelm*¹³² (munk))

De i denne grupperingen som når helgenstatus er gjerne de som allerede har nådd toppen innen sin orden, nemlig abbeder og abbedisser. Ingen av disse helgenene var spesielt populære i Norge, de er alle typisk en-dedikasjons-helgener, selv om Botolf har to. Benedikt av Nursia er Vest-kirkens store klosterreformator. Hans reform av det monastiske system, samt hans regelbok, Benedikts regel, om livet innenfor murene hadde enorm betydning for klostervesenet i århundrer. Jeg hadde på grunnlag av dette forventet at Benedikts kirke ville vært en klosterkirke, gjerne tilhørende et benediktinerkloster, men dette er faktisk ikke tilfelle.

Jomfruer og enker¹³³

9 Med 39 kirker (*Agatha 2, Anna 3, Gertrud 1, Katharina 5, Margaretha 23, Margaretha av Norge 1, Sunniva 2, Brettiva 1, Maura 1*¹³⁴)

Mens de mannlige helgener blir delt inn i diverse kategorier etter hva de har gjort i livet, så blir kvinnelige helgener kun bedømt etter sin sivilstatus. Gift eller ugift, eller nærmere bestemt jomfru eller enke. Og selv da havner de i følge *Missale Romanum* i samme kategori, som er den laveste i hierarkiet. Kategorien kunne like gjerne vært benevnt 'Kvinner'. Dette sier en del om hvilken status de geistlige tilla kvinner i samfunnet. Maria er unntaket, hun er i en klasse for seg. Men på tross av at de står nederst i hierarkiet, og på tross av at det bare var 9 kvinner mot 44 menn blant de norske dedikasjons-helgenene,¹³⁵ så har de tydelig vært meget mer populære enn mange av de andre helgenkategoriene som har større grad av himmelsk gunst. Historiene om de jomfruelige martyrer som har stått i mot onde hedenske beilere og den verste tortur har tydeligvis fenget folks fantasi. Dette er en vanlig del av

¹³¹ Regner også abbeder under denne kategorien. Regner Thorleif med som munk, selv om han ikke lenger var munk ved sin død.

¹³² Vi kjenner i Norge til en dedikasjon til Wilhelm i Bergen. Kildene gir ingen nærmere informasjon, så jeg regner med at det enten må være munken Vilhem av Gellone, eller abbeden Vilhelm av Eskilsø det må være snakk om. Siden Vilhelm av Gellone er den eldste helgenen av de to, og vi kjenner hans navn fra norske primstaver, i tillegg til at vi finner flere andre dedikasjoner til franske helgener i Bergen bispedømme, så vil jeg sjans på at det er ham kirken er dedisert til.

¹³³ Setter alle kvinner uten Maria i denne kategorien uavhengig av om de også var nonne, abbedisse eller martyr.

¹³⁴ Vi vet lite om Maura, men jeg regner det som relativt trygt å plassere henne i denne kategorien.

¹³⁵ Har her fjernet Maria og Kristus fra tallene. Maria fordi hun har en egen kategori, Kristus fordi han er utenfor/over hierarkiet.

kvinnelige helgeners vita, både Agatha, Katharina, Margaretha og Sunniva har legender som forteller om deres håpløse motstand mot en ikke-kristen mektig beiler som ender i tortur og død, eller i Sunnivas tilfelle, flukt og død. Ellers er kvinnelige helgener påfallende ofte asketiske, ydmyke, selvpålagt fattige, skyldstyngede og flagellanter, noe som trolig kan forklares med at kvinner i middelalderen ble sett på som syndige fra naturens side, og at de ved sine fristelser også ledet menn ut i synden. Det er få av denne typen kvinnelige helgener som har blitt introdusert i Norge, den eneste som har fått kirker dedisert til seg er abbedissen Gertrud som var kjent for sin askese og sine strikte botsøvelser. Anna var som kjent jomfru Marias mor, som selv nådde en viss popularitet i forbindelse med den økende interesse for Marias barndom. Brettiva og Maura er to helgener vi vet svært lite om. Brettiva skal ha vært irsk, men hun kjennes kun fra Norge og Island. Det vurderes nå hvorvidt det faktisk dreier seg om Irlands skytshelgen abbedissen Brigida.¹³⁶ Norges nære forbindelse med Irland gjør at dette er en sannsynlig forklaring. Ifølge Dybdahl skal Maura være den skotske Maura som skal ha hatt sitt kultsentra på Cumbrae-øyene i Firth of Clyde. Disse øyene hørte til Suder-øyene, som var et bispedømme under Nidaros erkebispesete frem til andre halvdel av 1400-tallet når St. Andrew erkebispesete ble opprettet.¹³⁷ Margaretha av Norge vil jeg gå nærmere inn på i 3.3, men hennes status som helgen hviler på oppfattelsen av henne som uskyldig forfulgt.

Det er ingen egen kategori for **konger/kongelige** i *Missale Romanum*, men det er mange kongelige helgener, og jeg setter opp en egen kategori for disse. I Norge finner vi følgende: *Jetmund 3* (engelsk konge), *Knut 1* (dansk konge), *Ludvig 1* (fransk konge) og *Olav 50* (norsk konge). I tillegg kan vi nevne *Halvard 6* (kongeætt), samt *Margaretha av Norge 1* ('falsk' prinsesse) og den uhistoriske prinsessen *Sunniva 2*. Også *Thorleif 1* (Torleiv Breiskjegg) kan settes under denne kategorien da han hevdet å være sønn av Kong Eystein Haraldsson. De fire kongene har til sammen 55 kirkededikasjoner (50 av dem er Olavs). Av de 9 norske helgenene vi har kjennskap til kan dermed 5 settes i forbindelse med kongelig blod. I England var det påfallende mange kongelige helgener, og dette kan være noe den norske kirke har arvet

¹³⁶ For nærmere diskusjon se bl.a. Dybdahl, 1999, s 30, også den katolske kirkes nettsider. Dette vil i så fall bety at KLNMs omtale av henne som martyr er feilaktig, og at hun således bør strykes fra min martyrkategori.

¹³⁷ Dybdahl, 1999, s 109. Informasjonen finnes visnok i *Aberdeen Breviary* som Alan MacQuarrie arbeider med å få publisert.

derifra.¹³⁸ Den kongelig helgen kan sees som den kristne varianten av den hedenske preste-kongen.

Vi kan også sette opp en egen kategori for **bibelske helgener**. Andreas, Anna, Apostoli, Bartholomeus, Jakob, Johannes døperen, Johannes evangelist, Maria, Mattias, Mikael, Paulus, Peter, Simon, Stephanus og Thomas. Det er til sammen 15 bibelske helgener samt dedikasjoner til Kristus, Spiritus, Treenigheten og det hellige kors, også hentet direkte fra bibelen. De bibelske helgenene har til sammen 183 dedikasjoner, om vi også legger til Kristus, Spiritus, Treenigheten og det hellige kors får vi 212 bibelske dedikasjoner.

Jeg vil også se på dedikasjonene til **det guddommelige** for seg. I dette begrepet legger jeg dedikasjonene til den andre og tredje person i treenigheten (det vil si Kristus og den hellige ånd), treenigheten selv, og som en ettertanke, korset. Dedikasjoner til helgener viser at folket håpet på helgenenes forbønner, mens kirkene dedikert til det guddommelige går rett til kilden. I Norge var det 10 kirker dedikert til Kristus, 5 til treenigheten, 2 til den hellige ånd og 12 kirker til det hellige kors. Som jeg tidligere har nevnt (kapittel 2) var gjerne domkirkene dedikert til treenigheten, og ofte Kristus eller den hellige ånd i tillegg, så dette gir 29 dedikasjoner fordelt på 24 kirker. Men for å sitere Francis Bond når han skriver om de bibelske helgenene "Such dedications are obvious and natural; and being obvious and natural are as a rule not of great interest; it is when we reach the non-Biblical saints that the real interest of study of dedications begins."¹³⁹ Jeg velger å la denne velvalgte kommentaren også omfatte de guddommelige dedikasjonene.

Konklusjon

Valgte man dedikasjonshelgener ut i fra hierarkiet for å få så innflytelsesrike patroner som mulig? Etter å ha testet tesen min opp mot helgenhierarkiets tallmateriale må konklusjonen være at tesen neppe er helt gal. Det virker som om det hierarkiske oppsettet ble fulgt, om enn noe løselig. Hierarkiet var ikke det eneste man tok hensyn

¹³⁸ I England i kristningstiden var det et problem for kirken med drap av kristne konger, det skapte ustabile forhold for kirken, og ble fordømt ved at den myrdede ble opphøyet til helgen og morderen blir minnet som djevelens redskap ved helgenens årlige fest, noe som bør ha hatt en prevantiv effekt... Weinstein, Donald & Bell, 1982

¹³⁹ Bond, 1914, s 14

til når man skulle dedisere en kirke. Når det gjaldt skikkelsene fra det Gamle Testamentet, samt teologene og skribentene, var disse tydeligvis ganske så uinteressante for middelalderens mennesker i Norge. Også innenfor hver enkelt kategori er det helgenene med spennende og voldelige historier som slår best an. Den enkelthelgen med flest dedikasjoner (Maria) hører til helt øverst i hierarkiet. Den enkelthelgen med tredje flest dedikasjoner hører til i den fjerde kategorien i hierarkiet, og den med fjerde flest dedikasjoner hører til i kategori nummer to i hierarkiet. De seksten mest populære helgenene¹⁴⁰ hører alle hjemme i de fem øverste kategoriene i hierarkiet. Først med Anna som nummer sytten kommer vi til noen som ikke hører til i den øvre halvdel av hierarkiet. Ved å sette martyrer både i martyr-kategorien, og en eventuell annen kategori de måtte høre hjemme i, dvs. i stor grad å telle martyrene to ganger, får vi til sammen ca 503 dedikasjoner i alt i helgenhierarkiet. Av disse finner vi ca 400 representert ved helgener fra den øverste halvdel (fem av ti) av hierarkiet. Det gir ca 103 dedikasjoner til hierarkiets nedre halvdel.¹⁴¹ Teller vi antall helgener istedenfor dedikasjoner finner vi ca 46 helgener i den øvre halvdel og 26 i den nedre halvdel av hierarkiet.¹⁴² Om vi deler helgenhierarkiet i to på denne måten fremstår det som soleklart at man valgte helgener fra den øvre halvdel.

3.2 Gamle kontra nye helgener

Jeg vil se om jeg ved å se på utvalget av gamle kontra nyere helgener kan få bekreftet eller avkreftet tesen min om at man ved dedisering av kirker valgte veletablerte helgener fremfor nyere helgener.

Fig 3. Gamle kontra nye helgener

Periode	Antall helgener	Antall dedikasjoner
Før år 100	19	213
100-500	15	91
500-1000	15	19
etter år 1000	11	66

¹⁴⁰ Her har jeg ikke regnet med Det Hellige Kors, Kristus, eller Allehelgener da ingen av disse dedikasjonsbetegnelse regnes som helgener/enkelthelgener.

¹⁴¹ Lar vi martyr-helgenene kun telle med i sin øverste bås vil vi ha ca 334 dedikasjoner i øvre halvdel og 17 i nedre halvdel av hierarkiet. Det er ca 152 martyr-dedikasjoner som også regnes med i en annen kategori.

¹⁴² Eller, om martyrhelgenene kun teller med i sin øverste bås, 38 helgener i den øvre halvdel, og 11 i den nedre halvdel av hierarkiet.

Utvalget av gamle kontra nye helgener;

Fordeling mellom helgener fra de forskjellige århundrene:

- før 100; ca 16 med ca 189 dedikasjoner (*Johannes døperen*, Jesu mor *Maria*, Marias mor *Anna*, disiplene *Andreas*, *Peter*, *Paulus*, *Johannes*, *Jakob*, *Bartholomeus*, *Mattias*, *Simon* og *Thomas*, samlededikasjonen *Apostoli*, protomartyren *Stephanus*, *Klemens*, biskop av Roma og erkeengelen *Mikael* som er nevnt i bibelske tekstene. I tillegg er også *Kristus* fra denne perioden, og trolig fikk også *den hellige ånd* og *det hellige kors* en spesiell plass blant de kristne på denne tiden. Disse tre dedikasjons-’helgenene’ hadde tilsammen 24 dedikasjoner, som jeg velger å legge til det opprinnelige tallet, som dermed blir 19 helgener med ca 213 dedikasjoner.)
- Mellom 100 og 500; ca 15 med ca 91 dedikasjoner (*Albanus*, *Blasius*, *Dionysius*, *Fabian*, *Gorgonius*¹⁴³, *Jørgen*, *Laurentius*, *Martin*, *Nicholaus* og *Sebastian*, *Agatha* (nevnt hos Jerome I 530, så antagligvis fra før 500), samt den uhistoriske *Katharina* som ble plassert til det fjerde århundre¹⁴⁴ og den uhistoriske *Margaretha* hvis kult hadde startet i øst innen år 494. I tillegg også *Trinitatis*, *den Hellige Treenighet*, som fikk innpass i den offisielle teologien i 381,¹⁴⁵ og *Allehelgener* som ble feiret i Øst-kirken fra denne perioden)
- Mellom 500 og 1000; ca 15 med ca 19 dedikasjoner (*Benedikt*, *Botolf*, *Columba*, *Egidius*, *Gertrud*, *Gregorius*, *Hubertus*, *Jetmund*, *Svithun*, *Vilhelm*¹⁴⁶, *Quintinus* som blir nevnt av Bede på 600-tallet, samt *Sunniva* som vel må regnes som uhistorisk (og samtidig med henne *Seljumennene*, *Ivon* og *Georg* som regnes som en), *Brettiva* og *Maura*.¹⁴⁷)

¹⁴³ Det er to helgener med dette navn, den ene døde i 303, den andre er eldre. Regner derfor denne båsen som ganske sikker.

¹⁴⁴ Skal i følge Bond, 1914, s 163, ha dødd i 307, men kulten hennes ble startet opp på 800-tallet.

¹⁴⁵ Først i år 381 ble den Hellige Ånd en del av Treenigheten.

¹⁴⁶ Regner med at det må være Vilhelm av Gellone som er Dietrichsons mystiske Wilhelm. Han er nevnt på norske primstaver, han er en eldre fransk helgen, og dedikasjonen befinner seg i Bergen hvor vi har kjennskap til andre franske helgener.

¹⁴⁷ Mangler noe konkret om hvilket århundre Brettiva tilhørte, men da hennes helligdag allerede ble innsatt i den eldre Gulatingsloven, så velger jeg å tro at hun var en helgen fra før år 1000. Som tidligere nevnt kan det dreie seg om St. Brigida som døde i 525, og da vil fortsatt perioden 500-1000 være den korrekte. Også Maura mangler jeg årstall på, men regner det for sannsynlig at også hun faller inn i denne tidsperioden fordi nesten samtlige britiske helgener hører hjemme her. Det er svært lite sannsynlig at hun er tidligere grunnet det britiske rikets religiøse tilstand før Augustins misjon, og hadde hun vært senere hadde nok de britiske helgenbøkene nevnt henne med årstall.

- Etter 1000; ca 11 med ca 66 dedikasjoner hvorav 50 er Olavs (*Olav, Halvard, Knut, Ludvig, Margaretha av Norge, Thomas av Canterbury, Thorleif, samt Gudmund, Tollef, Tarald og Even.*¹⁴⁸)

Ser man på tabellen er det tydelig at de fleste helgener vi finner representert ved norske kirke-dedikasjoner er helgener fra før år 1000. Det er bare 11 helgener som ikke allerede var etablerte i tiden rundt kristningen av Norge (med til sammen 66 dedikasjoner). Av disse var syv norske,¹⁴⁹ og med unntak av Olav, lokale helgener.¹⁵⁰ Oppkomsten av de små lokale helgenkultene er et sikkert tegn på hvordan helgenkulten appellerte til det folkelige. Av de resterende tre var to konger (en dansk og en fransk), og den tredje var Thomas Becket, den berømte erkebiskopen av Canterbury som ble myrdet foran høyalteret i sin egen katedral.

Den største helgengruppen er helgenene fra det første århundre. De er både flest, og har flest dedikasjoner. Det er fem helgener mer i denne gruppen enn i den neste, samtidig er det flere dedikasjoner i denne gruppen enn i de resterende tre til sammen. Gruppen består av 19 helgener som har mer enn to hundre dedikasjoner, og når man så tenker på at flere av apostlene bare har en eller to dedikasjoner, så blir det tydelig at blant disse 15 finner man mange av de mest populære helgenene. Noe av det som kjennetegner helgenene fra denne perioden er at de fleste av dem er fra kretsen rundt Jesus, og de fleste av dem er martyrer. Jeg har i denne gruppen også regnet med de 24 dedikasjonene som er fordelt på Kristus, den hellige ånd og det hellige kors.

Den nest største gruppen er gruppen av helgener fra perioden 100-500. Det er like mange helgener i denne gruppen som i den neste, men helgenene fra denne perioden har flere dedikasjoner enn de to siste gruppene sammenlagt. Det som kjennetegner helgenene fra denne perioden er at samtlige, med Martin som eneste unntak, er martyrer. I denne gruppen finner vi flere av de mest populære helgenene i

¹⁴⁸ Det finnes ingen egentlig informasjon om helgenen Tarald. Det eneste vitnene om kultens eksistens er et brev fra 1400- 1500-tallet. Jeg regner med at det er en lokal norsk helgen, og derfor er jeg nok på trygg grunn når jeg plasserer ham i kategorien av helgener fra etter år 1000. Regner med at Gudmund og Even også havner i kategorien av lokale, ganske så ukjente norske helgener.

¹⁴⁹ Den falske Margarethe, som Margaretha av Norge også er blitt kalt, påstås å ha vært en tysk kvinne men hun teller allikevel som norsk, siden det var i Norge hun døde og oppnådde helgenry.

¹⁵⁰ Halvard var tross alt en lokal helgen, selv om han også hadde en kirke-dedikasjon både i Bergen og i Hamar bispedømme.

middelalderen. De fleste av dem har også fantastiske fantasifulle *vita*, som i følge Francis Bond langt på vei forklarer deres popularitet.¹⁵¹

Helgenene fra tiden 500-1000 har færrest dedikasjoner, de er 15 stykker med ca 19 dedikasjoner. Gode forklaringer på dette er blant annet at martyrtiden er over, og stadig flere helgener er bekjennere, biskoper og lignende som er av den mindre fargerike sorten. Det er fortsatt martyrer, men da oftere misjonsbiskoper eller kongelige som kjempet for den sanne tro i sine mer eller mindre hedenske riker, som eks. England. Slike helgener er det mange av, og de er stort sett mer interessante nasjonalt, enn internasjonalt. Det blir også stadig mer vanlig med mer lokale helgener. Noen store internasjonale helgener kommer i denne perioden, men det er bare unntaksvis at disse er av den typen som fenger de store massenes fantasi. Ett eksempel er Benedikt av Nursia, en viktig helgen for hele den vestlige kristenhet, men som munk og reformator av klostervesenet ikke en helgen som nødvendigvis appellerte til massene.

De fleste store felleskirkelige helgener er fra romertiden, disse utgjør en del av den felles-kirkelige arv og ble stort sett innført i alle nykristnede land. Senere helgener er i mindre grad felleskirkelige, de har ikke den samme enkle automatiske spredningen, og det skal dermed mer til for at de blir spredt eller lagt merke til utenfor sitt eget område. Dette gjelder i stor grad helgenene som kom til etter år 1000. Det eneste som i Norge trekker opp blant de sene helgenene, de etter 1000, er helgenkongen Olav med 50 dedikasjoner. Det som gjør det litt mer komplisert er at en del helgener ikke ble populære umiddelbart etter sin død. Anna er en helgen fra det første århundre, men det er først i høy- og senmiddelalderen at hun oppnådde særlig popularitet med den økende interessen for Jomfru Marias apokryfe barndom og liv. (Den eldste kirken i Norge dedikert til Anna er fra før 1377.) Et annet eksempel er Katherina og Margretha, uhistoriske helgener fra det 4. og 5. århundre. Disse var vel etablerte i Østkirken, men selv om de var kjent i vesten allerede på 800-tallet så var det med korstogene deres legender ble spredt i den vestlige kristenhet hvor de raskt ble enormt populære. (Den eldste Katharina-kirken vi kjenner i Norge er fra før 1240, mens den eldste Margretha-kirken er fra 1211.) Også apostelen Jakob oppnådde en sterk økning

¹⁵¹ Bond, 1914, s 146 ff

i popularitet i forbindelse med korstogsbevegelsen. (Den eneste Jakobs-kirken vi har noe årstall på i Norge er fra 1200.) Det samme gjelder for Jørgen som døde ca 303, også han var blant de tidlige helgener hvis kult hadde et oppsving i forbindelse med korstogene. Man kan hevde at den vestlige helgenkulten opplevde en stor omveltning med korstogene, hvor mange helgener ble brakt frem fra det relativt obskure og ut i lyset hvor de oppnådde enorm popularitet.

Konklusjon

Teorien om at gamle, veletablerte helgener ble foretrukket fremfor de nyere holder tydeligvis stikk. Den tidsepoken med flest helgener er perioden frem til år 100. Helgenene fra denne perioden har også mer enn halvparten av alle dedikasjonene vi kjenner, dvs. flere enn de tre andre tidsepokene sammenlagt. Perioden 100-500 har nest flest helgener, og disse helgenene har igjen flere dedikasjoner enn de neste to periodene sammenlagt. Først med perioden 500-1000 endrer mønsteret seg. Denne perioden har like mange helgener som perioden over, men allikevel er disse helgenene viet merkbart lite interesse, og de har langt færre dedikasjoner enn helgenene i perioden etter år 1000. De 15 helgenene fra tiden 500-1000 har 19 dedikasjoner, mens de 11 helgenene fra tiden etter år 1000 har 66 dedikasjoner. Dette skyldes selvsagt Norges nasjonal-helgen Olav den hellige som er den nest mest populære helgen i Norge i middelalderen, og som hører til i den siste tidsperioden. Olav står for 50 av de 66 dedikasjonene til post-tusenårsskiftet helgenene. Olav utgjør dermed et unntak i tesen, og er det eneste som forhindrer tesen fra å bli helt bekreftet. Et interessant poeng er at 12 av de 19 helgenene fra før år 100 hører til i de fire øverste kategoriene i helgenhierarkiet, ytterligere 2 hører til i den femte kategorien og tre av 'helgenene' står utenfor hierarkiet. Det gir at det kun er en eneste helgen fra perioden før år 100 som ikke hører til i den øvre halvdel av helgenhierarkiet. I tidsperioden 100-500 er nesten samtlige martyrer, med unntak av treenigheten og Martin. Det betyr at 12 av 15 havner i helgenhierarkiets femte kategori, 1 i den sjette kategorien, 1 står utenfor hierarkiet, og den siste er en samlededikasjon. De fleste helgenene i tidsperioden 500-1000, 11 av 15, hører til i helgenhierarkiets nedre halvdel. De siste 4 er martyrer og havner således i hierarkiets femte kategori. Det vil på grunnlag av disse data ikke være uriktig å si at vel etablerte helgener i stor grad er sammenfallende med helgenhierarkiets toppsjikte, det vil si at de vel etablerte helgenene i stor grad er de med størst innflytelse i himmelen.

3.3 Norske kontra utenlandske helgener

En av mine teser er at det var viktig å raskt få etablert egne nasjonale helgener for nærmest å gi den nye religionen en konkret forankring i landet. Det er også flere andre gode grunner til å få etablert egne norske helgener. En grunn er realismen og følelsen av nærhet. Det er enklere å forholde seg til en samtidig, en man kjenner, om ikke personlig, så i alle fall på en konkret måte. Helgener med stor avstand i tid og rom må ha virket som mytiske skikkelser fra legendene. Når ens egen konge blir helgen er det en mye mer konkret helgenskikkelse. Selv om ens sosiale status er vidt forskjellig, og en aldri har sett kongen, blir det allikevel mye enklere å identifisere seg med helgenen, samt se på denne som en konkret, faktisk person. En annen grunn til å få etablert norske helgener er helgenens nytteverdi som patron. Det er lettere å tenke seg at en norsk helgen vil gå i forbønn for deg, enn en helgen fra et fremmed land. I avsnittet om helgenhierarkiet omtalte jeg helgenenes grad av innflytelse i himmelen, deres makt til å hjelpe sine klienter. Helgenene hadde alle sine maktsentra, der hvor det var størst sjanse for å få sine bønner hørt. Disse maktsentrene var gjerne der hvor helgenenes relikvier befant seg, og jo viktigere relikvie dess mer av helgenenes makt var tilstede. En av kriteriene for helgenkåring var nettopp at det skjedde mirakler ved helgenens legeme, for miraklene var en konkret manifestering av den dødes hellighet.¹⁵² Pilgrimsreiser var vanlig i middelalderen, særlig ved sykdom og annen nød la man av sted til en helgens maktsentrum for å fremsi sine bønner. Ved å få egne norske helgener fikk man også norske pilgrimsmål. Det var mange som valfartet til Olavs kiste i Nidaros for å få den nødvendige nærhet til den hellige, og dermed øke sjansene for å bli bønnhørt. En av teoriene om hvorfor Olav Trygvasson aldri ble helgen var da også nettopp at hans legeme gikk tapt i sjøen. Han hadde dermed intet maktsentrum hvor man kunne påkalle hans forbønner.

Ved innføring av helgenkult er det en stor mengde felleskirkelige helgener som mer eller mindre automatisk blir introdusert, helgener som er etablerte og som har en fast posisjon i den katolske kirke. I tillegg til disse etablerte helgenene som man i stor grad gjenfinner i alle katolske land, så har også de forskjellige land sine egne nasjonale helgener. Nasjonale helgener finner man i både stor, og ganske internasjonalt

¹⁵² For å gjenta et beskrivende vers fra kapittel 1: (Her ligger Martin biskopen, av hellig minne, hvis sjel er i Guds hånd; men han er fullt her, tilstedeværende og synliggjort i mirakler av alle slag.)

anerkjent målestokk, som for eksempel St. Olav, og som små obskure, lokale helgener, som eksempelvis St. Tarald. Med utenlandskontakt er det naturlig at man også får enkelte utenlandske nasjonale helgener, og i den sammenheng vil det være interessant å se på hvilken nasjonalitet de helgenene vi finner i Norge hadde.

Om man skal ta en vurdering av mengden norske helgener kontra utenlandske så må man selvsagt først fjerne de gamle felleskirkelige helgenene fra bildet. For å kunne gjøre det må

man også først av alt fortelle hvordan man ønsker å definere 'felleskirkelige helgener'. Dette er egentlig litt vanskelig å definere, da mange nasjonale helgener ender opp som felles for hele, eller i alle fall deler av kristenheten (eksempelvis Olav), samtidig som alle helgener har en nasjonalitet. Og selv om de har en nasjonalitet så er det ikke nødvendigvis i hjemlandet de blir venerert som helgener. Geistlige blir gjerne venerert i landet hvor de misjonerte, bygget kloster, eller døde. De bibelske helgener er enkle, de havner automatisk i kategorien felles-kirkelige helgener, det samme gjelder også romerske martyrer fra de første århundrene. Etter det begynner det å bli vanskeligere å skille dem fra hverandre. Helgener som blir omtalt som romerske, og som led martyrdøden i romerriket, som eksempelvis Laurentius, vil jeg sette som felleskirkelige. Men den romerske Albanus som led martyrdøden i England, og ble Englands protomartyr vil jeg regne som en engelsk nasjonalhelgen. Fiktive helgener fra Øst-kirken som fikk stor popularitet i vesten vil jeg også regne som felleskirkelige. Det samme gjelder for alle andre helgener fra den østlige del av romerrike, da disse gjerne kom til vesten med pilgrimer eller korsfarere og spredde seg fra det ene vestlige landet til det neste.

Utenlandske helgener

Hvilke nasjonale, men ikke-norske helgener er det vi finner i kirkededikasjonene? Det er merkelig nok ingen svenske helgener, selv om Sverige er vårt nærmeste naboland, og de i tillegg har en så stor helgen som Sta. Birgitta. Vi har heller ingen helgener fra de andre landene som i middelalderen var en del av Noregsveldet; Island og Orknøyene, som begge hadde flere interessante helgener. Vi finner en dansk helgen, helgenkongen *Knut*, og også den franske helgenkongen *Ludvig*. Fra Frankrike har vi i tillegg den franske nasjonalhelgen St. Denis, eller *Dionysius* som han ble kalt i Norge,

St. Gilles, eller på norsk *Egidius* som var svært populær under korstogene og som var en av de fjorten hellige hjelpere, munkebiskopen og misjonæren *Martin*, abedden *Benedikt*, hertugen og munken *Vilhelm av Gellone (av Aquitania)* og som eneste kvinne den kongelige abbedissen *Gertud*. Vi hadde en biskophelgenen Hubertus fra Ardennene, det som i dag er Belgia. Men de fleste utenlandske nasjonalhelgener vi finner i Norge kommer fra de britiske øyer. Derfra har vi Englands protomartyr *Albanus*, den saxiske kongen *Jetmund*, abeddene *Botolf* og *Columba*, erkebiskopen *Thomas av Canterbury*, biskopen *Svithun*, og to kvinnelige helgener, den irske *Brettiva* og den skotske *Maura*, som vi ellers har svært lite kunnskap om. Etter min definisjon finner vi 16 utenlandske nasjonalhelgener, av disse er 8 fra de britiske øyer og 7 fra Frankrike. En var fra Ardennene (dagens Belgia). Den siste helgenen er dansk. Opp i mot dette har vi ca 9 norske helgener.

De fleste nasjonale helgenene har få dedikasjoner. De 8 britiske helgenene har til sammen 14 dedikasjoner, de 7 franske har 10 dedikasjoner, den ene fra Ardennene har 1 dedikasjon, og den ene danske har 1 dedikasjon. De 10 norske helgenene har til sammen 64 dedikasjoner, hvorav 50 er Olavs. De resterende 9 helgenene har dermed 14 dedikasjoner. Hvis vi holder Olav utenfor ser vi at både de norske og de utenlandske nasjonale helgenene er relativt lite populære helgener. De fleste har en dedikasjon, mens noen få har to, tre, fire, eller i Halvards tilfelle seks dedikasjoner. Er det noen forskjell på hva slags helgener vi importerte fra Frankrike kontra de britiske øyer?

De britiske helgenene

Fra de britiske øyer har vi Englands protomartyr *Albanus*, den saxiske kongen *Jetmund*, den Øst-angliske abbeden *Botolf*, biskopen *Svithun* fra Wessex, erkebiskopen *Thomas av Canterbury*, vi har to irske helgener; abbeden *Columba*, og *Brettiva*, og vi har den skotske *Maura*. Var alle disse helgenene fra før år 1000, slik at det er logisk å tenke seg at samtlige kan ha blitt brakt med av engelske misjonsprester?¹⁵³ Vi har ingen årstall på *Maura*, men alt tyder på at hun er en helgen fra før år 1000. De fleste britiske helgenene er fra tidsrommet 500-1000, og *Thomas av*

¹⁵³ Det kan argumenteres at Engelske helgener også kan ha blitt brakt til Norge via Danmark. For nærmere diskusjon rundt dette, samt argumenter for at mange av disse helgenene, samt flere fellekirkelige har blitt brakt hit direkte fra England, se bl.a. Bull, 1912, s 218-227

Canterbury er den eneste som har kommet til etter kristningen av Norge. Når det gjelder spørsmålet om disse helgenene ble innført av de engelske geistlige som kom til Norge så er det høyst sannsynlig når det gjelder Albanus, Botolf, Columba og Svithun. Den eldste Albanuskirken vi kjenner i Norge er klosterkirken på Selje fra ca 1090. Det er litt vanskeligere å si konkret når det gjelder Botolf, da de to norske kirkene vi kjenner dedikert til ham havner i den usikre kategorien av kirker bygd før 1250. Den eneste norske kirken dedikert Columba er fra før 1181. Svithun vet vi ble brakt til Norge av en engelsk geistlig, og jeg vil si mer om ham under avsnittet for lokale skytshelgener. Den eldste Jetmund-dedikasjonen vi kjenner er i anledning klosterkirken på Hovedøyen, anlagt av engelske cisterciensermunker. Det er også vanskelig å si når det gjelder Brettiva og Maura siden jeg ikke vet når kirkene deres ble bygget, men de kan vel så gjerne ha kommet til landet med handelsfolk eller lignende. Av de britiske helgenenedikasjonene er 4 lokalisert i Bergen bispedømme, 4 i Oslo, 4 i Nidaros, 1 i Stavanger og 1 i Hamar bispedømme. De britiske helgenene er, som enhet, dermed spredd relativt jevnt utover landet og bispedømmene. Det er dog uventet få dedikasjoner i Oslo, siden dette bispedømmet har mer enn dobbelt så mange kjente dedikasjoner som de andre. Prosentvis er det dermed færre britiske helgener i Oslo enn i de andre bispedømmene. De irske helgener er hovedsakelig klostergeistlige, følgere av det asketiske fromhetsideal. St. Columba er en slik typisk irsk helgen, som misjonerte og grunnla klostre. Også Brettiva, hvis hun settes som St. Brigida som tidligere diskutert, var en typisk klostergeistlig, som grunnla både munke- og nonneklostre. De engelske helgenene er derimot i stor grad kongelige helgener med politisk betydning. De fleste kongeslekter hadde en helgen i familien, noe som legitimere slektens krav slik Olav legitimerte den norske kongeslekts rett til tronen. St. Jetmund er den eneste engelske kongelige helgen vi har fått introdusert ved kirke-dedikasjoner i Norge. Mens den irske kirke fra starten av var nært knyttet til klostrene, var den engelske kirke nært knyttet til kongedømmet.

De franske helgenene

Vi har som nevnt helgenkongen *Ludvig*, den franske nasjonalhelgen *Dionysius*, *Egidius* som var svært populær under korstogene og som var en av de fjorten hellige hjelpere, munke-biskopen og misjonæren *Martin*, abedden *Benedikt*, hertugen og munken *Vilhelm* og som eneste kvinne den kongelige abbedissen *Gertud*. Også flere av de franske helgenene kan ha blitt brakt til landet av de engelske geistlige. Både

Martin, Egidius og Dionysius var svært populære i England. Men både Martins, Egidius' og Dionysius' kirker er i likhet med Benedikts og Ludvigs sene kirker, Gertruds kirke har vi intet årstall på. Men det er påfallende at samtlige norske kirker dedikert til franske helgener er sene kirker, fra ca 1274,¹⁵⁴ eller nyere. Deres geografiske spredning er også påfallende, med 4 i Nidaros bispedømme, 4 i Bergen, 1 i Oslo, og 1 i Stavanger bispedømme.

Både Frankrike og England har hver sin helgenkonge, som skilles med ganske nøyaktig fire hundre år (Jetmund død 869, Ludvig død 1270). Det er viktig å merke seg at også flere av de franske helgenene antagligvis kom til Norge via Britannia.

Den danske og belgiske helgenen

Den hellige biskopen Hubertus ble enkelte steder regnet blant de fjorten hellige hjelpere, var skytshelgen for både Ardennene og bispedømmet Liège, og var også svært populær i Tyskland. Vi har kjennskap til en kirke dedikasjon til ham i Norge, i Mære i Nidaros erkebispedømme. Kirken er fra før 1250, og har en tredobbelt dedikasjon til Maria, Quintinus og Hubertus. Det at både Hubertus og Qvintinus i Norge var obskure helgener med en eneste dedikasjon, og denne i tillegg en fellesdedikasjon, tyder trolig på at kirken opprinnelig var en Mariakirke og at de to andre dedikasjonene var kom til senere. Den danske kongen Knut hadde en kirke i Norge, også den i Nidaros erkebispedømme. Som nasjonalhelgen i ett av våre nærmeste naboland trenger dedikasjonen neppe noen nærmere forklaring.

For tabell over norske, utenlandske og felleskirkelige helgener se vedlegg 2.

Norske helgener og lokale skytshelgener

Det kan ikke vektlegges nok hvor viktig det var med hjemmelige helgener, da særlig i kristningstiden, for at den kristne tro skulle slå rot og bli en del av nasjonens kulturelle identitet. Det er spekulert i om ikke Olav Trygvasson og hirdbiskopen hans aktivt gikk inn og konstruerte Seljemannskulten nettopp for på denne måten å knytte kristendommen fysisk til lokalhistorien. Forskere debatterer fortsatt hvorvidt det faktisk ble funnet beinrester på Selje, men kongen med sin bakgrunn fra angelsaksisk

¹⁵⁴ Kirker som hos Dietrichson er tidfestet til 'før 1274'.

England må ha visst hvor viktig det var å ha relikvier som kunne legitimere kultstedet. Etter at Olav Haraldsson ble helgenkåret i 1031 ble Seljemannkulten skjøvet litt i bakgrunnen. En norsk helgen som kunne knyttes direkte til det norske kongehuset og således legitimere de senere konger av samme slekt var uendelig mye nyttigere politisk sett.

Olav Trygvasson startet opp kulten rundt de hellige på Selje, og etablerte dermed de første norske helgenene. Han ble selv forsøkt helgenkåret, og en av teoriene på hvorfor det ikke gikk var at liket hans gikk tapt på sjøen, og at kulten dermed ble frarøvet et kult-sentrum. Et av hovedkriteriene for kanonisering er at helgenen utøver mirakler, helst etter sin død, men Olavs døde legeme kunne ikke være sentrum for mirakler der det befant seg på bunnen av sjøen.¹⁵⁵ Den neste norske helgenen ble isteden Olav Haraldsson, og med denne helgenkåringen nådde kirken målsetningen statuert i tesen; kristendommens stilling ble befestet. Halvards snarlige helgenkåring kort tid etter kan tyde på at 'snøballen hadde begynt å rulle', men dette motsies av det faktum at han ble den siste av de større norske helgenene. De eneste senere norske helgener vi kjenner dedikasjoner til er små lokale hellige med en eneste kirkededikasjon. Det var forsøk på å etablere en fjerde stor norsk helgenkult med erkebiskop Eystein, men kanoniseringen ble aldri gjennomført, og det finnes ingen spor etter kirkededikasjoner til ham.

Selv om vi har tre store hjemlige helgenkulter, så var det bare Olavs kult som ble lands-omfattende. Sunnivas og Halvards kult spredde seg utenfor sine respektive bispedømmer, men bare i en begrenset grad, og vi har ikke kjennskap til mer enn en håndfull kirkededikasjoner til hver av dem. Olavs kult derimot spredde seg over hele Norges land, og også utenfor landets grenser, og bare i Norge har vi kjennskap til 50 kirker dedikert til ham. Hvorfor Halvard og de hellige på Selje ikke ble tilnærmevis like populære som Olav vil jeg diskutere nærmere i kapittel 4. Av de fem bispesetene her i landet har vi kunnskap om skytshelgenene til fire av dem. Tre av disse var de store, offisielle norske helgenene, og den fjerde var en engelsk helgen. De tre norske var alle martyrer mens den engelske var en biskophelgen.

¹⁵⁵ På tross av at han ikke ble helgenkåret omtales han blant annet i det anonyme verket *Historia Norvegiae*, antagligvis fra 1100-tallet, som 'den hellige Olav'.

Sunniva og seljumennene i Bergen

Dette er den eldste hjemmelige kulten vi har. Kulten rundt de hellige på Selje oppsto i følge tradisjonen i 996 med funnet av beinrester på øya Selje og ble deretter frontet av Kong Olav Trygvasson som bygde en kirke på stedet, og kongens engelske hirdbiskop Sigurd. Som etablert kultsenter ble også bispesetet på vestlandet lagt til Selja, før det etter hvert ble flyttet til Bergen hvor også relikviene av de hellige ble flyttet i 1170. Det ble hevdet at det etter at kirken var reist også ble funnet et inntakt kvinnelegeme som ble skrinlagt i kirken,¹⁵⁶ men her er det snakk om legender, ikke historiske fakta. I starten er det først snakk om de hellige på Selja, eller 'heilagra manna messa i Seliu'.¹⁵⁷ Først med Magnus Håkonsson dukker Sunniva-legenden opp i Norges Gamle Love.¹⁵⁸ På tross av dette kildematerialet argumenterer Else Mundal for at Sunniva som enkeltindivid neppe er så mye yngre enn Seljumann-kollektivet, noe jeg vil diskutere nærmere i kapittel 4. Det ble også funnet beinrester på naboøyen Kinn, som etter tradisjonen er relikvier fra samme helgenkollektiv og et resultat av at båtene som fraktet Sunniva og hennes følge ble skilt i en storm slik at kollektivet ble splittet opp og landet på de to øyene. Selv om Kinn også nevnes som funnsted for relikvier, havnet den i skyggen av Selje.

Det er usikkert hvor stor popularitet Sunnivakulten oppnådde utenfor Bergen bispedømme. Det er kun to kjente kirker dedikert til henne hvorav bare en i bispedømmet hun var skytshelgen for. Innenfor Bergen bispedømme er 8. juli merket av på gamle primstaver med en krone som trolig sto for kongs-datteren Sunniva, og som ikke er avmerket på noen primstaver utenfor bispedømmet.¹⁵⁹ Men for å sitere Daae "At imidlertid adskillige Kirker paa Vestlandet, hvis Dedication nu ikke kjendes, have været hende indviede, er utvivlsomt."¹⁶⁰ Vi kjenner tross alt svært få kirke-dedikasjoner utenfor Oslo bispedømme, så at en del av dem som er tapt fra kildematerialet var dedikert henne er så sannsynlig at det kan regnes som sikkert. Av de to Sunnivakirkene vi kjenner til er den på Selje, som etter tradisjonen ble reist av Olav Trygvasson, den eldste, fra ca 997. Den andre er fra før 1320 (Tjølling i Oslo bispedømme). I tillegg har vi også kjennskap til en kirke dedikert til Seljumennene

¹⁵⁶ Blant annet KLNLM, bind 15, s 119

¹⁵⁷ Heber, 1936, s 148

¹⁵⁸ *Ibid*

¹⁵⁹ Alver, 1970, s 59

¹⁶⁰ Daae, 1879, s 160

Ivon og Georg, på Stiklestad i Nidaros bispedømme. Det er merkelig det ikke ble reist en Sunnivakirke i Bergen for å huse hennes levninger etter translasjonen. Isteden ble skrinet etter kildene ha vært plassert i Kristkirken.¹⁶¹ Olav Trygvasson etablerte således de hellige på Selje som de første norske helgenene. Han ga med dette den nye religion et ankerfeste i landet, men det er intet som tyder på at kulten spredde seg i noen særlig grad utover det rent lokale. Men i tillegg til selve helgenkulten etablerte han også tanken om at Norge kunne ha egne nasjonale helgener, noe som vil ha vært nyttig i den videre prosessen.

Olav i Nidaros og Norge

Helgenkåringen av Olav Haraldsson må sees i forbindelse med de tidligere begivenhetene, men også i forbindelse med den politiske situasjonen i Norge etter hans død. Olav Trygvasson hadde banet vei for Olav Haraldsson på flere vis. Han hadde fortsatt Håkon Adelsteinsfostres forsøk på å kristne landet, om enn på et noe mer direkte og brutalt vis. Han hadde startet opp den norske hjemlige helgenkult ved de hellige på Selje. Og i tillegg hadde han ved de mislykkede forsøk på å kåre ham til helgenkonge banet vei for den helgenkongen som kom etter ham. Han kan nesten sammenlignes med Johannes døperen som banet vei for den Messias som skulle komme. Når tanken om å helgenkåre Olav Haraldsson ble satt frem hadde landet allerede en etablert hjemlig helgenkult, og i tillegg hadde det også tidligere vært planer om å kåre en helgenkonge. Det var således ingen ny idé som ble satt ut i livet. Nasjonen var mentalt forbredt. I tillegg til at nasjonen kan sies å ha vært rede for en helgenkonge så var også den politiske situasjonen etter Olavs død i 1030 en viktig del av grunnlaget for helgenkåringen.¹⁶² Landet havnet under dansk styre, og Kong Svein og hans mor Alfiva ble ekstra upopulære når de i 1030 kom til Nidaros og begynte å sette strenge krav med høye skatter og ufrihet for folket. Uår etter kongens død gjorde det heller ikke lettere for de nye herskerne. Alt lå således til rette når hellighetsryktene begynte å versere, deriblant rykter om mirakler, f.eks. liket som ikke hadde gått i forråtnelse, hår og negler som fortsatte å vokse, folk hørte klokker som ringte av seg selv over skrinet, og lignende mirakuløse tegn på hellighet.

¹⁶¹ ”I 1271 vert også Vesle Kristkyrkja i Bergen omtala som liggjande på St. Sunnivas kyrkjegard, noko som sannsynlegvis har samanheng med at Sunniva-skrinet på denne tida stod i Store Kristkyrkja eller Domkyrkja like ved.” Hommedal, 1997b, s 185

¹⁶² Jeg vil gå nærmere inn på de politiske motivene for helgenkåringen i kapittel 4.

Det er logisk å se på Olavs del i kristningen av Norge som en av årsakene til helgenkåringen, men dette skiller ham fra andre lands helgenkonger. Ludvig Daae trekker frem at de fleste lands helgenkonger dukker opp først når kristendommen har vunnet frem i landet, og at det sjelden har vært kongenes fortjeneste at landet har blitt kristnet. Fromme regenter har oppnådd helgenry takket være sin velgjørenhet ovenfor kirken og sitt eget fromme liv. I Norge er det altså annerledes, siden vår helgenkonge var en viktig del av kristningsverket. Han ble mer enn bare vår kristningskonge, han ble *Rex perpetuus Norvegiae*, Norges evige konge. Det nærmeste vi kommer denne posisjonen i et annet land må være slik legendenes kong Arthur fremstilles som Englands evige konge. Allerede Torarin Lovtunge setter frem denne tanken i *Glælognskvida* diktet til Kong Svein; ”Bed Olav om at han vil unne dig sitt land.”¹⁶³ Som Johan Schreiner sier det; Torarin ”opfordrer kong Svein til å be Olav om å unne ham sitt land – også i himlen vedblir Olav å være Norges virkelige styrer.”¹⁶⁴ Olav legitimerte sin ætts rett til den norske trone. Men Daae fremhever som faktum at ”Hans hellighet satte hans etterkommere på tronen, men innen erkebispesetet ble opprettet var hans helligdom blitt den norske kirkes, ikke det norske kongedømmets høysete.”¹⁶⁵

Jeg nevnte innledningsvis at Olav Trygvasson nærmest kunne sees som en Johannes døperen som banet vei for Ham som kom etter. Dette er en lignelse som passer desto bedre i og med at Olav den hellige, i hvert fall i Norge, ble lignet med Kristus. I følge KLNМ følger Olavs jærtegn (som så mange andre helgeners) ordene fra Matt:11.3 – ”blinde ser, halte går, spedalske renses, døde hører og døde står opp”. Som det står skrevet i KLNМ:

Legendariske trekk i sagaen viser at man tidlig har trukket parallellen til Kristus; på flukten fra Norge metter han en hær på 500 mann med to nauteskrotter, før slaget ber han for sine fiender, solen formørkes ved hans død.[...] slik som det var da skaperen selv for fra verden.¹⁶⁶

Mens de geistlige skrifter vektla likheten mellom Olav og Kristus, lot den folkelige tradisjon ham arve trekk fra den hedenske guden Tor. De forestillinger man før hadde

¹⁶³ Sitert i Schreiner, 1926, s 87

¹⁶⁴ *Ibid*

¹⁶⁵ Daae, 1879, s 19 viser hvordan den hellige Olav gikk fra kongenes til erkebiskopenes kontroll.

¹⁶⁶ Solformørkelsen det her siktes til fant egentlig sted 31. august, men ble i folks bevissthet raskt knyttet til Olavs fall på Stiklestad 29. juli. KLNМ, bind 12, s 587

hatt om Tor, lot seg også lett overføre på St. Olav. I følge Gustav Heber var dette også tilfelle i Danmark, og hans sitat i den anledning er meget beskrivende: ”Hans (Olavs) muntre væddekampe med trolde og havfruer er Thorsvæddekampe med jætterne, hans økse er Thors hammer, hans røde fuldskjæg er Thors. Hans helgenskikkelse gjorde først Kristendommen fuldt hjemlig.”¹⁶⁷

Olavskulten var den eneste norske nasjonale helgenkulten som spredde seg utover landets grenser og ble internasjonal. Allerede 20 år etter Olavs død ble Olavsliturgien brukt ved gudstjenester i Sør-England, og han ble på et relativt tidlig tidspunkt Nord-Europas største helgen. Han var også en viktig del av kristningen av de andre nordiske land. I Norge ble Olav som nasjonalhelgen den nest mest populære helgen gjennom middelalderen. Han hadde 50 kjente kirkededikasjoner, spredt utover hele landet og i alle bispedømmene.¹⁶⁸ De eldste Olavsdedikasjonene vi kjenner til er i Nidaros fra ca 1035.

Halvard i Oslo

Halvard Vebjørnsen ble den tredje og siste store norske helgen. Han blir første gang nevnt rundt 1070 i Adam av Bremens verk, mens de islandske annalene setter Halvards martyrium til 1043.¹⁶⁹ Historiene rundt hans død varierer, den mest kjente hvor han beskytter en gravid kvinne fra forfølgere og blir drept av disse er nok en senere legende. Historiene enes dog om at hans mordere dumpet liket til vanns bundet fast til en møllesten, og at liket, fortsatt bundet fast til stenen, fløt til overflaten som tegn på Halvards hellighet. Hvis 1043 er et nogenlunde riktig årstall, så skjedde dette ca ti år etter Olav den helliges helgenkåring. Vi kan anta at nasjonen befant seg i en stemning av religiøs begeistring i årene etter at Olav var blitt kåret til helgen, og danskene hadde trukket seg ut av landet. I denne stemningen var nok folket i Lier snare med å se hellighetstegn ved Halvard etter det innledende miraklet med møllestenen.

Om Edvard Bull setter spørsmålstegn ved årstallet for Halvards død og tilknytningen til kongehuset, så holder han på at det tradisjonelle stedet for hans død, Lier ved

¹⁶⁷ Erik Arup sitert av Heber, 1936, s 109-111

¹⁶⁸ Jeg vil diskutere den geografiske spredning av Olavskirkene i kapittel 4.

¹⁶⁹ Bull, 1924, s 37

Drammens-fjorden, nok er korrekt. Bull setter translasjonen fra Lier til Oslo i forbindelse med opprettelsen av et eget bispesete i Oslo, da bygging av en domkirke samt sikring av en skytshelgen var viktig for å få institusjonalisert det nye bispedømmet. Når domkirken ble reist er usikkert, men den nevnes første gang i forbindelse med Sigurd Jorsalfares gravlegging der i 1130.¹⁷⁰ Dietrichson nevner ingen eldre Halvardskirke enn domkirken i Oslo, men man kan kanskje anta at kirken i Lier hvor Halvards legeme lå frem til translasjonen ble dedikert, eventuelt omdedikert til Halvard. En Halvardskirke i Hval i Lier dukker første gang opp i biskop Eysteins jordebok (røde bok) fra 1400-tallet. Om denne kirken ikke er kirken Halvards legeme ble lagt i, så kan det ha vært en nyere kirke bygget på samme sted etter den eldre har brent, eller lignende.

Halvard ble aldri en nasjonal helgen på linje med Olav, mot Olavs 50 kirker kunne han bare skilte med 6. Vi har heller ikke noen kjennskap til Halvardskirker i Nidaros eller Stavanger bispedømme. Om han ikke ble så populær at han kunne settes opp som rival til St. Olav, så har han trolig vært videre spredt og mer populær enn de hellige på Selje. De gamle primstavene er et bevis for at Halvard har nytt stor utbredelse, da nesten samtlige har avmerket kvernestenen 15. mai, i motsetning til Sunniva, som kun er avmerket på primstaver innenfor Bergen bispedømme. Vi kjenner som nevnt ikke til mer enn seks Halvardskirker, og fire av disse er i Oslo bispedømme. Det at de to andre er i henholdsvis Hamar og Bergen bispedømme kan tyde på at han kan ha hatt flere kirker i disse områdene. Som jeg innledningsvis har påpekt har vi kjennskap til langt færre dedikerte kirker i Hamar og Bergen enn i Oslo bispedømme. Den eldste Halvardskirken vi har kjennskap til er Oslo domkirke fra begynnelsen av ellevehundretallet.¹⁷¹ Kirken i Bergen, den ene av de to utenfor Oslo bispedømme, er fra før 1271. Kirken i Hamar bispedømme er fra før 1390.¹⁷² De tre siste kirkene er alle fra før 1400.

¹⁷⁰ Bull, 1924, s 38

¹⁷¹ I følge Dietrichsons opplysninger ble den påbegynt i 1103, og sto ferdig i 1130.

¹⁷² Hamar bispedømme var en del av Oslo bispedømme frem til det ble skilt ut som et eget bispedømme i 1152. Siden Dietrichson setter Halvardskirken i Hamarensis til før 1390 så er kirken mest sannsynlig bygd etter delingen av Oslo bispedømme. Hadde kirken vært fra før delingen ville den opprinnelig ha vært oppført i Osloensis, og dermed ikke et eksempel på spredningen av Halvardskulten.

St. Svithun i Stavanger

Stavanger bispedømme nevnes første gang i kilder fra 1120-tallet, så det må ha blitt skilt ut som eget bispesete før den tid.¹⁷³ Her hadde de ingen lokal helgen å vie domkirken til, isteden ble den dedikert til Treenigheten og den engelske helgenen Svithun, som også ble byen Stavangers skytshelgen. Bakgrunnen for innføringen av Svithun, en engelsk biskophelgen som skytshelgen, var nok den at domkirken var i besittelse av et armben fra St. Svithun. Relikvieskrinet nevnes første gang i 1205,¹⁷⁴ mens kirken omtales som St. Svithuns kirke allerede på 1160-tallet.¹⁷⁵ Det må regnes som sannsynlig at relikvien har kommet til kirken før den ble dedikert til Svithun, ellers ville valget av helgen vært meningsløst, særlig da det ikke er noe som tyder på at noen andre kirker i Norge var dedikert til denne helgenen. Det mest logiske er at engelskmannen Reinald, som kongen utnevnte til Stavangers første biskop, brakte med seg relikvien fra sitt hjemland. Det er hevdet at biskopen var fra Winchester som var Svithuns bispedømme, noe som kan ha gitt ham tilgang til relikviene. Med Reinald kan også Svithundediksjonen dateres til et tidligere tidspunkt da biskopen skal ha dødd i 1135.¹⁷⁶ Alt tyder på at dedikasjonen ble bestemt fra oven, muligens nettopp som en politisk eller vennskapelig gest ovenfor det gamle engelske kongedømmet Wessex som flere norske konger hadde hatt nær kontakt med. Det er ingenting som tyder på at Svithun fikk noen folkelig utbredelse i Norge (og kanskje ikke engang i Stavanger), vi har ikke kjennskap til andre kirker dedikert til ham, men han har kommet med i helligdagslovgivningen i Frostatingsloven. Om ikke Svithun fikk noen folkelig utbredelse så var hans festdag merkedag innen Stavanger bispedømme. Mange gamle primstaver fra dette området har 2. juli merket av med en bispestav som med all sannsynlighet står for biskopen Svithun.¹⁷⁷ I Norge ble 2. juli, Svithuns dødsdag, feiret som hans festdag, mens den engelske kirke feiret 15. juli, dagen for translasjonen av hans legeme.¹⁷⁸ ”Derimot blir betegnelsen Svithunskirken, Svithuns stad om Stavanger almindelig gjennom hele middelalderen, Svithun blir symbolet for byen.”¹⁷⁹

¹⁷³ Helle, 1975, s 52

¹⁷⁴ *Ibid*, s 98

¹⁷⁵ Knapskog, 1999, s 50

¹⁷⁶ Alver, 1970, s 133

¹⁷⁷ *Ibid*, s 59

¹⁷⁸ Brøgger, 1915, s 20

¹⁷⁹ *Ibid*, s 21

Andre lokale helgener i Norge

Vi har kjennskap til fem svært lokale helgenkulturer i Norge, hvorav to i Telemark, en i Bergen, en i Romerike og en i Marker, samt muligens en sjette i Melhus.

St. Thorleif Ludvig Daae setter denne lik munken (ved sin død tidligere munk) Thorleif Breidskjegg.¹⁸⁰ Denne hevdet å være sønn av borgerkrigskongen Eystein Haraldsson (død 1157). Han skal ha gjort opprør mot Kong Sverre, og ble drept av bøndene i 'Marker' i 1191. I følge Sverres saga hadde han ord på seg for å leve et rent liv og være en from mann. Daae setter ham i hvert fall i sammenheng med *Thorlofs capel* i Elverum. En fortid som munk, kongelig blod, mektige fiender og en voldelig død var ingredienser som ga et godt utgangspunkt for helgenrykter. Også Mundal mener det var tegn til kult rundt ham etter hans død.¹⁸¹

Tollef Salemand var en skikkelse som skal ha vært dyrket som helgen i Telemark. Det finnes ingen egentlig informasjon om personen eller kulten, han nevnes kun i postreformatoriske kilder.¹⁸² I følge Ludvig Daae var det snakk om en Tollef Salemand i Tessungdalen i Tinn. Han skal ha vært den første som bosatte seg i dette området ('denne sidedalen'), på gården Sønstebø. Han ble rik av jorden og ble meget gammel. Han ønsket å legges i en ekekiste etter sin død, denne skulle henges opp i to jernlenker utenfor en hytte han hadde fått oppført, og han lovet dølerne lykke og velstand så lenge de holdt hans kiste i ære, i motsatt fall ville det være krøplinger på Sønstebø. Etter hans død fikk han i området en egen festdag, Tollefsdagen, hvor bøndene samlet seg ved hytten og sang lovsanger. Tollefdyrkelsen skal ha fortsatt til slutten av 1600-tallet. Han er dermed en nesten selvutnevnt helgen, med en seiglivet om sentrert kult.¹⁸³ Vi kjenner en kirke som skal ha vært dedikert til ham, i Tinn i Telemark.

St. Tarald En helgen det ikke finnes noen informasjon om. De eneste kildene til kultens eksistens er brev fra 1400- og 1500-tallet som nevner Taraldsmessedagen.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Daae, 1879, s 193

¹⁸¹ Mundal, 1995, s 114

¹⁸² *Ibid*, s 124

¹⁸³ Daae, 1879, s 198

¹⁸⁴ Mundal, 1995, s 124

Han var trolig en lokal helgen som kun ble dyrket i Telemark. Det skal ha vært en kirke dedikert til ham i Silgjord.

St. Gudmund Ifølge Edvard Bull er det nok ikke den islandske helgenen det her er snakk om. Mye tyder på at vi nok en gang står ovenfor en lite kjent lokal helgen. Brynjulf Alver sier i forbindelse med Gudmundsdagen til minne om den islandske biskop Gudmund følgende: ”I Norge kjenner vi Gudmundsdagen berre frå Austlandet. Truleg har tradisjonen kunna halda seg for di den islandske Gudmund vart stødd av tradisjonen om ein bygdehelgen Gudmund frå Romerike. Som kalenderdag er då Gudmund også berre kjend på øvre Romerike og i Solør-området.”¹⁸⁵ Vi har kjennskap til 1 dedikasjon til ham i Ullensaker i Oslo bispedømme. Ullensaker er et tettsted i Romerike, så dette bør stemme.

St. Margaretha av Norge (død 1301), også kjent som *den falske Margrete*. I 1300 dukket en tysk kvinne opp i Bergen og hevdet å være den norske prinsessen Margrete Eiriksdatter som døde på havet i 1290, syv år gammel, på vei til Skottland for å bli dronning etter morfaren. Denne falske Margrete ble avvist av styresmaktene og brent i 1301. Etter henrettelsen oppsto det som må ha vært en folkelig kultus av henne, og den kunne nok ha berodd like mye på motvilje mot de skyldige styresmakter som på en overbevisning om at hun var uskyldig henrettet. Kulten må ha slått rot, for i 1320 forsøkte biskopen i Bergen å få satt en stopper for den, men tydeligvis uten hell siden kulten nevnes flere ganger i senere kilder. Kirken som ble bygget til henne på Nordnes hvor hun ble henrettet ble et pilgrimsmål. Det har såvidt jeg har kunnet fastslå ikke eksistert noen festdag til hennes ære. Kirken på Nordnes i Bergen hvor hun ble brent er den eneste vi vet har blitt dedisert til henne.

St. Even Jeg har ikke funnet noen informasjon om denne helgenen. Intet hint om hvem han var, eller om han var en norsk helgen. Siden navn blir oversatt, tidvis til det ugjenkjennelige så kan dette i teorien være en utenlandsk helgen, Eventus¹⁸⁶, eller Evan¹⁸⁷. De fleste helgenene i de offisielle listene som kan stemme navnmessig er alle

¹⁸⁵ Alver, 1970, s 110

¹⁸⁶ Det var flere romerske martyrer fra de første århundrene med dette navn, men det er intet som tyder på at noen av disse skulle ha blitt innført i Norge.

¹⁸⁷ Evan, eller Inan, var en skotsk eremitt i Ayrshire, der en rekke kirker er dedisert til ham. Lite annet er kjent om denne helgenen fra 800-tallet, og det er derfor lite trolig at han skal ha vært kjent i Norge.

små og ukjente, det er ingen grunn til å tro at noen av disse kan ha vært kjent i Norge, enn mindre fått en kirke dedikert til seg uten at det har blitt dokumentert på noe vis. Jeg regner dermed med at det er snakk om en lokal norsk helgen som har gått i glemmeboken. Jeg teller ham med som det i tallmaterialet mitt, og siden det sikkert var flere ukjente norske lokalhelgener så ødelegger han ikke statistikkene på noen måte. Han har 1 dedikasjon i Norge, i Melhus i Nidaros bispedømme.

Gjennom høymiddelalderen ble helgenkåring mer og mer et pavelig anliggende frem til det på 1200-tallet var offisielt at det var paven alene som kåret helgener gjennom en kanoniseringsprosess. Denne prosessen ble satt i gang i forbindelse med erkebiskop Eystein, som dog aldri ble kanonisert. Mens de tre store norske helgenene ble helgenkåret lokalt fra ca 996 til rundt 1043, så var alle de senere små helgenene fra tiden da paven alene var den som kunne opphøye noen til helgen. Kanoniseringsprosessen ble ikke satt i gang i forbindelse med noen av de nevnte lokale helgenene,¹⁸⁸ så rent teknisk er det feil å omtale dem som helgener. De var lokale skikkelser som ble æret på det lokale plan som om de skulle være helgener, men rent teknisk var de i beste fall *salige*.

Konklusjon

Tesen om at det var viktig å raskt få etablert egne nasjonale helgener for å gi den nye religionen en konkret forankring i landet kan sies å ha blitt etterlevd i Norge i kristningstiden. Olav Trygvasson, den andre av våre tre kristningskonger, fikk etablert en helgenkult i forbindelse med funn av skjelettresten på øyene Selje og Kinn. Han ble også selv forsøkt helgenkåret, men det var en ære som isteden ble spart til den tredje og siste av kristningskongene, Olav Haraldsson. Med Olav den hellige ble den nye religion sterkt forankret ikke bare til landet, men også til det norske kongehus. Den tredje større norske helgenen ble Halvard som døde en tiårs tid etter Olav. Men verken Halvard eller de hellige på Selje oppnådde noe i likhet av den popularitet som ble Olav til del. De ble opphøyet til skytshelgen for hvert sitt bispedømme, samt den tilhørende by, men de oppnådde liten spredning utover sitt eget bispedømme. Selv om deres spredning var minimal var de allikevel med på å gjøre kristendommen og helgenkulten hjemlig. Etter disse tre større helgenene gikk det rundt hundre og femti

¹⁸⁸ Det ville vi i så fall hatt kjennskap til gjennom pavebrev.

år før det dukket opp flere norske helgener, og disse som kom etter var lokale skikkelser som ble helgenerklært av lokalbefolkningen, og kanskje av noen få lokale prester. De var alle helt lokale med bare en kjent kirkededikasjon, og denne var gjerne i forbindelse med stedet de virket eller døde. Vi har liten informasjon om disse salige, og det kan godt ha vært mange flere av dem som har gått tapt for ettertiden grunnet manglende kilder. De er i uansett et tegn på at helgentroen hadde spredd seg og slått rot i det norske folk. Med unntak av Olav er samtlige norske helgener som nevnt lokale helgener med liten eller ingen spredning. Mulige årsaker til dette vil jeg diskutere nærmere i kapittel 4. Vi finner således tre store og seks små norske helgenkulturer.¹⁸⁹ Mot disse hadde vi noe sånt som 17 utenlandske nasjonale helgener; 8 britiske, 7 franske, 1 fra Ardennene (dagens Belgia), og 1 dansk. Mens de norske helgenene til sammen har 64 dedikasjoner, hadde de utenlandske 26. Om det er flere utenlandske helgener enn norske, så har til gjengjeld de norske langt flere kirkededikasjoner, og har tydeligvis blitt foretrukket fremfor de utenlandske, noe som bekrefter tesen min. Blant de utenlandske er størstedelen av helgenene britiske, og det kan argumenteres for at også noen av de franske helgenene ble brakt hit via England. Vi ser en tydelig påvirkning fra den engelske kirke og våre første engelske prester og biskoper. Av de engelske helgenene er det bare en som er fra perioden 100-500. En er fra perioden etter år 1000, de resterende seks er trolig alle fra perioden 500-1000. Tre av dem er martyrer og havner i hierarkiets femte kategori, resten er alle fra hierarkiets nedre halvdel. Av de franske helgenene er to fra perioden 100-500, fire fra perioden 500-1000, og en fra perioden etter år 1000. En er martyr, en lar seg ikke plassere i hierarkiet, de resterende fem er alle fra hierarkiets nedre halvdel. Dette betyr at de fleste utenlandske helgener som ble æret med kirkededikasjoner i Norge er fra den nedre halvdel av helgenhierarkiet. De var stor sett også nyere helgener. Både de engelske og delvis også de franske helgenenes tilstedeværelse kan forklares ved innflytelse fra England. Den ene danske helgenen, martyrkonge fra etter år 1000, kan forklares ved den nære geografi og bånd mellom Norge og Danmark.

¹⁸⁹ Regner her Sunniva og Seljemennene som en kult.

3.4 Utvikling over tid

En av tesene mine er at valg av veletablerte helgener og helgener høyt oppe i helgenhierarkiet var spesielt viktig i kristningsfasen når religionen skulle etableres, samtidig som det også var viktig å få fremhevet nasjonale helgener. Ved å forsøke å etterspore dedikasjonsutviklingen over tid vil jeg se om denne teorien stemmer, og se om det nettopp var en endring i valg av helgener gjennom middelalderen.

Dedikasjonene utifra kirkens alder: Martha Knapskog har listet opp kirkededikasjonene slik de er oppført hos Dietrichson etter kirkens antatte byggingperiode, men kun frem til ca 1250.¹⁹⁰ Hun teller bare med det hun kaller 'felleskirkelige helgener' (dvs. ingen hjemlige helgener). Nå var Olav allerede på et tidlig tidspunkt det man kan kalle en felleskirkelig helgen, men hun har altså ikke regnet med noen norske. Hun har heller ikke tatt med dedikasjoner til Kristus, det hellige kors, den hellige ånd eller treenigheten. Jeg fant også noen flere kirker hos Dietrichson som hun ikke har telt med. Tar man hennes liste og legger til de kirkene hun ikke har tatt med får man som følger:

- **Før midten av 1000-tallet:** 12-14 dedikasjoner, 3-5 til Maria, 2 til Klemens og 1 til Gregor. I tillegg 2 til Olav (kirken og gravkapellet i Nidaros, begge 1035), 1 til Sunniva og Kristus, og 1 til Laurentius . Maria og Klemens, samt Kristus, er fra det første århundre, Laurentius er fra perioden 100-500, Gregor og Sunniva er fra perioden 500-1000 og Olav fra tiden etter år 1000.
- **1050-1150:** 26-28 dedikasjoner, 5-6 til Maria, 2-3 til Mikael, 2 til Nicholaus, 1 til Peter, 1 til Laurentius, 1 til Klemens, 1 til Margaretha, 1 til Edmund, 1 til Albanus og 1 til apostlene. I tillegg 3 til Olav, 1 til Halvard, 1 til Svithun, 3 til Kristus og 2 til Treenigheten. Kristus, Maria, Mikael, Peter, Klemens og apostlene er fra det første århundre, og de har 13-15 av dedikasjonene. Nicholaus, Laurentius, Margaretha og Albanus er helgener fra perioden 100-500 (fra 200- og 300-tallet), og Treenigheten er fra samme periode. Disse har til sammen 7 dedikasjoner. Edmund og Svithun er fra tiden 500-1000, med en

¹⁹⁰ Knapskog, 1999, s 78. Hun presiserer at "Tabellene[...] kan aldri bli helt nøyaktige - kirker som ble bygd "før 1250" kan gjerne være fra tidlig på 1100-tallet..."

dedikasjon hver, og både Olav og Halvard fra tiden etter år 1000, med 4 dedikasjoner.

- **1150-1250:** ca 101 dedikasjoner. Maria, Johannes, Peter, Paulus, Mikael, Andreas, Tomas, apostlene, Stefanus og Johannes evangelist er helgener fra det første århundre, og har ca 49 dedikasjoner, i tillegg kommer Kristus med 3, det Hellige Kors med 6, den Hellige Ånd med 1 og Jakob med 1. Laurentius, Margretha, Nicholaus, Katharina, Fabian, Sebastian og Georg er fra tiden 100-500, og har ca 19 dedikasjoner, her kommer Treenigheten med 1 dedikasjon i tillegg. Botolf, Columba, samt allehelgener (har sporet den generelle dyrkingen til 600-tallet) er fra tiden 500-1000, med 4 dedikasjoner, i tillegg kommer Quintinus og Hubertus med 1 dedikasjon hver. Olav er den eneste fra tiden etter år 1000, men han har til gjengjeld 15 dedikasjoner.

Før midten av 1000-tallet

Ifølge Knapkogs funn er ikke de første kirkene først og fremst dedisert til bibelske skikkelser fra kretsen rundt Jesus, slik man skulle tro etter Paasches teorier og funn. (Han peker på at de første helgendagene som ble innført nettopp også er dagene til apostler og folk som sto Kristus spesielt nær, slik at helligholdelsen av deres dager er med på å fremheve ham og hans ære.) Frem til 1150 er det etter Knapskog bare Maria, Mikael og Peter, samt 1 til apostlene i fellesskap, av bibelske skikkelser som har fått kirker dedisert til seg. De andre helgenene med kirke-dedikasjoner i samme tidsperiode er skikkelser fra de første kristne århundrer (opp til Gregor som døde i 604), samt norske helgener som Olav (minst en kirke fra ca 1035) og Halvard (Kirke fra ca 1130). De eldste kirkene i Norge, de bygget før midten av 1000-tallet var dermed dedikert til *Sunniva, Maria, Klemens, Olav, Gregor, Kristus og Laurentius*. Olav Trygvasson dedikerte sin kirke på Selje til Sunniva og Kristus (997), og kirken i Trondheim til Klemens (996). Hvis vi ser bort i fra Kristus, så har vi seks helgener med dedikasjoner før ca 1050. To av disse var norske helgener og to var fra det første århundre. Dette bekrefter klart tesen om at man i kristningstiden ønsket å raskt få nasjonale helgener som kunne gi kristendommen rotfeste i det nye landet. Allerede i 997 hadde man en kirke dedikert til en norsk helgen, selv om det først var med Olav at den nye troen fikk det ankerfestet den ønsket. I løpet av kristningstiden ble det reist tre kirker dedikert til norske helgener. Men hvilke konklusjoner kan man trekke på grunnlag av de andre tidlige dedikasjonene? Dedikasjonen til Kristus er nesten så

naturlig og logisk at den knapt trenger å kommenteres. Det var nettopp Kristus, Kvitekrist, som var det sentrale i den nye religionen, og det var hans liv og død som skulle fremheves. 3-5 kirker var dedikert til Maria. Dette svarer også til forventningene. Det bekrefter Paasches teori, siden hun ikke bare var en som hadde stått frelseren nær, men hun var hans mor, gedefødersken. Hennes navn brakte automatisk tankene hen til sønnen hun fødte. Også ut ifra helgenhierarkiet var hennes dedikasjoner naturlige. Hun tronet alene på toppen av hierarkiet, og var den med sikrest tilgang til Guds øre og nåde. Hennes dedikasjoner passer også inn i min tese om at de første helgenene ble valgt ut ifra kvaliteter spesielt godt egnet til etterfølgelse. Hun var den ydmyke, dydige, som satte sin lit til Gud og som ofret alt for ham.

Så langt svarer alt til forventningene. Vil de andre helgenene også støtte opp om tesene, og hva kan de fortelle oss om den tidlige kristendom i Norge? De resterende tidlige kirkene vi kjenner til var dedikert til Klemens, Gregor og Laurentius. Gregorius-kirken i Trondheim blir spesielt interessant da det er den eneste dedikasjonen vi kjenner til denne helgenen i Norge. Hvor bevisst var innføringen av Klemens? Det var Olav Trygvasson som lot bygge den første Klemens-kirken. Siden Klemens var en helgen assosiert med sjøen var det i seg selv et relativt logisk valg, i tillegg kommer det at de fleste kristnede nordmenn i England hadde frekventert Klemens-kirken i London. (Klemens var en populær helgen i England, en 33. plass med 41 kirker.) Det var 'deres' kirke, og det var da logisk å bringe denne helgenen med seg tilbake til Norge. Jeg vil tro at disse grunnene var nok for Olav Trygvasson, men ønsker man å finne flere gode grunner til nettopp Klemens' introduksjon på et så tidlig stadium så har men nok å ta av. Han var en helgen fra det første århundre, en av de første martyrene, og han var den fjerde biskop i Roma. Han var ikke bare en av de første pavene, men hans brev til korinterne (ca 96) viser første gang Romas biskop blander seg i andre menigheters affære med hell. Han var dermed en av foregangsmennene for pavens suverenitet over de andre biskopene. Ved dette kan han sees som en helgen som støtter opp om pavemakten, og om ikke Olav Trygvasson tenkte på dette når han bygget kirken så kan det ha vært en tanke hos hans hirdbiskop.

Laurentius kan også ha vært en helgen de engelske misjonsprestene brakte med seg fra England hvor han var svært populær.¹⁹¹ Laurentius var en romersk diakon som led martyrdøden under den Valerianske forfølgelse på midten av det tredje århundre. Hans status som den best kjente postapostoliske romerske martyr skyldes ikke bare hans fargerike *acta*, men også kirkefedrene Ambrosius' og Augustins skrifter hvor Laurentius' martyrdom ble fremhevet. Han ble tidlig ført inn i den romerske messes kanon, så han ble kjent overalt hvor den romerske kalender kom. Tidlige dedikasjoner til ham støtter dermed opp under tesen om at det var vel etablerte helgener som ble innført i kristningsfasen. Han ble også tidlig viktig ellers i Skandinavia, bl.a. katedralen i Lund ble dedisert til ham.

Den mest sannsynlige forklaringen for valget av Gregor, en pave fra slutten av 500-tallet, er ikke hans evner som kirkeorganisator men derimot at hans misjonsvirksomhet var med på å redde den engelske kristenhet fra å falle tilbake til hedendommen. Han omtales gjerne som Englands apostel (eller en av to), og har høyst sannsynlig blitt brakt til landet av de engelske misjonsprestene. Det er også et interessant faktum at den engelske kirke tidlig kom i besittelse av relikvier både av Laurentius og Gregor.¹⁹²

1050-1150

Etter kristningstiden ble det naturlig nok bygget flere kirker, og vi har dermed også kjennskap til flere kirkededikasjoner. Hvilken utvikling kan vi spore? I denne perioden finner vi dedikasjoner til **Kristus** (3), **Maria** (5-6), **Mikael** (2-3), **Peter** (1), **Klemens** (1) og **Apostoli** (1) som alle er helgener fra det første århundre, og de har 13-15 av dedikasjonene. **Nicholaus** (2), **Laurentius** (1), **Margaretha** (1), **Albanus** (1), og **Treenigheten** (2) er fra perioden 100-500, og de har 7 dedikasjoner. Kun **Edmund** (1) og **Svithun** (1) er fra tiden 500-1000, med en dedikasjon hver. Fra tiden etter år 1000 har vi de norske helgenene **Olav** (3) og **Halvard** (1), med 4 dedikasjoner. Dette vil si at de fleste helgenene fra kristningstiden følger med inn i denne neste perioden, særlig Maria som stadig er den mest populære. Nasjonalhelgenen Olav får flere dedikasjoner, og Klemens, Laurentius og selvsagt Kristus er blant de vel etablerte

¹⁹¹ I England hadde han ved middelalderens slutt 239 kirkededikasjoner, noe som satte ham som den 12. mest populære helgen.

¹⁹² Bl.a. som gave fra pave Vitalian på slutten av 600-tallet.

helgenene. De eneste fra kristningstiden som faller bort (i den grad man kan si noe sånt på grunnlag av de kilder vi besitter) er Sunniva og Gregor. Sunniva får en dedikasjon til i senmiddelalderen, mens Gregor kun har en eneste kjent norsk kirkededikasjon. I tillegg kommer noen nye helgener til, med Mikael blant de viktigste. Det er underlig at vi ikke har noen eldre dedikasjoner til ham, da han som tidligere nevnt var en av de første som ble trukket inn i misjonsprekenene, og en av de første som festet seg i folkeminne. Jeg ville også forventet at Peter hadde blitt introdusert allerede i kristningsfasen. Men siden både Peter og apostoli dukker opp med kirkededikasjoner nettopp i denne perioden kan det vitne om sterkere vinkling på, og interesse for apostlene. I tillegg blir de svært så populære helgenene Nicholaus og Margaretha introdusert. At Margaretha gjorde sitt inntog på nettopp denne tiden er forståelig, siden hun var blant de østlige helgenene som ble populære med korstogene. De siste nye helgenene i denne perioden er Albanus, Svithun og den norske Halvard, i tillegg til Treenigheten. Det guddommelige som en hellige treenighet ble ikke offisielt vedtatt før i 381. Halvard døde i 1043, og ble venerert som helgen nesten umiddelbart etter sin død. Det ble bygget en 'minneskirke' for å huse hans legeme i Lier hvor han døde, og om denne kirken ble påbegynt umiddelbart så vil den høre hjemme blant kirker fra kristningstiden. Men denne kirken er av en eller annen årsak ikke nevnt hos Dietrichson, og jeg har den heller ikke med i mitt tallmateriale. Den eldste Halvardskirken vi er sikre på er som tidligere nevnt Oslos katedralkirke som ble påbegynt i 1103,¹⁹³ og til hvilken Halvards legeme ble flyttet. Albanus og Svithun er begge engelske helgener, Albanus, Englands protomartyr ble trolig brakt hit av de engelske misjonsprestene. Utover i middelalderen dukket det opp en legende om at denne Albanus skulle ha vært Sta. Sunnivas bror,¹⁹⁴ og de to senere Albanuskirkene kan ha vært et resultat av denne sammenkoblingen. Svithuns ene dedikasjon skyldtes trolig Stavangers engelske biskop og Svithunsrelikvien han brakte til Norge.

1150-1250

Kristus, Maria, Johannes, Peter, Paulus, Mikael, Andreas, Tomas, Jakob, apostlene, Stefanus og *Johannes evangelist*, samt *den hellige ånd* og *det hellige kors* er helgener fra det første århundre, og har ca 60 dedikasjoner. *Laurentius, Margretha, Nicholaus, Katharina, Fabian, Sebastian, Georg* og *Treenigheten* er fra

¹⁹³ I følge Dietrichsons lister.

¹⁹⁴ Se KLNLM, bind 15, s 120.

tiden 100-500, og har ca 20 dedikasjoner. *Botolf, Columba, Quintinus, Hubertus*, samt *allehelgener* er fra tiden 500-1000, med 6 dedikasjoner. Den eneste fra tiden etter år 1000 er *Olav*, som til gjengjeld har fått hele 15 kirkededikasjoner. Gjennomgangsfigurer: Kristus, Maria, Mikael, Peter, Apostoli, Nicholaus, Laurentius, Margretha og Treenigheten. De fra forrige periode som har falt bort: Klemens, Albanus, Edmund (Jetmund), Svithun og Halvard. Nye: Johannes, Paulus, Andreas, Tomas, Jakob, Stefanus, Johannes evangelist, den hellige ånd, det hellige kors, Katharina, Fabian, Sebastian, Georg, Botolf, Columba, Quintinus, Hubertus og Allehelgener.

Konklusjon

Tesen om at det var viktig å fremheve nasjonale helgener i kristningsfasen er klart gyldig. Av de 7 helgenene vi vet kirker ble dedikert til før midten av 1000-tallet var to norske. Både Sunniva og Olav var blant de første helgenene det ble viet kirker til. Av de resterende 5 støtter Maria og Kristus opp om tesene om både vel etablerte helgener og helgener fra toppen av det hierarkiske system.¹⁹⁵ Også Klemens er fra det første århundre, hvilket gir tre fra denne eldste tidsepoken. Kun Laurentius og Gregor står litt utenfor det man vil omtale som naturlige valg i følge mine teser. Laurentius var dog en vel etablert helgen om enn ikke fra det første århundre. Hans kult hadde startet opp omtrent umiddelbart etter hans død i 258 og i tillegg til et fargerikt *acta*, var både Ambrosius' og Augustins skrifter med på å gjøre ham til den best kjente postapostoliske romerske martyrer. Jeg vil på dette grunnlag hevde at hans tilstedeværelse blant kristningstidens kirkededikasjoner ikke strider mot min tese. Valget av paven Gregor kan trolig forklares med hans spesielle stilling som 'Englands apostel', og siden den engelske kirke representert ved engelske misjonsprester og biskoper var en viktig del av kristningen av Norge er allikevel ikke Gregors kirkededikasjon til å undres over. Med unntak av Gregor er samtlige av helgenene som fikk kirker dedisert til seg i kristningstiden fra helgenhierarkiets øvre halvdel. Maria står øverst og Kristus står over hierarkiet, de resterende er alle helgener. Gregor som det eneste unntaket står som den eneste representanten for boklig lærdom mot de langt mer populære martyrene. Ved kirkene fra perioden 1050-1150 får vi flere representanter fra hierarkiets øverste kategorier, som engler og apostler. Også her er

¹⁹⁵ Kristus er ingen helgen i den forstand, og han står ovenfor hierarkiet.

det bare en som havner i den nedre halvdel av hierarkiet. Nesten samtlige av disse dedikasjons-helgenene er martyrer. I perioden 1150-1250 har vi stadig flest helgener fra det første århundre og fra helgenhierarkiets øvre halvdel. Det eneste som endrer seg i noen merkbar grad er at martyrene ikke lenger dominerer i samme grad som tidligere siden vi også får introdusert enda flere apostler.

Det er påfallende at kategoriene 'Engler og erkeengler', ' Patriarker og profeter', 'Kirkefedre' og 'Prester og diakoner' har mottatt lite interesse i Norge. Mikael har riktignok mange dedikasjoner, men han er den eneste fra denne kategorien som er introdusert. De gammeltestamentlige patriarker og profeter er totalt oversett, kun Johannes døperen har blitt trukket frem fra denne kategorien. Kun en kirke er tilegnet noen kirkefader (Gregorius), og han var i tillegg pave. Og blant samlingen av helgenerklærte prester og diakoner har kun protomartyren Stephanus og den meget populære Laurentius blitt introdusert her til lands.¹⁹⁶

Når det gjelder landets egne helgener er det et poeng å merke seg at samtlige av de store offisielle, og de fleste små lokale havner i kategorien 'martyrer'.

3.5 Konklusjon

Jeg har i dette kapittelet testet ut tesene om at helgehierarkiet kan ha spilt inn ved valg av helgenene fordi man ville ønske å få helgener fra toppen av hierarkiet for å få så mektige patroner som mulig, at det i først omgang og også generelt var vel etablerte helgener som ble introdusert, og at det tidlig var viktig å få egne nasjonale helgener og at disse tidlig ville blitt fremhevet. Etter å ha testet ut disse tesene mener jeg å ha fått bekreftet samtlige. Jeg har vist at både i kristningsfasen og generelt var det en overvekt av helgener fra helgenhierarkiets øvre halvdel. Tre av de fire mest populære helgenene er hentet fra de fire øverste kategoriene i hierarkiet, og vår mest populære helgen i Norge var Maria som står øverst i hierarkiet. De seksten mest populære helgenene er samtlige fra hierarkiets øvre halvdel. Jeg har også ut i fra mitt tallmateriale klart fått bekreftet at veletablerte helgener, da særlig de fra det først kristne århundre, var de foretrukne når man valgte dedikasjons-helgen. Det eneste

¹⁹⁶ Kommentar på grunnlag av tallmaterialet om kirkededikasjoner, og kun det.

unntaket i denne tesen er St. Olav som er fra etter år tusen, men er den nest mest populære helgen i Norge. Dette forklares ved at han er Norges nasjonalhelgen, og at han klart bekrefter min tese om viktigheten ved å få egne nasjonale helgener, og å fremheve disse. Også de to andre store norske helgenkultene bekrefter denne tesen, på tross av at de ikke oppnådde samme grad av popularitet som Olav.

St. Nicholas

Kapittel 4

Innledning

I dette kapittelet vil jeg først se på helgenens kvaliteter, deres personlige nytteverdi, og hvilken innvirkning dette kan ha hatt på valg av helgener, og deres geografiske spredning. Jeg vil videre se på nettopp den geografiske spredningen av de ulike helgenene, og om det er noen geografiske forskjeller når det gjelder valg av helgener. Jeg vil spesielt se nærmere på ulikhetene mellom bispedømmene, og mellom bispesetene slik disse fremstår i tallmaterialet i kapittel 2. Jeg avslutter kapittelet med å diskutere hvorvidt den norske helgenkulten var en elitekult eller en folkelig kult. Jeg vil spesielt diskutere dette i forbindelse med de enkelte norske helgenene, men jeg vil også til en viss grad trekke frem felleskirkelige- og europeiske nasjonale helgener.

Som jeg redegjorde for i kapittel 1 så var kulten av de hellige i utgangspunktet en spontan kult hvor det kristne samfunn venererte sine martyrer på en tid da martyrkronen hang som en teoretisk mulighet over ethvert kristent hode. Med martyrtidens slutt, og spesielt med Vest-romerrikets fall gikk etter hvert helgenkulten over til å bli en elitekult for geistligheten og samfunnets maktelite. I tiden umiddelbart før og under kristningen av Norge, var dette i ferd med å endre seg. Legfolk begynte i stadig økende grad å engasjere seg i helgenkult, og etter reformeringsbevegelsen på 800-tallet med dens ønske om økt fromhet blant legfolk så geistligheten at helgener kunne være med på å trekke folket til kirkene i søken etter mirakler. Tidens helgenvitaer viser at mirakler stadig oftere hendte vanlige mennesker, noe som også oppmuntret vanlige mennesker til i større grad å oppsøke helgenskrin i håp om mirakler. Kirken så ved dette at helgenkulten var en måte å nå folket på, en form for kristendom som appellerte til det folkelige. Var helgenkulten noe som også appellerte til det folkelige i Norge, eller forble det en elitekult her i landet? Og hvem var det som styrte helgenkulten? Var det eliten eller folket som hadde kontroll over helgenkulten og som bestemte hvilke helgener som skulle introduseres og bli populære, og hvilke nasjonale skikkelser som skulle oppnå helgenstatus? Hvilke kriterier avgjorde hvor populær en ny helgen ble, og hvordan startet en ny kult? Hva avgjorde legfolks preferanser innen helgenskaren, og var dette på noen måte geografisk betinget?

4.1 Helgenenes nytteverdi

De fleste helgener sto som beskyttere for bestemte grupperinger, det være seg yrkesgrupper, sykdomsfellesskap, pilgrimer, reisende, unge piker eller hele land. De kunne også ha tilknytninger som avgjorde hvem man skulle påkalle i en gitt situasjon. Deres tilknytning var ofte trukket fra måten de døde på. Katharina som ble drept på hjulet hadde hjulet som sin atributt, og var en himmelsk beskytter for alle som arbeidet med hjulet i en eller annen form. Agatha som blant annet ble torturert med ild, og ved å få brystene skåret av, var ildebekjemperes patron, men hun kunne påkalles av alle i forbindelse med brann eller vulkanutbrudd. Hun ble også påkalt i forbindelse med brystlidelser. Olav var Norges patron og beskytter. Er det ut fra denne nytteverdien¹⁹⁷ ved helgenene mulig å forutsi litt om hvor man vil finne deres dedikasjoner, samt kanskje finne forklaringer på påfallende ujevn geografisk spredning? En tese vil være at helgener forbundet med sjøen vil være å finne tett ved det våte element, mens helgener som beskytter mot mer geografisk uavhengige variabler vil kunne ventes å ha en mer jevn geografisk spredning. Et av problemene med dette prosjektet er det store antall helgener med få dedikasjoner, det er veldig vanskelig å si noe om geografisk spredning på basis av en eller to kirker. Jeg skal dog gjøre et forsøk på å se om det kan være noen sammenheng mellom helgenenes nytteverdi og deres kirkers geografiske lokasjon. Av nødvendighet vil jeg måtte konsentrere meg om de helgenene med en del dedikasjoner, med unntak av de nytteområdene hvor det er flere helgener med samme nytteverdi.

Sjøhelgener

Jeg vil sette flere helgener som alle ble oppfattet som patroner for de som ferdes på sjøen enten som sjømenn, fiskere, eller handelsmenn sammen i en gruppe som jeg vil kalle sjøhelgener. Sjøhelgener, og hvorvidt disse befinner seg i kyststrøk, er noe av det enkleste å bedømme. Det er flere helgener med kirkededikasjoner i Norge som har sjøen som sitt felt, og enkelte av disse helgenene var ganske populære. Det er ergo nok tallmateriale til å foreta en undersøkelse og kunne trekke en konklusjon. I Norge finner vi følgende helgener forbundet med sjøen: Apostelen Andreas var fiskernes skytshelgen, Klemens var, grunnet sitt attributt ankeret, sjømenns skytshelgen, og

¹⁹⁷ Det er viktig å merke seg at helgenenes nytteverdi kan variere noe i de forskjellige land og oppslagsbøker. Jeg baserer derfor undersøkelsen på nytteverdi jeg har fått bekreftet fra mer enn en kilde.

biskopen Nicholaus var både sjømenns- og handelsmenns skytshelgen. Som nevnt var Klemens en av de første helgenene som ble introdusert, ved at sjøgående nordmenn ble gjort kjent med ham i England og brakte kulten med tilbake til Norge. Den mektige patronen for sjømenn var en logisk innfallsport til helgendyrking og da også faktisk patron for den eldste dedikerte kirke vi har kjennskap til i Norge.

De 12 kjente kirkene dedikert til Andreas er, med et mulig unntak, å finne i kyststrøk, ved innsjøer eller store elver hvor det er naturlig å regne fiske som et av de viktigste næringsgrunnlagene.¹⁹⁸ Andreas var i tillegg patron for både Skottland og Russland. Han var særlig populær i Nidaros bispedømme hvor 7 av dedikasjonene befinner seg. Den pavelige martyren Klemens har de fleste av sine kirker lokalisert ved kysten. Av de 6 Klemenskirkene ligger 2 på øyer, 3 ved kysten og 1 ved en innsjø. Også Nicholaus av Bari's kirker er stort sett å finne ved kysten, ved innsjøer og store elver, eller i byene (som var handelssentra). Av 13 kjente kirke dedikasjoner er 1/3 lokalisert i byer eller handelssentra. Tre er i Oslo, Bergen og Trondheim, de tre største byene i landet, den fjerde i Sarpsborg som kan betraktes som et handelssentrum. Det er bare 5 av kirkene jeg vil si er direkte plassert ved kysten, men 7 av de 8 andre er plassert ved innsjøer eller store elver.¹⁹⁹ Den siste ligger midt i blant flere mindre elver. De tre store byene ligger alle ved kysten, og er samlingspunkt for sjøreisende handelsmenn. Nicholaus var i det hele en svært populær helgen i middelalderen, blant annet grunnet sin legendariske medfølelse og gavemildhet, så det er nesten påfallende at kirkene hans i så stor grad er sjø/innsjø/elv-relaterte. Det hadde vært å vente at han også hadde en del innlandskirker uten forbindelse med det våte element, når det ikke er tilfelle tyder det på at folk hadde hans patronat klart i hu.

I NT er både Simon Peter, Andreas, Jakob og Johannes fiskere, men det er altså Andreas (og Peter) som offisielt har blitt fiskernes skytshelgen. Jeg vil dog se om de andre har beholdt sin kontakt med sjøen i noen merkbar grad. Peter var, i tillegg til å være fiskeres patron, også patron for pavene og (den katolske) kirken. Peter har 33 dedikasjoner, og disse er spredd ganske jevnt ut over det ganske land (med unntak av Bergen bispedømme hvor han bare har 1 kirke). Minst 10 av kirkene hans ligger ved

¹⁹⁸ 10 ved kysten eller ved innsjø/stor elv, 1 i et område med mange mindre elver, og 1 har jeg ikke lokalisert geografisk (den ligger i Vinje i Nidaros bispedømme).

¹⁹⁹ Sarpsborg er plassert ved en stor elv som like nedenfor munner ut i havet.

kysten, og 11 ligger ved innsjøer eller store elver.²⁰⁰ Johannes har bare en eneste dedikasjon i Norge, og den befinner seg ved kysten. Jakob har tre dedikasjoner, 2 befinner seg i Bergen, ved kysten,²⁰¹ den tredje ligger i innlandet, (men litt usikker på elve-situasjonen). Det er vanskelig å nå noen skikkelig konklusjon på grunnlag av dette tallmaterialet. Johannes og Jakob har de fleste av kirkene lokalisert ved sjøen, men med så få kirker kan det være tilfeldig. Peter har størstedelen av kirkene (2/3) plassert ved det våte element, men han var uansett en av de mest populære helgenene å dedisere kirker til, så geografien har nok spilt en mindre rolle. Mest sannsynlig er det Peters stilling som patron for pavene og kirken som spilte inn når man dediserte kirkene. Geistligheten må ha vært svært interessert i å fremme hans kult, da den støtter sterkt opp om pavemakten. Jeg tror nok jeg kan konkludere med at disse tre apostlene ikke nødvendigvis ble assosiert med sjøen (i hvert fall ikke i Norge). Kirkenes beliggenhet i forhold til det våte element kan tyde på en viss assosiasjon, men det er også grunnlag for å tro at dette kan ha vært rent tilfeldig.

Når det gjelder de tre store sjøhelgenene derimot, er det tydelig at deres kirker er plassert i overensstemmelse med deres spesielle patronat. Av deres til sammen 31 kirker er i hvert fall 13 kirker lokalisert ved kysten, og minst 15 lokalisert ved innsjøer eller større elver. 1 av kirkene har jeg ikke lokalisert geografisk, så kanskje er også den i kyststrøk, det gir 2 sikre kirker som ikke har noen forbindelse med helgenenes patronat.

Barsel

Død i barselseng var en frykt som ikke var geografisk betinget, og det var to kvinnelige helgener som særlig beskyttet ved barnefødsler, Sta. Anna og Sta. Margaretha. Anna ble satt i forbindelse med dette temaet som mor til Maria og mormor til Kristus. Margaretha har en mer direkte tilknytning til barsel da hun før hun døde skal ha kommet med en del løfter til de som æret henne på forskjellig vis. Blant disse var løftet om at gravide kvinner som påkalte henne, så vel som deres ufødte barn, ville unnsnippe barselsengens farer.²⁰² Siden 'barselsengens farer' var et

²⁰⁰ 4 av kirkene har jeg ikke lokalisert geografisk.

²⁰¹ Det er mulig at Dietrichson regner de to som en.

²⁰² I tillegg til løftene på dødssengen ble hun knyttet til barnefødsler grunnet en av middelalderens mer fantastiske helgenlegender. Margaretha skal ha blitt slukt hel av en drage som ble delt i to når hun

universelt problem vil man forvente en jevn spredning av dens patroners kirker. Før man tester denne tesen må man selvsagt også se på hvilke andre områder de gjeldende helgener beskyttet, for å se om noe her får tesen til å bli ugyldig. Anna var også patron for møbelsnekkere, uten at jeg er i stand til å se at dette vil knytte henne til noen bestemt geografisk posisjon. (muligens 'by' relatert?) Hun var også patron for kilder. De andre av Margarethas løfter er bare med på å tale for en generell geografisk spredning. Hun lovt nemlig også beskyttelse mot djevelen for de som påkalte henne på sin dødsseng, og at de som dedikerte kirker eller brant lys til henne ville få det de ba om så lenge det var nyttig, samt ære ('en krone som aldri blekner') i himmelen for de som leste eller lyttet til hennes historie. Disse løftene gis æren for hennes store popularitet i hele den katolske verden. Den type beskyttelse disse to helgener skulle gi burde bety at deres kult sto relativt likt over hele landet. Var det faktisk tilfelle? Når det gjelder Anna er det litt vanskelig å besvare spørsmålet, siden vi bare kjenner tre dedikasjoner til henne. Av disse ligger to i Oslo bispedømme og en i Bergen bispedømme, nærmere bestemt en i Oslo, en i Tomter i Østfold og en i Bergen. Det vil være noe enklere å trekke slutninger om Margarethas kult, da hun faktisk har hele 23 dedikasjoner. Disse er fordelt på følgende vis; 14 i Oslo bispedømme, 7 i Nidaros, 2 i Hamar, og ingen i Bergen eller Stavanger bispedømme. Dette etterlever på ingen måte tesen om jevn geografisk spredning. Hva skyldes dette avviket? Hvorfor ingen Margarethakirker på Sør- og Vestlandet? Var dette et område som hadde utenlandskontakt med nasjoner med bare måtelig interesse for Margaretha? Var det i det hele tatt noen land hvor hun var lite populær? Mangelen på Margarethakirker i Bergen bispedømme kan til en viss grad forklares med at de foretrakk andre kvinnelige helgener. En av Annas tre kirker befinner seg i dette bispedømme, og hun var også en barselhelgen. Begge kirkene til Agatha samt to av de fem Katharina-kirkene befinner seg også i Bergen bispedømme, de var begge patroner for sykepleiere, noe som har en viss relevans ved barsel. I tillegg var Agatha patron for ammende mødre, samt den man påkalte ved brystlidelser, og Katharina var unge pikers beskytter. De var begge kvinnehelgener med relevans for kvinners problemer. I tillegg hadde Bergen bispedømme også sin lokale skytshelgen Sunniva, representert med en kirke i bispedømmet. De hadde ytterligere to kvinnelige helgener, Margaretha av Norge og Gertrud, som begge hadde sin eneste kirke i Bergen bispedømmet. De

korset seg, så hun kunne stige uskadd ut. Slik hun hadde sluppet uskadd fra dragens mage, slik skulle fødende kvinner og deres barn slippe uskadd fra fødselen om de påkalte henne.

hadde således syv forskjellige kvinnelige helgener representert i bispedømmet, av til sammen ti på landsbasis. Det kan virke som om de bevisst har valgt bort Margretha til fordel for andre mindre, og til dels lokale kvinnelige helgener, som til sammen nok har hatt mye av de samme nytteverdiene som Margaretha. I Stavanger bispedømme derimot finner jeg ingen andre kvinnelige helgener som kunne være ett resultat av en bevist preferanse. I Stavanger er det faktisk ingen kjente kirkededikasjoner til andre kvinnelige helgener enn Maria.

Sykdomshelgener

Helse og sykdom sto sentralt for middelaldermennesket. Det var mange helgener som kunne påkalles spesielt ved bestemte sykdommer. Det var Agatha som, som tidligere nevnt, blant annet hadde brystlidelser som sitt felt i tillegg til å være patron for sykepleiere, Blasius var den riktige helgen å påkalle ved halssykdom, blødninger eller byller, Thomas var de blindes høye beskytter, Egidius hadde både krøplinger og spedalske innenfor sitt felt, mens Jørgen hadde spedalske og sykdommen syphilis. Qvintinus var legers patron og hadde hoste og snue som sitt felt, og Katharina var også en patron for sykepleiere. I Norge hadde disse sykdomshelgenene til sammen 16 kjente dedikasjoner. Agatha hadde begge sine dedikasjoner i Bergen bispedømme, mens Blasius hadde sine to i Hamar bispedømme. Thomas hadde en dedikasjon i Oslo og en i Stavanger bispedømme. Egidius og Qvintinus hadde hver sin kirke i Nidaros bispedømme. Jørgen hadde sine tre kirker fordelt mellom Oslo, Hamar og Bergen bispedømme, og det samme hadde Katharina med en kirke i Oslo, to i Hamar og to i Bergen bispedømme. Dette gir at Oslo bispedømme hadde 3 av disse 16 dedikasjonene, Hamar hadde 5, Bergen hadde 5, Nidaros hadde 2 og Stavanger bispedømme hadde 1. Samtlige bispedømmer hadde således sykdomshelgener representert ved dedikasjoner, men hvorvidt det kan omtales som en jevn geografisk spredning er usikkert. Samtlige av disse helgenene hadde også mange andre ansvarsområder, så man kan ikke vite at det var deres forbindelse med sykdom som gjorde at de ble valgt som dedikasjonshelgen.

Pest

Som en underavdeling til sykdomshelgenene har man pesthelgenene. Gertrud, Jørgen og Sebastian (til sammen 5 dedikasjoner) var helgener for (eller snarere mot) rotte- og musepest. Det at de har så få dedikasjoner kan tyde på at pest var et marginalt

problem på kirkebyggingstiden, og eventuelt i tiden før den store mandedauen generelt.²⁰³ I KLNМ nevnes det ingen pest før svartedauen, hvilket ikke betyr at det ikke har forekommet, men kan tyde på at de tidligere utgjorde et minimalt problem. Selv om perioden for min undersøkelse strekker seg gjennom og etter pesten, så baserer oppgaven seg på kirkededikasjoner. Senmiddelalderen var en nedgangstid for Norge, og det ble bygget færre kirker enn før. I tillegg er mange av kirkene merket med f.eks. 'bygget før 1400' mye eldre, og dermed ofte fra før pestens tid.

Dødshelgener

Vi har flere helgener som kan kobles til døden. Jomfrumartyren Katharina var blant annet patron for døende, abbedissen Gertrud var patron for de nylig avdøde, og erkeengelen Mikael var patron for gravplasser.²⁰⁴ (Populær tro ga de døde en tre dagers reise til den neste verden, den første natten var de under Gertruds beskyttelse, den andre under Mikael.) Deres beskyttelse er dermed også like aktuell over hele landet. Katharina har 5 kjente dedikasjoner, 1 i Oslo bispedømme, 2 i Hamar og 2 i Bergen bispedømme. Gertrud har bare en kjent dedikasjon i Norge, i Bergen. Mikael har 17 dedikasjoner i Oslo bispedømme, 7 i Nidaros, 4 i Bergen, 4 i Hamar, og ingen i Stavanger bispedømme. Nok en gang ingen dedikasjoner til noen av disse tre i Stavanger bispedømme. Deres dedikasjoner er dermed fordelt med 18 i Oslo bispedømme, 7 i Nidaros, 7 i Bergen og 6 i Hamar bispedømme. Siden vi har kjennskap til så mange flere kirkededikasjoner i Oslo enn i de andre bispedømmene, så er det en logisk fordeling. Gertrud er dog bare representert i Bergen bispedømme, så hun kan regnes som en lokal helgen. Og Mikael er den eneste av de tre som er representert i Nidarosensis. Når vi betrakter deres patronat som dels overlappende, så kan vi allikevel si at dødshelgenene er jevnt spredt over landet, da med unntaket av Stavanger bispedømme som nok en gang skiller seg ut.

²⁰³ Bente Lavold skrev høsten 1997 en hovedfagsoppgave om pesthelgener. Hennes oppgave fokuserte på pesthelgener i Norge fra svartedauen (1348/49) og frem til reformasjonen. Hennes oppgave konsentrerer seg om en begrenset mengde helgener (de som ble forbundet med pest) og deres popularitet, bruk og utbredelse i senmiddelalderen. Hun legger særlig vekt på å redegjøre for hvorfor og hvordan disse helgenene ble brukt som vern mot pest. Edvard Bull påpeker også mangelen på pesthelgenkult i Norge. Bull, 1912, s 235-236

²⁰⁴ Mikael var også patron for høyder, og i tråd med gammel katolsk tradisjon ble mange av de norske Mikaelskirkene anlagt på høyder og fjell, eller i fjellet som hulekirker. Eksempler er Slottsfjellet i Tønsberg, hulekirken på Selje, og en kirke ved Nordsjø (Skien).

Soldathelgener

En annen gruppering vi kan sette sammen er soldathelgener det vil si helgener som spesielt våker over soldater, bueskyttere, riddere, eller andre som er i krig. Soldater var en gruppering som stort sett befant seg i byer. Gjelder det også deres skytshelgener? Johannes døperen kan regnes som en soldathelgen, da hans patronat inkluderer ridderordenen *the knights hospitallers*, dog hadde ikke denne ordenen noen representanter i Norge så vidt meg bekjent. Johannes var i tillegg en svært populær helgen på helt annet grunnlag, som diskutert i kapittel 3, så det er tvilsomt hvorvidt han faktisk ble assosiert med riddere og soldater i Norge. Han har 14 dedikasjoner, men med unntak av en i Trondheim og en klosterkirke i Bergen så er ingen lokalisert i byer eller handelssentra.

Jørgen, den engelske St. Georg, er en helgen som i sterkere grad forbindes med ridderdydene. Hans patronat inkluderer riddere, soldater og bueskyttere. Han har 3 dedikasjoner som alle er lokalisert i byer eller handelssentra: Tunsberg, Hamar og Bergen. Også den hellige Martin var en helgen for soldater. I tillegg var han også patron for tiggere og skreddere, men da også disse hører hjemme i byer og handelssentra vil ikke dette forstyrre undersøkelsen i noen særlig grad. Han har 4 dedikasjoner, hvorav 3 befinner seg i byer eller handelssentra: Stavanger, Bergen, Trondheim og den siste er i Løvø ved Horten (i Oslo bispedømme). Sebastian, som tidligere er nevnt som pesthelgen, var også patron for bueskyttere og soldater. Han har bare 1 dedikasjon som befinner seg i Asker (i Oslo bispedømme), hans kirke er dermed ikke lokalisert i noen by eller handelssentra. Apostelen Jakob ble også til en viss grad sett på som soldathelgen, grunnet legenden om at han var med og kjempet mot maurerne i Spania. Han hadde 3 dedikasjoner hvorav to var i Bergen, mens den tredje var i Eidfjord (i Bergen bispedømme) som neppe var å betrakte som verken by eller handelssentra. Både Tunsberg, Stavanger, Bergen, Hamar og Trondheim er dermed utstyrt med kirker dedikert til soldathelgener, noe som svarer til forventningene om at disse stort sett er å finne i byene eller eventuelt handelssentra. Av de store byene så er dog ikke Oslo representert. Det er merkelig at Oslo skiller seg ut på dette punktet, siden byen tidlig var både et handelssentrum og kongesete. Det er dog verdt å merke seg at selv om vi har kjennskap til flere kirkededikasjoner i Oslo bispedømme enn i de andre, så kjenner vi bare til 12 dedikasjoner i Oslo by, mot 34 i

Bergen og 21 i Trondheim. Det var selvsagt færre i Hamar og Stavanger, så antall kjente bykirker gir ingen egentlig forklaring på spørsmålet.

Konklusjon

Kan helgenens nytteverdi forklare valg og geografisk spredning? I enkelte tilfeller klart ja. Det er en tese som er noe vanskelig å etterprøve grunnet få dedikasjoner på de fleste områder, men i enkelte tilfeller kan den testes. Vi har til eksempel nok dedikasjoner viet helgener med forbindelse med sjøen til å kunne etterprøve tesen om at disse helgenenes kirker vil være å finne nettopp ved sjøen. Andreas, fiskernes skytshelgen, har sine kirker på steder hvor man vil forvente at fiske er en viktig del av næringsgrunnlaget. Klemens, sjømenns skytshelgen, har de fleste av sine kirker plassert ved sjøen, det samme gjelder for Nicholaus, som i tillegg til å være patron for sjømenn også er handelsmenns beskytter, og hans kirker ligger ofte i handelssentra ved sjøen. Barselhelgenene var relativt jevnt spredt utover landet, med to påfallende unntak: Margaretha var ikke representert i Bergen bispedømme, og ingen av barselhelgenene var representert i Stavanger bispedømme. Det første unntaket er interessant, men uten spesiell betydning for tesen min. Det er merkelig at Margaretha, en av de mest populære helgenene i middelalderen, ikke var å finne i Bergen bispedømme. Dog var Anna representert med en kirke, noe som gjør at bispedømmet har en kirke dedikert til en barselhelgen. I tillegg hadde bispedømmet en større mengde andre, til dels lokale, kvinnelige helgener som nok har overtatt deler av Margarethas ansvarsområde, og dermed fungert som en erstatning for henne. Jeg vil faktisk velge å snu dette på hodet og si at jeg tror bispedømmet bevist har valgt bort Margaretha til fordel for de andre kvinnelige helgenene. Det andre unntaket er vanskeligere å forklare, for ikke bare manglet Stavanger bispedømme kirker dedikert til barselhelgener, de hadde ingen kirker dedikert til andre kvinnelige helgener enn jomfru Maria.²⁰⁵

Når det gjelder sykdomshelgener er tesen om jevn geografisk spredning noe vanskelig å etterprøve. Sykdomshelgenene konsentrerer seg gjerne om forskjellige lidelser, og enkeltvis har de få dedikasjoner. En eller flere av sykdomshelgenene er representert i samtlige bispedømmer, så det bekrefter i og for seg tesen, men i hvilken grad kan de

²⁰⁵ Såvidt jeg kan bedømme ut i fra mitt kildemateriale.

betraktes som en helhet med så forskjellige ansvarsområder som halslidelser og spedalskhet? Også dødshelgenene har en relativt jevn geografisk spredning. Unntaket er nok en gang Stavanger bispedømme, hvor det ikke er en eneste kirke dedikert til disse helgenene, til tross for at denne gruppen inkluderer Mikael, landets fjerde mest populære helgen. Jeg fikk også bekreftet min teori om at soldathelgenenes kirker stort sett ville være å finne i byene. Det som var uventet var at Oslo, en av landets største og viktigste byer, ikke hadde noen kirke dedisert til en soldathelgen.

4.2 Popularitet og bispedømmene

Jeg vil i dette avsnittet gå nærmere inn på funnene fra kapittel 2. Jeg vil se på helgenenes popularitet og drøfte forskjellige helgener i forhold til dedikasjonsfrekvens og geografisk spredning. Jeg vil se på deres popularitet på landsbasis kontra det regionale, og jeg vil se på populariteten slik den fremstår i de forskjellige bispedømmene. Jeg vil vurdere påfallende forskjeller eller likheter bispedømmene imellom, samt forsøke å forklare disse.

Mulige forklaringsmodeller for geografiske forskjeller

Dedikasjoner og helgeners varierende popularitet kan forklares på mange måter. Hvilke forklaringsmodeller er mer sannsynlige, og har mulighet for å bli prøvd? Relikviens tilgjengelighet kan klart ha spilt inn ved dedikasjoner, som diskutert tidligere i oppgaven. Siden de fleste relikvier forsvant i forbindelse med reformasjonen, og få kilder beskriver hvilke relikvier kirkene var i besittelse av, så er det vanskelig å trekke noen konklusjoner på bakgrunn av det syltynne materialet vi har. Helgenenes nytteverdi og geografiske tilhørighet kan ha, og har nok også spilt inn, som diskutert tidligere i kapittelet. Kontakt med utlandet kan ha vært en viktig faktor. De forskjellige landsdelene hadde kontakt med forskjellige europeiske land, de har dermed mottatt forskjellig type påvirkning. En annen mulig forklaringsmodell kan ha vært biskopenes preferanser. Om et område har mange dedikasjoner til en helgen, kan det være at de gjeldende kirker ble oppført, bygd om, eller utvidet under samme biskop som dediserte (eller re-dediserte) dem alle til sin favoritthelgen. Denne teorien er vanskelig å etterprøve, ganske enkelt fordi vi vet for lite om når kirkene ble bygget, for ikke å snakke om utvidet eller bygd om. Inspirasjon fra kirker andre steder er også

en mulighet, men den forklarer bare enkeltdedikasjoner og er også vanskelig, tidvis umulig å etterprøve. Biskoper eller stormenn som hadde besøkt store kirker i Europa kunne forsøke seg på en kopi av disse i Norge. Det er vanskelig å finne ut hvilke biskoper som dro hvor og har blitt inspirert av hva, men når først en kirke var bygget og dedisert kan den igjen ha stått som en inspirasjon for andre i den umiddelbare geografiske nærhet.

Nasjonale, regionale og lokale helgener

Om man definerer nasjonale helgener som de helgener som er spredd til alle landets bispedømmer, hvilke nasjonale helgener har vi da i Norge?

Nasjonale helgener

Hvilke helgener har vi som vi faktisk finner i samtlige bispedømmer?

Maria, Olav, Laurentius, Peter, Klemens, Kristus og treenigheten. Vi har 7 helgener (inkludert Kristus og treenigheten), som er representert i samtlige norske bispedømmer. Av disse er de 4 første blant de 5 mest populære helgenene i Norge, mens de andre har henholdsvis 6, 10 og 5 dedikasjoner (13. 12. og 16. plass).

Vi har 5 helgener (inkludert det hellige kors) som vi finner i samtlige bispedømmer med unntak av Stavanger: Mikael, Johannes døperen, Nicholaus, Andreas og det hellige kors. Alle disse finner vi blant de 11 mest populære helgenene på landsbasis. I tillegg har vi helgenen Martin som vi finner i samtlige bispedømmer med unntak av Hamar bispedømme. Dette er en mer obskur helgen med bare 4 dedikasjoner, så det er overraskende at han er representert i hele fire bispedømmer. Odd Munk skriver, på 1100-tallet, at den hellige Martin viste seg for Olav Trygvasson på Moster og ga ham hjelp mot bøndene. Edvard Bull argumenterer for at dette nok ikke har bygget på en eldre tradisjon, men at det tvert i mot er et resultat av St. Martins store popularitet på Island nettopp på 1100-tallet, og at historien nok også har oppstått på Island, antageligvis i Holar stift.²⁰⁶ St. Martins popularitet har tydeligvis spredd seg til Norge mot slutten av 1200-tallet, for tre av de fire kirkene vi kjenner som er dedikert til

²⁰⁶ Bull, 1912, s 186-187

Martin er fra denne tiden, og kan alle være bygget innenfor en periode på fem til ti år.²⁰⁷

Regionale helgener

Margretha (O, H, N), Paulus (O, H), Halvard (O, H, B), Allehelgener (S, B, N), Anna (O, B), Apostoli (B, N), Jetmund (O, N), Jørgen (O, H, B), Katharina (O, H, B), den hellige ånd (H, B), Stephanus (O, N), Sunniva (O, B), Thomas (O, S) og Thomas Becket (O, H).

Helgener vi bare finner i et bispedømme (lokale)

Kun i **Oslo bispedømme**: Bartholomeus, Botolf, Fabian, Gudmund og Sebastian.

I Oslo bispedømme finner vi 5 helgener vi ikke finner noe annet sted i Norge. Av disse er antagligvis 1 en lokal norsk helgen. Botolf har to kirke dedikasjoner, de resterende helgenene har bare en.

Kun i **Hamar Bispedømme**: Blasius, Simon, Tarald, Thorleif og Tollef Sal.

I Hamar bispedømme finner vi 5 helgener som vi ikke finner noe annet sted i landet. Av disse 5 er 3 lokale norske helgener. Blasius har to kirke dedikasjoner, de resterende helgenene har bare en.

Kun i **Bergen bispedømme**: Agatha, Albanus, Colomba, Gertrud, Jakob, Ludvig, Margaretha av Norge og Wilhelm.

Albanus og Jakob har tre kirke dedikasjoner hver, Agatha har to, de resterende har bare en. I Bergen bispedømme er det 8 helgener vi ikke finner ellers i landet. Av disse er 1 en lokal norsk helgen.

Kun i **Stavanger bispedømme**: Svithun.

I Stavanger bispedømme kjenner vi kun til 1 helgen som vi ikke finner noe annet sted i Norge. Denne helgenen har bare en kirke dedikasjon.

Kun i **Nidaros bispedømme**: Benedikt, Brettiva, Dionysius, Egidius, Even, Gorgonius, Gregorius, Hubertus, Johannes Evangelist, Knut, Maura, Mattias, Quintinus og Seljemennene Ivon og Georg.

²⁰⁷ To er bygget før 1280, mens den tredje er bygget før 1274. Den fjerde kirken vi kjenner som er dedikert til Martin er også dedikert til Halvard, og bygget før 1400.

I Nidaros bispedømme kjenner vi til hele 14 helgener som ikke har noen dedikasjoner ellers i landet. Av disse kan 1 være en lokal norsk helgen (Even). Samtlige helgener har bare en kirke dedikasjon.

Nidaros er det bispedømmet med flest lokale helgener, men Bergen er det bispedømmet hvor lokale helgener står sterkest, i og med at flere av dem har både to og tre dedikasjoner, mens i Nidaros har samtlige bare en. Av de lokale norske helgenene finner vi 1 usikker (Gudmund) i Oslo bispedømme, 3 i Hamar bispedømme, 1 i Bergen bispedømme og 1 usikker i Nidaros bispedømme (Even). Vi finner ingen lokale norske helgener i Stavanger bispedømme. Av de 4-6 lokale norske helgenene vi har kjennskap til er 3 lokalisert i Hamar bispedømme. Det er generelt uinteressant å diskutere den geografiske beliggenheten til lokale helgenene som bare har en kirke dedikasjon på landsbasis. Når en helgen derimot har tre kirke dedikasjoner på landsbasis, og samtlige er lokalisert i ett og samme bispedømme kan det neppe være tilfeldig. Det er kun to helgener vi finner i ett eneste bispedømme med så mye som tre dedikasjoner; Albanus og Jakob, begge i Bergen bispedømme. Vi har i tillegg tre lokale helgener med to dedikasjoner; Botolf i Oslo bispedømme, Blasius i Hamar bispedømme og Agatha i Bergen bispedømme. De resterende lokale helgenene har kun en dedikasjon på landsbasis.

Stavanger bispedømme

Alle funn tyder på at Stavanger stift sto i en særstilling i middelalderen. I undersøkelsene skiller det seg stadig ut dedikasjonsmessig. Det bør nok en gang påpekes at vi har kjennskap til svært få dedikasjoner i dette området, men det er allikevel en del påfallende trekk ved bispedømmets liste over dedikasjoner. Stavanger bispedømme har ingen kjente dedikasjoner til verken Mikael, Margaretha, Johannes døperen, Nicholaus, Paulus, Andreas, eller det hellige kors. Bispedømmet mangler således kirker tilegnet syv av de elleve mest populære helgenene på landsbasis. De eneste Stavanger bispedømme har av de elleve mest populære er Maria, Olav, Peter og Laurentius, og disse er også de eneste helgenene i bispedømmet med mer enn en dedikasjon. Også når man grupperer helgener etter nytteverdi ser man at Stavanger stift skiller seg ut. Bispedømmet mangler dedikasjoner til både barselhelgener og dødshelgener, to grupper som ellers har en jevn geografisk spredning. I tillegg er

jomfru Maria den eneste kvinnelige helgen med kirkededikasjoner i Stavanger bispedømme. Forskjellene kan ikke forklares med at Stavanger bispedømme har andre, lokale helgener som erstatter de manglende, for bispedømmet har kun en lokal helgen, Svithun, som i tillegg bare har en eneste dedikasjon. I tillegg til de fire store helgenene representert i bispedømmet har Stavanger bare 7 kjente dedikasjonshelgener, samtlige med en dedikasjon hver.

Brøgger fremhever at Stavanger sto i et særforhold blant norske byer. Hans grunnlag for denne uttalelsen var at Erling Skakke, i sønnen Magnus' navn og i forbindelse med dennes kroning,²⁰⁸ overdro krongodset Stavanger by til Stavanger bispesete, nærmere bestemt til Svithunskirken. Stavanger bispesete var således i besittelse av selve byen Stavanger, mens de andre norske byene fortsatte å stå som krongods.²⁰⁹ Stavanger sto dermed i et særforhold blant de norske bispedømmene, som den eneste bispestolen som 'eide' byen den var lokalisert i. Dette forholdet kan selvsagt ha vært av betydning for kirkededikasjonene. Det blir dog hevdet at gaven neppe fikk den betydning den var tiltenkt før Håkon Håkonssøns bekreftelse av overdragelsen ca år 1300. Om gaven 'ble stående på papiret' i nesten hundre og femti år som Brøgger mener sannsynlig,²¹⁰ så er det usikkert i hvilken grad det kan ha virket inn på bispedømmets kirkededikasjoner. En viss betydning bør det dog ha hatt, og Brøgger gjør et poeng av at Stavanger gjennom hele middelalderen blir omtalt som "Svithuns stad".²¹¹

En annen forklaring kan være bispedømmets biskoper og deres personlige preferanser. Biskoper var enkeltindivider med spesielle preferanser og politiske agendaer, noe som kan ha forårsaket noen av de dedikasjonsmessige ulikhetene mellom bispedømmene. Stavangers første biskop var den engelske Reinald som trolig var utdannet i Winchester, hvor skytshelgenen også var Svithun. Den samme biskop Reinald ble hengt av kong Harald under borgerkrigene i 1135.²¹² Vi har generelt lite informasjon om stiftets biskoper, i enkelte tilfeller kjenner vi knapt mer enn biskopens navn. Vi

²⁰⁸ I året 1164.

²⁰⁹ Brøgger, 1915, s 27

²¹⁰ *Ibid*

²¹¹ *Ibid*, s 21

²¹² *Ibid*, s 23

har således ingen kilder som kan fortelle oss i hvilken grad en biskop har satt sitt preg på stiftets dedikasjoner.

Det er ingen forklaring å hente i Stavangers utenlandskontakt som først og fremst innbefattet England. En rask studie av Englands kirkededikasjoner (vedlegg 3) viser at helgenene Stavanger manglet var svært populære i England. I tillegg er trolig Stavanger det norske bispedømmet med minst felles med Englands kirkededikasjoner.

Stavanger bispedømme ble i sin tid skilt ut fra Bergen bispedømme, på tross av dette er det ingen påfallende likheter mellom disse to hvor de skiller seg tydelig ut fra de tre andre bispedømmene. Det eneste verdt å merke seg er at de begge mangler dedikasjoner til den ellers så populære Sta. Margaretha. Ludvig Daae trekker frem de mangelfulle opplysningene vi har om Stavanger stift. Han sier vi har dårlig med informasjon om alle bispesetene, men spesielt Stavanger da dette var en relativt uvesentlig by. Det var sjelden kongen eller andre stormenn visiterte byen. Det var få spennende begivenheter som fant sted der. Det var kun et kloster i området, og lite med adel så det finnes ingen skrifter fra stiftet annet enn kirkebrev. I følge Daae er det ingen i selve stiftet som har gjort ”endog de tarveligste historiske Optegnelser”.²¹³ Byen dukker sjelden opp i sagaene siden den så sjeldent var sentrum for begivenheter. Trolig kan de manglende dedikasjonene forklares nettopp med Stavangers posisjon som ’by i bakevja’. Om bispedømmet manglet religiøse og verdslige dannelses-sentra, og sjelden ble visitert av eliten som kunne bringe kultur og impulser om hva som skjedde ellers i landet til området, så kan det forklare hvorfor dedikasjonene her skiller seg fra de i resten av landet. Ut i fra de mangelfulle opplysningene vi har om områdets religiøse utvikling så er det vanskelig å komme med noen bedre forklaring.

Bergen bispedømme

Landets tre **Albanus**dedikasjoner befinner seg alle i Bergen bispedømme, noe som medfører at han i dette området er like populær som Olav og Nicholaus. Dette kan trolig forklares med den tidligere nevnte legenden om at Albanus skal ha vært Sta. Sunnivas bror. Den eldste Albanuskirken har neppe vært påvirket av dette da den ble

²¹³ Daae, 1899, s 5

bygd ca 100 år før vår eldste kilde til legenden ble skrevet.²¹⁴ Det er dog neppe tilfeldig at de to andre Albanuskirkene også er å finne i Bergen bispedømme. Bergen var bispedømmet Sunniva sto som patron for, og når legendene gjør Albanus til hennes bror er det bare som forventet at hans kirker er å finne i dette bispedømmet. Også **Jakobs** tre dedikasjoner er å finne i Bergen bispedømme, uten at jeg er i stand til å se noen fornuftig forklaring på dette. To av disse kirkene ligger i selve Bergen by og vi kjenner intet årstall på dem. Det er selvsagt en mulighet at disse to kan ha blitt oppført i forbindelse med hanseater som har brakt kulten med seg fra sine hjembyer, men det finnes ingen støtte for en slik teori i kildematerialet. Det at **Agathas** to dedikasjoner også er plassert i Bergen bispedømme fører til at denne relativt lite populære helgenen i dette området nyter like stor popularitet som Laurentius og Katharina. Som allerede påpekt virker det som om dette bispedømmet bevisst har valgt bort den ellers så populære Margaretha til fordel for andre kvinnelige helgener. Agathas dedikasjoner kan trolig forklares med denne lokale preferanse. Det er merkelig at bispedømmets skytshelgen kun har en eneste kjent dedikasjon i området.

Nidaros bispedømme

”Storparten av de andre helgenene som kirker i Trøndelag ble dedisert til, er registrert med sine egne helligdager i Frostatingsloven. Det innebærer at kirkene i Trøndelag stort sett ble dedisert til helgener som var vel etablerte i høymiddelalderen.”²¹⁵ Dette bekreftes med at Sta. Maria er den mest populære helgen i Nidaros bispedømme, med St. Peter som nr to og St. Andreas, Sta. Margaretha og St. Mikael på delt tredjeplass. I Trondheim by er det Olav og Maria som er mest populære. Med unntak av hele 14 lokale helgener, samtlige med bare en dedikasjon, så er det lite oppsiktsvekkende ved valg av dedikasjonshelgener i dette bispedømmet. Det eneste unntaket må være **Andreas’** store popularitet. På landsbasis hadde han tolv dedikasjoner, og var den tiende mest populære helgen. I Nidaros var han sammen med Mikael og Margaretha den tredje mest populære helgen med syv dedikasjoner. Andreas var en helgen som var meget populær i England, hvor han var nr fem på dedikasjonslisten. Flere av biskopene i Nidaros var engelske, og dedikasjonene kan være et resultat av deres personlige preferanse. Kontakt med Russland er en annen forklaring på Andreas’

²¹⁴ Denne kilden er Oddr Snorrason, som i sin *Olavs saga Tryggvasoner*, skrevet ca 1190, gjør Sunniva og Albanus til søsken. Han kan dog ha bygd denne påstanden på en eldre tradisjon.

²¹⁵ Dybdahl, 1999, s 25

popularitet i Nidaros, da han var Russlands, såvel som Skottlands, skytshelgen. Olav den hellige oppholdt seg en stund i Russland før han vendte tilbake til Norge og led martyrdøden. Han og den russiske kong Jarislav var gift med hver sin søster (døtre av svenskekongen), og var således svogere. Olav satte også sønnen, den senere kong Magnus Olavsson, til fostring hos svogeren kong Jarislav. Dermed hadde to viktige norske konger sterk kontakt med Russland, noe som kan være en forklaring på Andreas' popularitet i Nidarosensis. Andreas var i tillegg en av de tidligere nevnte sjøhelgenene, og i hvert fall seks av de syv kirkene han hadde i Nidaros erkebispedømme er lokalisert ved kysten eller et annet sted hvor fiske må ha vært en hovednæring. Dybdahl trekker nettopp frem at tre av kirkene til fiskeren Andreas befant seg på Fosen og forklarer dette med at han var en helgen som fiskebøndene i Fosen kunne identifisere seg med.²¹⁶

Oslo bispedømme

Oslo by har høyest prosentandel kvinnelige helgener. Her er det spesielt Sta. Maria som trekker opp, da hun tydelig er den mest populære helgenen på Østlandet. I Oslo by har hun mer enn 25% av dedikasjonene, og i bispedømmet generelt 20%. Det som er uventet er at St. Halvard ikke har noen spesielt sterk stilling i området. Kun en av de ti kirkene i Oslo by er tilegnet skytshelgenen, mens det i bispedømmet generelt er fire Halvardskirker, noe som setter ham som den 10. mest populære helgen i bispedømmet. Som Oslos skytshelgen finner jeg det merkelig at St. Halvard prosentvis står like sterkt i Bergen bispedømme og på landsbasis som han gjør i Oslo bispedømme. Oslo er det bispedømmet med flest kjente kirkededikasjoner, og samler disse rundt de store helgenene. Av landets 63 Maria dedikasjoner og 50 Olavs dedikasjoner er henholdsvis 35 og 28 samlet i Oslo bispedømme. I tillegg har området 12 av de 13 dedikasjonene til Paulus (og Peter). Hvorfor var Paulus så stor på Østlandet, og totalt uinteressant i resten av landet? Trolig kan det nok en gang forklares med de lokale biskopers preferanser. Oslo og Hamar er de eneste to bispedømmene hvor samtlige av de elleve meste populære helgenene på landsbasis er representert. Hamar er også bispedømmet hvor den 13. dedikasjonen til Paulus (og Peter) er lokalisert. Likhetene mellom Hamar og Oslo kan forklares ved at Hamar bispedømme i sin tid ble skilt ut av Oslo bispedømme.

²¹⁶ Dybdahl, 1999, s 25

De mindre populære helgenene

Vi har kjennskap til 60 dedikasjonshelgener på landsbasis (55 iflg Dietrichson). Av disse er 43 mindre populære helgener med 3 eller færre dedikasjoner, det gir 17 med 4 eller flere. Av de 43 er 18 representert i Nidaros bispedømme, 14 i Bergen, 12 i Oslo, 8 i Hamar og 4 i Stavanger bispedømme. På landsbasis utgjør disse helgenene med 1-3 kirker på landsbasis ca 16% av dedikasjonene (64 av 389). I Oslo by er det det samme som på landsbasis (16%), men i bispedømmet generelt er det langt under landsgjennomsnittet (8%, 14 av 179). Tilsvarende tall for de andre bispedømmene er 16% (9 av 56) for Hamar, 23% (19 av 82) for Nidaros, 16% (3 av 19) for Stavanger og hele 37% (19 av 52) for Bergen. I Trondheim by og Bergen by ligger det på 24% og 41%. I ren tallverdi har Oslo færre dedikasjoner til små helgener enn både Nidaros og Bergen på tross at Oslo er det bispedømmet med flest kjente kirkededikasjoner (179 i Oslo, 82 i Nidaros og 52 i Bergen), noe som må sies å være en ganske påtagelig forskjell.

Kvinnelige helgener, og kvinnelige kontra mannlige

Vi har gjennom norske kirkededikasjoner kjennskap til 10 kvinnelige helgener mot 45 mannlige (inkludert Kristus). Det betyr at ca 18% av det norske helgenhierarkiet er kvinner mens 82% er menn. Av de kjente kirkededikasjonene er ca 28% dedikasjoner til kvinnelige helgener, men Maria som landets mest populære helgen trekker selvsagt denne prosentatsen opp. Vi kjenner således til ti kvinnelige helgener representert ved kirkededikasjoner i Norge, og Bergen bispedømme med dedikasjoner til syv forskjellige kvinnelige helgener er det bispedømmet som har flest av disse representert. De eneste dette bispedømmet mangler er Maura og Brettiva som vi bare finner i Nidaros bispedømme, samt Margaretha. Til sammenligning har Oslo bispedømme fem av de ti helgeninnene, Nidaros har fire, Hamar har tre og Stavanger bispedømme har en. I Norge som helhet, samt i Oslo og Nidaros bispedømme er det kun Maria (1) og Margretha (6, 6 og delt 3.) av de kvinnelige helgenene som kommer inn på ti-på-topp listen. I Hamar har Maria sunket til nr 2, mens Katharina og Margaretha deler 8. plassen. I Bergen er Maria mest populær, mens Agatha og Katharina deler 8. plassen med flere. I Stavanger bispedømme er Maria (1) den eneste kvinnelige helgen.

Maria

”Om Maria sies det at Gud lot henne nå lenger i gode gjerninger enn noen andre helgener.”²¹⁷ I Norge er alle Maria dedikasjonene ’rene’ Maria-dedikasjoner. Kirkene er navngitt som Mariu- eller Mariækirke. I de fleste andre land er det vanlig med mange flere varianter som vår frues kirke, hellige jomfru, jomfru Maria, barmhjertige frue, og lignende omskrivelser.²¹⁸ Som jeg viste i kapittel 3 står Maria alene øverst i helgenhierarkiet. Maria, gudefødersken, nøy en overmåte stor popularitet i hele kristenheten i middelalderen, og var uten sidestykke den mest populære helgen under både høy- og senmiddelalderen.²¹⁹ Også i Norge var hun den klart mest populære, både på landsbasis og i de enkelte bispedømmene, bare i Hamar bispedømme må hun vike plass for Olav. Hun har dog en noe ujevn geografisk spredning i Norge.

Blant de 389 kjente kirkededikasjonene i Norge var 63 Mariadedikasjoner. Dette gir noe sånt som 17% av de kjente kirkene. Over halvparten av disse kirkene var lokalisert i Oslo bispedømme hvor hun var den klart mest populære helgen med 35 kirker som tilsvarer ca 20% av bispedømmets dedikasjoner. Hun også den foretrukne helgen i Nidaros bispedømme hvor hun hadde 13 kirker, ca 16% av dedikasjonene, og Stavanger hvor hun hadde 4 av 19 kjente dedikasjoner, ca 20%. I Bergen bispedømme var hun også den foretrukne, men ikke i like sterk grad som i Oslo; hun hadde i bispedømmet 5 kirker mens Mikael og Kristus hadde 4 hver, dette gir henne 10% av bispedømmets dedikasjoner. Hamar bispedømme var det eneste hvor hun ikke var den mest populære, i Hamar lå hun som nummer 2 med 6 kirker mens Olav hadde 12, som gir henne ca 11% av bispedømmets dedikasjoner. Beveger vi oss over til byene blir tendensen enda tydeligere. I Oslo by utgjør dedikasjonene til Maria 3 av 12, i Trondheim 3 av 22 og i Bergen 3 av 33. Selv om hun er den mest populære helgen på landsbasis så er hun klart mer populær i Oslo og Stavanger bispedømme, hvor prosentandelen i forhold til bispedømmenes kjente dedikasjoner er det dobbelte av hva den er i Bergen og Hamar bispedømme. Både byene og bispedømmene reflekterer således det faktum at Sta. Maria er den mest populære helgenskikkelsen i Norge i middelalderen. Ser vi på byene er det interessant å se at Maria ligger som nummer en

²¹⁷ Hjelde, 1990, s 456

²¹⁸ Se bl.a. Bond, s 31.

²¹⁹ ”In the twelfth century, under the influence of S. Bernard and Pope Innocent the Third (1198-1216), a great impulse of increased veneration for the Blessed Virgin was felt through Western Christendom.” Bond, 1914, s 31

med tre kirker i hver av de største byene. Hun ligger også som nummer en i Stavanger med to kirker, mens i Hamar så er det ikke en eneste Mariakirke. I Oslo har hun et kongelig kapell (også kollegiatkirke), samt to klosterkirker (Nonneseter og Hovedøya), i Bergen har hun en bykirke samt to klosterkirker (Nonneseter og Lysekloster), og i Trondheim har hun et kapell, en bykirke og en klosterkirke (Elgseter).

Olav

Olav var Norges patron og evige konge. Som landets nasjonalhelgen står han i dedikasjonsfrekvens bare tilbake for Maria. Jeg har tidligere kommet med påstander om at hans kult spredde seg over hele landet, men i hvilken grad er dette korrekt? Var han like populær som nasjonal beskytter over hele landet? Ble lokale patroner foretrukket der disse var tilgjengelig? Jeg vil først vurdere spørsmålet om jevn geografisk spredning i landet han var patron for. Vi har i alt kjennskap til 50 kirker dedikert til St. Olav, og disse er fordelt på følgende vis: 28 dedikasjoner i Oslo bispedømme, 12 i Hamar, 3 i Stavanger, 3 i Bergen (alle i, eller i forbindelse med Bergen by) og 4 i Nidaros bispedømme, hvorav 3 i selve Trondheim. Verken i Bergen eller Nidaros var det noen spredning utover i bispedømmet, omtrent samtlige dedikasjoner er sentrert rundt bispesetet. Dybdahls argumenterer at det var få Olavskirker i Trøndelag da erkebiskopen sannsynligvis har ”ønsket å konsentrere dyrkelsen av *rex perpetuus Norvegiae* i Trøndelag til sin egen metropolitankirke” (“det skulle ikke være noen tvil om hvor pilgrimene skulle legge sin valfart”).²²⁰ Oslo og Hamar bispedømme har 80% av landets Olavsdedikasjoner, noe som gir 20% til de resterende tre bispedømmene. Dette kan neppe omtales som jevn geografisk spredning.

Var det færre dedikasjoner til nasjonalhelgenen der hvor de hadde en lokal beskytter? I Oslos tilfelle er svaret klart nei. I Oslo by er det bare Maria som har mer enn en dedikasjon, både Olav og byens skytshelgen Halvard har en dedikasjon hver. Oslo bispedømme er det bispedømmet hvor Olav har flest kirker, selv om vi tar med det faktum at Oslo har flere kjente kirkededikasjoner enn de andre bispedømmene, så er det fortsatt påfallende mange Olavskirker i dette området. Olav har her 28 kirker, den

²²⁰ Dybdahl, 1999, s 25

lokale Halvard har 4. I Bergen er det tvilsomt om den lokale skytshelgen har hatt noe utslag. I Bergen by er det 3 kirker dedikert til Olav, og ingen til den lokale skytshelgen Sunniva. Alle Olavs dedikasjoner i Bergen bispedømme er plassert i Bergen by, for bispedømmet som helhet er det fortsatt bare 3 dedikasjoner, mens det er 1 til Sunniva. Det er påfallende få Olavsdedikasjoner i Bergen bispedømme, men det er lite trolig det skyldtes de hellige på Selje siden disse også har få dedikasjoner. Også i Stavanger bispedømme har trolig den lokale patron hatt mindre å si for antall kirker dedikert til Olav. I Stavanger by har både Olav og den lokale skytshelgen Svithun 1 dedikasjon hver, mens i bispedømmet generelt har Olav 3 dedikasjoner, mens Svithun bare har 1.

I Hamar har vi ikke kjennskap til noen skytshelgen, men Olav hadde der 1 dedikasjon i Hamar by og 12 i bispedømmet. Dette er det eneste bispedømmet hvor Olav har flere dedikasjoner enn Maria, og han har her hele dobbelt så mange dedikasjoner som jomfruen. I Nidaros var det Olav selv som var den lokale skytshelgen. Om man regner gravkapellet i domkirken som en egen kirke dedikasjon så har Olav 3 dedikasjoner i Trondheim by. For hele bispedømmet kommer 1 dedikasjon i tillegg. Med 3 dedikasjoner i byen, så er han der sidestilt med Maria når det gjelder antall dedikasjoner. I bispedømmet som helhet vil han komme på 7. plass med 5% (4 av 83) av dedikasjonene, noe som er uendelig mye lavere enn i noen av de andre bispedømmene. På landsbasis er Olav den nest mest populære helgenen, med 13% (50 av 389) av dedikasjonene, men det er klart store geografiske forskjeller på antall dedikasjoner til hans ære. I både Oslo og Stavanger bispedømme er han også nummer 2, med henholdsvis 16% og 14% av dedikasjonene. I Hamar er han nummer 1 med 22% av dedikasjonene. I Bergen bispedømme er han på en delt 4. plass med kun 6% av dedikasjonene, og i Nidaros er han på en 7. plass med 5% av dedikasjonene.

Konklusjon

Stavanger er det bispedømmet som skiller seg sterkest ut dedikasjonsmessig. Bispedømmet mangler dedikasjoner til mange av landets mest populære helgener og Maria er den eneste kvinnelige helgen som er representert. Bispedømmet har heller ingen andre helgener som kan ha blitt introdusert istedenfor de manglende. Kontakt med utlandet gir ingen god forklaring, da Stavanger hadde mye kontakt med England men lite felles dedikasjonsmessig. Det er lite hjelp å finne i det sparsommelige

kildematerialet, om da ikke forklaringen kan være nettopp bispedømmet mangel på betydning. Trolig kan biskopene av Stavanger ha blitt overlatt til seg selv uten å ha mottatt mye impulser utenfra, og dedikasjonene kan være et resultat av deres personlige preferanser.

Jomfru Maria er klart landets mest populære helgen, noe som reflekteres i at hun også er den foretrukne helgen i fire av fem bispedømmer. Kun i Hamar må hun vike plass for nasjonalhelgenen Olav. Hamar by er også det eneste bispesetet uten en Mariakirke.

Tilstedeværelsen av en lokal skytshelgen har trolig hatt liten innvirkning på antall kirker dedikert til Olav i et bispedømme. Dog er det et viktig poeng at Hamar er det eneste bispedømme hvor Olav har flere dedikasjoner enn Maria, og Hamar er også det eneste bispedømmet hvor vi ikke har kjennskap til en lokal skytshelgen. Det at Oslo bispedømme har en lokal skytshelgen i St. Halvard har ikke forhindre bispedømmet fra å ha reist over halvparten av landets Olavskirker. Østlandet var således det området hvor Olav sto sterkest med 40 av landets tilsammen 50 dedikasjoner, og nasjonalhelgenen Olav kan dermed ikke sies å ha hatt en jevn geografisk spredning.

4.3 Elitekult eller folkelig kult

Hva er forskjellen mellom elitekult og folkelig kult? Den folkelige kulten var spontan, og gjerne lite gjennomtenkt. Dens utgangspunkt var den folkelige begeistring som i disse tilfellene tok en religiøs vending. Elitekulten derimot oppsto gjerne ved kald og kynisk vurdering.

Sentralt i begrepet elitekult ligger ordet elite. Hvem var eliten?²²¹ I min argumentasjon endrer begrepet seg noe over tid. I utgangspunktet regner jeg til eliten den verdslige maktelite og geistligheten. Eliten er dermed kongeætten, Norges stormenn, biskopene, presteskaper og munkene²²². Men i tiden før kristningen av Norge og frem til Olav

²²¹ Ifølge ordboksdefinisjonen var det: de fremste, beste (av en gruppe); samfunnsgruppe som blir betraktet som overlegen på grunn av visse egenskaper, privilegier, maktposisjoner.

²²² Men ikke legbrødre som var enkelte klostres arbeidskraft, og som sjelden var lese- og skrivekyndige.

Haraldssons store kristningsprosess så regner jeg også til begrepet ikke-elite som var med på handels- og viking tokter. Det vil nærmest si ikke-elite som hadde sterk kontakt med eliten. De levde på samme båt, tidvis i måneder i strekk, og ble i stor grad utsatt for de samme religiøse påvirkningene i møte med kristne riker. Men fra Olav den Helliges tid omfatter elitebegrepet kun den faktiske verdslige maktelite og geistligheten. Med folkelig mener jeg stort sett de som ikke er eliten.

I mitt begrep elitekult legger jeg forøvrig ikke bare den rene politiske helgenkåringen, kult skapt og fremmet av eliten, men også det som av ymse årsaker var kult for eliten. I Norge vil St. Olavskulten i stor grad være et eksempel på det første, mens St. Ludvigskulten er et eksempel på det andre. Det kan kanskje være formålstjenlig å legge inn begrepet 'politisk elitekult' for å skille mellom disse to formene for elitekult. Jeg vil i så fall påpeke at vi da også kan ha 'politisk folkelig kult', slik trolig både Margretha av Norges kult og St. Thorleifs kult var det. Dette vil jeg komme tilbake til senere i kapitlet.

I kristningsfasen ble helgendedikasjonene helt klart bestemt av eliten, ut i fra argumentet om at det var eliten som bygde og dediserte kirkene. Det er også argumentert for at det i første hånd var eliten som omfavnet helgenkulten. En av årsakene til dette var selvsagt at eliten var de som først fikk kontakt med kristendommen, som hadde vært i viking eller ute på handelsturer og fått religiøse impulser fra det kristne Europa. I Norge ble kristendommen i stor grad innført ovenifra og ned. Kongen lot seg døpe, hirden og kretsen rundt kongen lot seg døpe, og derfra spredde det seg nedover. De som allerede hadde latt seg døpe før kongen var for det meste stormenn, høvdingar som hadde kommet i kontakt med kristendommen ute. Hvordan man enn ser på det så var det de øvre sjikt i samfunnet som først tok i mot den nye tro, og så søkte å spre den nedover i samfunnet. De første kirkededikasjonene ble bestemt av kirkebyggeren, og de første kirkene ble bygget av kongen og hans misjonsprester, eventuelt en stormann som tidlig var blitt omvendt. Disse dediserte kirkene til helgener de hadde støtt på utenlands, gjerne der hvor de hadde latt seg døpe. Ett eksempel er Olav Trygvassons tidligere nevnte Klemens kirke, inspirert av nordmennenes sognekirke i London viet Klemens. Dette viser hvordan impulser ble brakt med fra utlandet, det viser den innflytelse den engelske

kirke hadde på den norske, og det viser hvilken sentral rolle eliten hadde i innføringen av helgenkulten i Norge.

Men selv om det startet som et elitefenomen, nettopp fordi det var eliten som først kom i kontakt med helgenkulten, så er det ingen grunn til å tro at ikke helgenene raskt vant innpass i det ny-kristnede folks bevissthet når kristendommen først var innført, og læren om de helliges makt og gunst i himmelen var spredt, som diskutert i kapittel 1.

I hvilken grad kan man snakke om og skille mellom elitekult og folkekult?

Som en generell regel kan det sies at de øvre klassers liv og levned er bedre dokumentert enn de lavere klassenes. Det er gjerne slik at det er de mektige som har historiens søkelys på seg, og de skrivekyndige har i tidligere tider hatt liten interesse av å dokumentere de lavere klassers dagligliv. I norsk middelalder er kildematerialet tidvis svært tynt også når det gjelder elitens religiøsitet, mens kildematerialet til det folkelige er bort i mot ikke-eksisterende. Dette gjør at spørsmålet om elitekult kontra folkelig kult er vanskelig å besvare. Vi kan dog trekke noen konklusjoner på bakgrunn av den informasjon som er tilgjengelig.

Siden de lavere klassenes religiøse liv er dårlig dokumentert vil det dermed i de fleste tilfeller være vanskelig å si noe sikkert om deres religiøsitet. Men deres religiøsitet blir i enkelte tilfeller nettopp dokumentert ved enkelte obskure lokale helgeners blotte eksistens. De små lokale norske helgenene er eksempler på dette. Margaretha av Norge, Tollef Sal, Tarald og Thorleif (samt Gudmund og Even?) er alle typiske eksempler på lokal folkelig kult. Folkelig kult oppsto gjerne spontant og ofte etter at den 'hellige' hadde lidd en brå, og etter den folkelige oppfatning urettferdig død. Margaretha var et typisk eksempel. Hun hadde en romantisk og spennende historie som endte brått ved at myndighetene brente henne på bålet. En kult som oppsto på denne måten kunne like gjerne sees som misnøye mot myndighetene som sympati med offeret. Ved å helliggjøre den dømte kunne de på en relativt diskret måte gjøre en form for opprør mot autoriteten som kanskje også nettopp hadde hevet skattene eller gjort noe annet upopulært. Likeledes med Thorleif som hadde vært del av et opprør mot kongemakten. De som dyrket ham som helgen viste samtidig på denne måten sin misnøye med kong Sverre. Dette er det jeg tidligere i kapittelet betegner som 'folkelig

politisk helgenkåring'. Slike lokale folkelige kulter var svært vanlig, og ofte vet vi svært lite om dem. Tollef Salemand vet vi til eksempel litt om, men ikke nok til at det blir avslørt hvorfor folk betraktet ham som helgen. Og når det gjelder Tarald, Gudmund og Even så har vi overhode ikke noe informasjon. Det som ofte kjennetegner slike lokale folkelige kulter er nettopp at vi i ettertid gjerne har liten eller ingen informasjon om dem. Eliten interesserte seg ikke, og dermed ble kulturn heller ikke dokumentert. De 'hellige' kunne være folk som ble oppfattet som hellige grunnet sitt rene og barmhjertige liv, det kunne være noen som av omgivelsene ble oppfattet som martyrer, eller det kunne ganske enkelt være en måte å uttrykke misnøye med styresmaktene på. Men disse lokale kultene var og forble lokale fenomener. Helgenene mottok lite eller ingen interesse utenfor det lille området hvor de hadde virket eller dødd, og geistligheten og andre elitegrupper hadde ingen ønsker om en spredning av kulturn. Der hvor den folkelige kulturn vokste seg stor måtte den på et eller annet tidspunkt få assistanse fra eliten i forbindelse med befestning og spredning av kulturn. Dette var noe av bakgrunnen for at de tre store norske helgenene Sunniva, Olav og Halvard kunne bli store.

St. Sunniva og Seljemennene kan sees som en politisk motivert kult med sitt utspring hos eliten. Det skal ha gått rykter om hellige på Selje, men det har trolig dreid seg om irske munkar, eller lignende, og det var på ingen måte blitt en kult av det. Kong Olav Trygvasson, trolig med hjelp av sin engelske hirdbiskop Sigurd, startet kulturn. Han må ha innsett betydningen av hjemlige helgener som grobunn for den nye tro. Med kongelig fronting ble Selje et pilgrimsmål, og mirakuløse kurer forekom, likevel ble det aldri den helt store oppslutningen om de hellige på Selje. Kanskje var Selje for vanskelig tilgjengelig? Sunnivallegenden kom ikke på banen før det var gått en tid,²²³ så før det var kanskje problemet at det ikke egentlig knyttet seg noen spennende legende til beinrestene? Else Mundal argumenterer forøvrig for at Sunniva som enkeltindivid neppe er så mye yngre enn Seljumann-kollektivet som en del forskere²²⁴ vil ha det til. Hun argumenterer for at Sunniva nok på et tidlig tidspunkt ble utpekt som leder av kollektivet i den folkelige tradisjon, men at den offisielle kirkelige legendetradisjonen ventet med å sette henne i sentrum, og først

²²³ Det skal ha vært snakk om et friskt kvinnelik sammen med beinrestene, men dette forsvinner raskt ut av historien før Sunnivallegenden dukker opp i kildene på 1100-tallet.

²²⁴ Blandt annet Just Bing og Arne Odd Johnsen (1968).

gjorde dette i tiden før translasjonen til Bergen i 1170.²²⁵ Bergen var lettere tilgjengelig enn Selje, men i 1170 var Nidaros for lengst etablert som Nordens viktigste pilgrimsmål. Vi kjenner kun 2 dedikasjoner til Sunniva, samt 1 til Seljemennene Ivon og Georg. På tross av at det må ha vært flere dedikasjoner, tyder dette allikevel på at kulten aldri ble særlig stor. Den har helt klart spredd seg utover det lokale, for en av Sunnivakirkene er i Oslo bispedømme (Istre i vestfold), og kirken til Seljemennene er lokalisert i Nidarosensis (Stiklestad i Nord-Trøndelag), men kulten spredde seg aldri skikkelig utenfor Selje bispedømme, senere Bergen bispedømme. Seljumannamesse den 8. juli har i følge helligdagslovgivningen vært, i alle fall i senmiddelalderen, en av de største festdagene i landet.²²⁶ Men på de tidligere nevnte primstavene er det kun innenfor Bergen bispedømme at 8. juli er avmerket med det som antagelig er Sunnivas krone. Dette tyder på at den folkelige utbredelsen av kulten neppe har spredd seg utenfor bispedømmets grenser. Konklusjonen må være at Sunniva og Seljemenn-kulten ble startet av eliten, og at det til en viss grad også fortsatte som en elitekult. Biskopene i Bergen vil ha hatt all interesse av å fremme kulten, men med Olav fikk landet sin store og samlende nasjonalhelgen, og de hellige på Selje hadde ingen reelle muligheter til å ta opp konkurransen.

Likeledes var også **St. Olavs** helligdom dels politisk motivert. Denne kulten har dog det særtrekk at det både var en elitekult og en folkelig kult. Nettopp denne iveren hos samtlige lag av befolkningen kan forklare kultens voldsomme spredning og popularitet. Politisk sett var tiden riktig. Olav var ikke noen spesielt populær konge, men han ble etterfulgt av en dansk konge (Knut den mektige), med dennes upopulære frillesønn (Svein) og frille (Alfiva) som regenter, noe som kunne få hvem som helst til å tenke bedre om den nylig avdøde kongen. Folket ønsket ikke å være under fremmed styre, og de ønsket heller ikke de nye skattene de ble pålagt. Pådriveren bak kulten var stormannen og herskehøvdingen Einar Tambarskjelve som trengte krutt i kampen mot Kong Svein. Han trengte å bygge opp en opposisjon mot det danske herreveldet i Norge, og med Grimkjell som medsammensvoren har han trolig stått for mye av planleggingen bak Olavs helgenstatus.²²⁷

²²⁵ Mundal, 1997, s 90-93

²²⁶ *Missale Nidarosiense*, og Hommedal, 1997b, s 185

²²⁷ Einar Tambarskjelve skal visnok skal ha sagt til sine trøndere at "de ikke var gode kjøpmenn, da de solgte sin konge og fikk i bytte en merr og en folunge." Heber, 1936, s 106

I tillegg til mange gode politiske grunner, så hadde nok Olavs motstanderes oppførsel i etterkant av Stiklestad også sin virkning. Hans fiender skal i følge legendene ha trodd så fullstendig på hans hellighet at en av opprørslederne dro på pilgrimsferd til Jerusalem for å oppnå tilgivelse.²²⁸ Kalv Arneson, en annen av opprørslederne, og den som i følge tradisjonen skal ha gitt Olav banesåret, gikk sammen med Einar Tambarskjelve og ble med denne til Gardariket for å hente Olavs sønn til konge. Når hans tidligere fiender virket tynget av skyld så var dette en ytterligere styrking av hellighetsryktene.²²⁹ Når vi til alt dette i tillegg kan legge mirakler av ymse slag så var alt lagt til rette for en stor og viktig helgen som hele nasjonen kunne samle seg om. Allerede Torarin Lovtunge i *Glælognskvida* som ble fremført ved Svein Alfivasons hoff mens han var Norges konge, snakker om miraklene som skjer ved Olavs grav.

Der ligger den lovsæle konge ren, med sitt uskadte legeme, og hår og negler vokser på ham som da han levde. Der ringer klokkene av sig selv over hans skrin, og hver dag hører folket klokkeklangen over kongen.[...] En mengde mennesker kneler for å få helbredelse hvor den hellige konge ligger. Blinde og stumme søker til kongen, men de farer helbredet hjem.²³⁰

Den geistlige fremstillingen av helgenkongen var snar med å fokusere på kristningsverket og martyrdøden, den historiske Olav forsvant i skinnet fra helgenglorien.

I den folkelige tradisjon levde tildels Olav et liv fjernt fra kirkens fromme helgen. Geistlighetens idealskikkelse hadde liten sammenheng med folkets forestillingsliv [...] I folket bevissthet ble Olav Tors arvtager, mens kirkens forkynnelse knyttet trekk fra Biblen til hans person.²³¹

Olavskulten startet opp med hellighetsryktene og ble aktivt frontet av eliten.²³² Olav ble selvsagt det norske kongehusets spesielle helgen, men han ble også nasjonens og folkets helgen. Han ble hele Norges høye beskytter, landets evige konge, og i følge Gustav Heber ”for nordmennene mer enn en helgen. Han blev deres gud.”²³³ Det er mange kilder til den folkelige kulten og tradisjonen rundt Olav, med historier om

²²⁸ Det er Tore Hund det her er snakk om. Gustav Heber mener forøvrig denne historien smaker av Olavslegende, og setter den opp som fri fantasi. Heber, 1936, s 115

²²⁹ “Anger skaper dårlig samvittighet, og av den spirer lett overtroiske forestillinger” Heber, 1936, s 106

²³⁰ Sitert i Schreiner, 1926, s 86-87

²³¹ Schreiner, 1926, s 92

²³² Knapsgen argumenterer for at stormenns oppriktige tro på at Olav var hellig var hovedgrunnen til at kongemakten ikke uten videre kunne motarbeide kulten, og at disse så ble bakket opp av andre stormenn som så kulten som et godt politisk virkemiddel.

²³³ Heber, 1936, s 109

hvordan han reddet bergtatte, brøt med troll som blir omskapt til sten, og lignende sammenblandinger med den hedenske forestillingsverden. Som Brøgger sier det: ”Saaledes er Olav den hellige blit saa populær fordi han arvet egenskaper fra den nationale gud Tor.”²³⁴

Hva så med **St. Halvard**? Var det politiske interesser fra Oslos geistlighet, og eventuelt Oslos verdslige elite, som gjorde ham til helgen? Mye tyder på at det i Halvards tilfelle lå en lokal kult til grunn. Ved Halvards død var det få år siden Olavs helgenkåring, kulten var ’fersk’, men hadde samtidig spredd seg utover landet. Det er lett å tenke seg at den nykårede helgenkongen kan ha skapt en religiøs glød som har gjort det lett for folket i Lier å se en hellig mann i liket som fløt på tross av at det var festet til en tung møllesten. Om Halvard i tillegg var kjent som en mild og from mann, gjorde det bare veien til helligdom enda kortere. At det lå en folkelig oppfattelse av ham som helgen blant de lokale bevitnes av kildene som snakker om undere og mirakelkurer ved Halvards legeme i kirken i Lier, stedet hvor han døde og hvor legemet først ble lagt.²³⁵ Kulten startet således trolig blant folket på det lokale plan, men det var hovedsakelig eliten som ved en politisk avgjørelse sto bak spredningen av kulten.²³⁶ Geistigheten på Østlandet ønsket sin egen helgen som konkurrent til Vestlandets Sunniva og ikke minst Trøndelags Olav. I forbindelse med opprettelsen av bispesetet og byggingen av katedralen i Oslo ble han flyttet dit, og gjort til Oslos skytshelgen. Da domkirken i Oslo ble dedikert til Halvard var det klart en avgjørelse tatt av eliten. En god begrunnelse kan ha vært tilgangen på relikvier; med Halvard kunne de få hele helgenen, ikke bare en arm eller en finger. Men Halvard må allerede ha vært befestet som helgen, og populær blant folk i området, ellers ville hans nytteverdi være kraftig redusert for eliten.²³⁷ Blant folket var helgenene først og fremst hjelpere, og miraklene som ble rapportert ved helgenskrinet førte til at mange valfartet dit i håp om helbredelse, noe som både befestet byen som et kirkelig sentra og brakte inntekter til byen. Vi har kjennskap til seks Halvardskirker, hvorav 4 i Oslo

²³⁴ Brøgger, 1915, s 21

²³⁵ Knapkog, 1999, s 43-48

²³⁶ Dette diskuteres blant annet i Knapkog (1999, s 43-48), som argumenterer for denne teorien. Ellers er det også en diskusjon om hvorvidt Harald Hardråde frontet kulten for å svekke den danske innflytelsen i Viken, noe blant andre Bull (1912) mener er korrekt, mens blant andre Daae stiller seg mistroende til teorien.

²³⁷ Selv om det ofte nevnes at translasjoner utføres for å gi en helgen ny aktualitet, men det var neppe tilfelle her.

bispedømme, og de 2 siste i Bergen og i Hamar bispedømme. Dette tyder på at kulten har oppnådd en viss popularitet, men en ganske begrenset spredning.

Vi ser at en kult frontet av eliten nådde større spredning enn de folkelige kultene, men en kult trengte både fronting av eliten og oppslutning på det folkelige nivå for å kunne bli lands-omfattende. Edvard Bull trekker også frem nettopp dette poenget i forbindelse med islandske helgener, men uten å benytte begrepene 'elitekult' og 'folkelig kult'. Han snakker om de politiske aspektene kontra folkestemning i forbindelse med helgenkåring.²³⁸ Han benytter de islandske biskopene Torlak og Jon for å demonstrere helgenkåring på grunnlag av folkestemning kontra en politisk helgenkåring. Han trekker frem "jalusien mot det eldre og rikere stift" som en viktig grunn for at geistligheten i Holar stift setter Jon opp som helgen mot Skålholt stifts populære Torlak. Bull fremmer nettopp punktet at det var Torlak, med både geistligheten og den folkelige begeistring i ryggen, som oppnådde den store populariteten, og ble en nasjonal, om ikke internasjonal helgen.²³⁹ Eliten (geistligheten) som fremmet Jon som helgen klarte aldri å skape den nødvendige folkestemningen til å gjøre ham til stort mer enn en lokal helgen.²⁴⁰

Man kan undre på hvorfor det ikke ble kåret noen bispehelgener i Norge. Kristenheten hadde en lang tradisjon for bispehelgener, og på Island var alle de lokale helgenene biskoper. I Norge finner vi altså ingen, vi finner tvert i mot nesten bare helgener med kongelig tilknytning. På 1200-tallet var det sterke krefter i sving for å helgenkåre erkebiskop Eystein (1158/59-1188). Sommeren 1229 ble Eystein enstemmig erklært for helgen av Norges forsamlede biskoper i Nidaros og skrinlagt.²⁴¹ Det ble også sendt en undersøkelseskomité fra paven for å vurdere kravene om erkebiskopens hellighet, men helgenkåringen fra pavelig hold ble det aldri noe av. Alle forsøk rant ut i sanden, og hovedteorien på hvorfor er de norske kongenes motstand mot prosjektet. De ønsket å beholde helgenverdigheten som noe knyttet til kongehuset, noe som sikret deres stilling, mens en helgenbiskop ville kunne gi kirkens menn for stor makt. Håkon Håkonsson sto sterkt i mot et hvert forsøk på å få kanonisert Eystein, for siden han

²³⁸ Bull, 1912, s 200-201

²³⁹ KLNLM, bind 20. Vissnok 56 kirker til Torlak på Island, hvorav bare 5 i Skålholt.

²⁴⁰ *Ibid*, bind 7, samt Bull, 1912, s 201

²⁴¹ Hentet fra den norske katolske kirkes nettsider.

hadde vært i stadig konflikt med kong Sverre så ville en slik kanonisering kunne svekke kongehusets troverdighet.

Når vi skal se på de felleskirkelige og de europeiske helgenene så er skillet mellom elite- og folkekult enklest å se ved de mindre populære helgenene. Til eksempel var den franske kong Ludvig den hellige en typisk helgen for kongsfamilien. Den eneste dedikasjonen vi finner til denne helgenen her til lands var i forbindelse med et kongelig kapell, og dedikasjonen har nok blitt bestemt fra kongelig hold. Dette var en kult for eliten, ikke en politisk elitekult. Edvard Bull trekker også frem det faktum at kulten helt døde ut når den norske kongemakten forsvant på 1400-tallet, og at til og med Ludvigs helgendag blir fjernet til fordel for en annen fransk helgen, St. Ouen.²⁴²

Biskoper satt i en posisjon hvor de kunne bestemme kirke dedikasjoner, og dermed prøve å styrke en helgens innflytelse i landet. Ved dette kunne de ikke bare søke å styrke helgenenes innflytelse, men også fremme det helgenen sto for politisk eller religiøst. Erkebiskop Eystein ønsket sikkert å fremme sin egen agenda om kirkelig overherredømme over kronen når han introduserte St. Thomas Becket (ca 1118-1170) på den norske arena.²⁴³ Thomas Becket, lordkansler og rådgiver for den engelske kong Henrik II, gikk fra å være kongens mann til å bli kirkens når han etter press fra kongen ble valgt til erkebiskop av Canterbury. Han var i stadig strid med kongen, blant annet ved å insistere på geistlige domstolers jurisdiksjonsrett over geistlige som hadde begått forbrytelser som kvalifiserte til dødsstraff. Stridighetene endte med at Thomas ble myrdet, om ikke på kongens ordre så utført i et ønske om å glede ham. Erkebiskopen Thomas kan ha vært Eysteins forbilde i makt-kampen med kong Sverre. Det er spekulert på om Eystein viet klosteret han stiftet på Elgseter til Thomas, sikkert er det i hvert fall at en av hans etterfølgere, erkebiskop Tore (1206-1214), viet Tønset kirke til Thomas (samt Laurentius og Margaretha) i 1211.²⁴⁴ Thomas Becket ble en meget mer populær helgen på Island enn i Norge. I Norge er to kirker dedikert til ham, mens Island var midt i sin store kirkebyggingstid da Thomaskulten nådde øyen,

²⁴² Dette skjedde på provinsialkonsilet i Oslo i 1436. Bull, 1912, s 204-205.

²⁴³ Både Edvard Bull og Ludvig Daae mener at erkebiskop Eystein (1158/59-1188) fremmet dyrkelsen av Thomas Becket i Norge. Ifølge Daae skal Eystein også ha hatt kontakt med Thomas før mordet i 1170.

²⁴⁴ Bull, 1912, s 221

og hele tolv kirker ble dedisert til ham.²⁴⁵ Nå skal det sies at Island hadde en viss tradisjon for bispe-helgener. Alle øyens egne hellige var biskoper. I Norge derimot fikk vi ikke en eneste norsk bispehelgen, som tidligere påpekt, og det er lett å tenke seg at kongemakten også var skeptisk til innføringen av St. Thomas av Canterbury som åpent hadde gått i mot sin konge på kirkens vegne. Dette var en elitekult for den geistlige eliten, da særlig de som trodde på kirkens makt over kronen, og som i Thomas ville se en hellig martyr for nettopp denne sak.

Hva gjorde en helgen folkelig populær?

Francis Bond argumenterer for at en del opprinnelig obskure helgener oppnådde stor popularitet på grunn av fargerike, men ikke nødvendigvis særlig sannferdige eller sannsynlige vita.²⁴⁶ Middelalderens mennesker likte spenning og fantastiske historier, gjerne med onde drager, dydige jomfruer, tortur og befrielse. En spennende historie var alltid bedre enn en kjedelig, så helgener med overdrevent fantastiske vita hadde dermed større sjanse for å oppnå folkelig popularitet. Enda bedre ble det om en helgen med et vita som var gripende og lett å huske også hadde som emblem noe hverdagslig som brakte tankene til gjeldende helgen i det daglige. Til eksempel Katharina som hadde en virkelig fantastisk legende, og emblemet hennes var hjulet hun døde på. Dermed ville et hjul, enten det var på en rokk eller en kjerre, bringe tankene hen til den tapre og dydige Katharina. Jeg vil si meg enig med Bond, for dette stemmer klart overens med tallmaterialet mitt. Martyrene utgjorde den største kategorien i helgenhierarkiet noe som peker mot at en voldelig død alltid var populært. Margretha av Norge ble en lokal helgen på grunnlag av en fantastisk historie (fiktiv, men spredd av henne selv) og en voldelig død. Margaretha av Antiokia var den nest mest populære kvinnelige helgen i Norge og den sjette mest populære helgen generelt, og hun var helt og holdent en fiktiv skikkelse. Det samme gjaldt Katharina som også var svært populær. Ingen av dem var historiske skikkelser, men vitaene deres var fantasifulle og fulle av voldshandlinger mot de uskyldige og dydige heltinnene. Apostelen Andreas oppnådde stor popularitet i Norge så vel som i Europa grunnet de fantastiske historiene i hans vita, hvorav historien om 'hundenes by' var den mest

²⁴⁵ *Ibid.*, s 222. Påpeker også at det finnes en norsk bearbeidelse av Thomas' saga og jærtegn fra slutten av 1200-tallet, mens vi har fire eller fem ditto fra Island fra 12- og 13-hundretallet. Thomas blir også påkalt av Ravn i *Ravn Sveinbjørnssøns saga* fra ca 1220, selve påkallelsen skal ha skjedd ca 1195, noe som vitner om en tidlig Thomaskult på Island. I samme historie drar Ravn på pilgrimsferd til St. Thomas i Canterbury, St. Egidius i Provence og St. Jakob i Compostela.

²⁴⁶ Bond, 1914, s 153-154

populære. Thorleifs opprør mot kong Sverre ville nok heller ikke vært nok til å gi ham helgenstatus om han ikke hadde påberopt seg kongelig blod og lidd en voldelig død.

Et annet poeng er fremstillingene av helgenene. Enkelte helgener var enklere å avbilde enn andre, de var lettere gjenkjennelig eller utgjorde et mer spennende objekt (eks. Georg og dragen). Dette var helt klart av betydning ved utsmykking av kirker (statuer, glassmalerier, osv.), men det er dog tvilsomt om dette hadde noen innvirkning på selve kirkededikasjonene.

Det å bruke helgenvita som kilder til hvorvidt en helgens kult var en elite- eller folkekult er i beste fall tvilsomt. De hagiografiske skrifter hevder så å si alltid at en kult oppsto spontant, men de må stort sett ha hatt en grad av mer eller mindre organisert promotering. Translasjon, relikvieskrin, lister over mirakler og et nedskrevet vita er tegn på at en kult har blitt promotert av eliten, eller i vitaens tilfelle, i det minste en skrivekyndig munk.

Kriggeridealet i helgenkulten

Edvard Bull peker på den germanske krigertradisjon med helgenene som Kristi hird, og at dette kan spores i norske og islandske tekster frem til middelalderens siste to århundrer. Innen en og samme tekst finner man gjerne spenningen mellom krigeridealet og det tålmodige lam. Bull trekker også frem hvordan martyrenes brutale død blir brukt til underholdene, og ikke oppbyggelig lesing i flere av sagaene.²⁴⁷ Favoriserte nordmennene de aktive helte-helgenene kontra de passive fromme, det vil si helgener som ikke bare led en voldsom død men som også levde opp til krigeridealet? Dette følger også den tidlige germanske tanken om de hellige som Kristi hird. De mest åpenbare krigerhelgenene var *Jakob* som i følge legendene var med å forsvarte Spania mot maurerne. Han var svært populær under korstogene, og han var også Spanias skytshelgen, og den 8. mest populære helgen i England. *Jetmund* (Edmund) var en engelsk konge som ledet sin hær mot angripende vikinger, *Jørgen* (Georg) var soldat, dragedreper, patron for de bysantiske armeer og legemliggjøringen av det kristne krigerideal, danske *Knut* var en krigerkonge som blant annet kjempet for å bryte Wilhelm Erobrerens grep om England, *Ludvig* (Louis) var en fransk konge

²⁴⁷ Bull, 1912, s 254-255

som arrangerte og deltok i to mindre heldige korstog, *Mikael* var englehærens anfører, vår egen *Olav* var viking og krigerkonge, *Sebastian* var soldat og *Thorleif* gjorde opprør mot kong Sverre. På basis av tallmaterialet virker det ikke som om helgenene som levde opp til krigeridealet var blant de foretrukne i Norge. Med unntak av Olav og Mikael som er to av de mest populære helgenene, så er det bare et fåtall som kan benevnes krigerhelgener, og disse har bare 1-3 dedikasjoner hver. Det ser altså ut som heltmodig og grufullt martyrium telte mer enn et liv i følge krigeridealet.

Konklusjon

Mitt argument er at helgenkulten startet som en elitekult i Norge siden det var eliten som først kom i kontakt med den, men at den ikke forble et elitefenomen særlig lenge. Vi har kjennskap til en 5-6 lokale norske helgener som vitner om at helgenkulten hadde bred folkelig oppslutning. Disse lokale helgenene, som det nok var mange flere av, viser at folket så seg i stand til å helgenforklare kandidater på egenhånd, uten å vente på støtte fra kirkens menn.²⁴⁸ Dette viser igjen at folket, grasroten, så på helgener som 'sine', ikke bare som noe som hørte eliten til. Den folkelige kulten oppsto spontant og var gjerne lite gjennomtenkt, og med mindre den ble tatt opp og frontet av eliten var den gjerne dømt til å forbli et lokalt fenomen sentrert rundt det området hvor helgenen virket eller døde.

Mens den folkelige kulten var spontan og et utslag av folkelig begeistring så var den politiske elitekulten gjerne et resultat av politikk og kynisk vurdering. Jeg har nevnt flere mulige grunner til at de tre store norske kultene ble frontet av eliten, og vært inne på konflikten mellom konge og kirke som gjorde helgenkult til et politisk anliggende. Rivalisering mellom kirker, byer eller bispedømmer var også et bakenforliggende motiv, som vi blant annet har sett ved Halvardskulten. Store helgener trakk til seg pilgrimer, noe som var økonomisk lønnsomt for både pilgrimsbyen og kirken med levningene. Det ga også stor status, og status og penger ga økt makt. Den geistlige elite ønsket makt til å kontrollere den verdslige elite, mens kongelige helgener ga kongehuset makt til å stå i mot presset, samt legitimerte ættens rett til tronen. Om ikke

²⁴⁸ Det er interessant å se at vi kjenner kirkededikasjoner til lokale folkelige helgener, mens vi ikke kjenner en eneste dedikasjon til erkebiskop Eystein som ble erklært hellig av Norges biskoper. Dette kan være et resultat av at de norske biskoper som den norske kirkes overhoder måtte følge reglene, og vente på en offisiell kanonisering fra pavelig hold, mens små lokalsamfunn var ukjente med den kanoniske prosess, eller ganske enkelt ikke brydde seg. Nettopp dette kan være et argument for at kulten rundt erkebiskop Eystein forble en elitekult.

alle av landets tre større helgenkulter har blitt startet opp av eliten, vitner de i hvert fall alle om at de har blitt aktivt frontet fra høyeste hold. Kulden til de hellige på Selje forble trolig en elitekult, startet opp av kongen, ivaretatt av de lokale geistlige, og senere de lokale biskopene. En av grunnene til at kulden aldri ble stor og folkelig kan være at da den oppsto så var enda ikke helgenkult og mirakeltro særlig utbredt i Norge. Først med Olavskulden ble det blåst liv i de ulmende glørne som var helgenlæren, og som tross alt var forkynt over deler av landet i flere tiår. Denne kulden oppsto på et politisk riktig tidspunkt, og ble i stor grad startet opp av eliten som et politisk virkemiddel. Dette var en kult som tydelig vekket folkelig begeistring, for den spredde seg til alle lag av befolkningen og ble raskt en nasjonal kult. Når det gjelder Halvard vil jeg si meg enig med Knapskog som argumenterer for at han først ble venerert på lokalt folkelig nivå, før han ved translasjonen nærmest ble overtatt av eliten.²⁴⁹

Enkelte av de utenlandske helgenkuldene bærer preg av å ha vært elitekulter her til lands. Dog var de gjerne også kulter forbeholdt eliten. Den norske eliten hadde ikke startet dem opp, og i en del tilfeller ble de overhode ikke frontet for at de skulle spre seg og bli folkelig. Den franske helgenkongen Ludvig settes kun i forbindelse med den norske kongefamilien, mens den engelske erkebiskopen Thomas av Canterbury forbindes med erkebiskop Eystein og hans etterfølgere.

Har jeg så funnet svar på spørsmålet om i hvilken grad man kan snakke om og skille mellom elitekult og folkekult? Når det gjelder de norske helgenene må svaret være ja. Vi har flere lokale norske helgener som tydelig er et resultat av folkelig kult. Vi har også eksempler på ren elitekult, og ikke minst eksempler på vellykket fronting av eliten, slik at en kult har blitt folkelig populær, landsomfattende og innbringende. En kult trengte tydelig oppslutning på det folkelige plan i tillegg til fronting av eliten for å kunne spre seg og bli stor. Når det gjelder de utenlandske helgenene vet vi for lite om hvem som introduserte dem, og vi mangler kilder til de folkelige oppfatninger av dem. Kildene kan si noe om hvilke helgener konger og stormenn påkalte eller oppsøkte i håp om helbredelse, men dette gir en for ensidig vinkling til at det blir mulig å trekke noen konklusjon.

²⁴⁹ Knapskog, 1999, s 45

4.4 Konklusjon

I dette kapittelet har jeg testet ut tesen om at helgenenes nytteverdi kan ha spilt inn ved valg av dedikasjonshelgen, og at nytteverdien kan forklare geografisk spredning. Jeg har i tillegg diskutert hvorvidt helgenkulten i Norge var en elitekult eller en folkelig kult. Det begrensede tallmaterialet som ligger til grunn for undersøkelsen gjør at tesen om helgenens nytteverdi er vanskelig å teste. Der hvor tallmaterialet er godt nok til at klare slutninger kan trekkes blir tesen stort sett bekreftet. Fiskernes skytshelgen har sine kirker på steder hvor fiske må ha vært en viktig del av næringsgrunnlaget. Sjømenns skytshelgener hadde hovedsaklig sine kirker i kyststrøk, og Nicholas som i tillegg var patron for handelsmenn var ofte å finne i handelssentra ved sjøen. Soldathelgenenes kirker var stort sett å finne i de store byene og tidvis også i handelssentra hvor man ville forvente å finne soldater. Unntaket er Oslo by hvor vi ikke kjenner til noen kirker til soldathelgener, dette er dog en by hvor vi kjenner svært få kirkededikasjoner. Jeg forventet at barselhelgener, sykdomshelgener og dødshelgener ville ha kirker med relativt jevn geografisk spredning da deres ansvarsområde må sies å være universelt aktuelt. Dette ble bekreftet av undersøkelsen, med ett vesentlige unntak. Verken barselhelgenene eller dødshelgenene var representert i Stavanger bispedømme. Dette medfører også at verken Margaretha eller Mikael, to av landets mest populære helgener, var representert i bispedømmet.

Stavanger skiller seg stadig ut dedikasjonsmessig, både fra de andre bispedømmene og Norge generelt. Det er vanskelig å finne en god forklaring på disse særegenhetene. De manglende helgener, som med Margaretha og Mikael inkluderer syv av de elleve mest populære helgenene på landsbasis, kan ikke forklares ved at Stavanger har valgt andre helgener isteden. Det kan heller ikke forklares med nær kontakt med England, da helgenene som mangler også nøytt stor popularitet i England, og i tillegg er Stavanger det bispedømmet med helgen-dedikasjoner som dårligst svarer overens med de engelske. En mulig forklaring kan være at biskopene i Stavanger kan ha hatt spesielle preferanser i forbindelse med dedikasjons-helgener. En annen forklaring kan være Stavangers stilling som by utenfor begivenhetenes sentrum. Med bare ett kloster, sjelden eller aldri besøk av kongen eller stormenn, og lite stormenn lokalt, kan byen ha vært avsondret fra de impulser som nådde de andre bispedømmene og sørget for en nogenlunde konformitet i kirkededikasjoner. Eksempelvis var både Margaretha og

Katharina, to helgener som bispedømmet manglet, helgener som ble populære i vesten i forbindelse med korstogsbevegelsen. Om impulsene fra hjemvendte korsfarere ikke nådde Stavanger vil det kunne forklare helgeninnes fravær. Ingen forklaringer kan dog bli mer enn spekulasjoner grunnet kildemangelen som kjennetegner dette bispedømmet fremfor de andre.

De andre bispedømmene har ikke slike påfallende særtrekk som Stavanger, selv om det også mellom dem er ulikheter. Bergen bispedømme har åtte dedikasjoner til tre helgener, Albanus, Jakob og Agatha, som bare er å finne i nettopp dette bispedømmet, mens de fleste lokale helgener bare har en dedikasjon på landsbasis. Til gjengjeld har Bergen bare en eneste dedikasjon til bispedømmets skytshelgen Sunniva. Preferansen for Albanus kan trolig forklares nettopp med dennes legendariske tilknytning til Sunniva, da de i følge en tradisjon skal ha vært søsken. Det mest påfallende med Oslo bispedømme må være den sterke preferansen for Maria og Olav. Ikke i seg selv uventet, da disse helgenene var størst på landsbasis, såvel som i samtlige bispedømmer, det merkelige er at mer enn halvparten av helgenenes dedikasjoner er å finne i dette ene bispedømmet. Olav står i det hele sterkest på Østlandet, 40 av hans 50 dedikasjoner er samlet i Oslo og Hamar bispedømme. Dermed blir det vel så påfallende at de tre siste bispedømmene bare har 10 dedikasjoner til nasjonalhelgenen sammenlagt. Nettopp i Nidaros ville man forventet å finne flere dedikasjoner til Olavs, men forklaringen kan være et bevisst forsøk på å trekke folk til domkirken i Trondheim som huse St. Olavs skrin. Apostelen Andreas derimot, med syv av sine tolv dedikasjoner i Nidaros, ble tydelig favorisert i erkebispedømmet. Dette skyldtes trolig både hans stilling som fiskeres skytshelgen, da kirkene hans var plassert på steder hvor fiske må ha vært viktig, men også hans posisjon som Russlans skytshelgen. Både Olav Haraldsson og sønnen Magnus den gode hadde nære forbindelser med Russland, noe som kan ha vært en årsak til Andreas' sterke stilling i bispedømmet som også var hovedsete for kongemakten. En annen forklaring kan være en preferanse for Andreas blant en eller flere av Nidaros' engelske biskoper, da Andreas også var svært populær i England.

I Norge startet trolig helgenkulten som en elitekult da det stort sett var eliten som først kom i kontakt med den og brakte den med seg hjem fra kristne land. De lokale norske helgenene er dog et tegn på at helgenkulten etterhvert også ble folkelig. Mens

elitekulten ofte var basert på politikk og kynisk vurdering, så var den folkelige kult spontan og ofte lite gjennomtenkt. En kult trengte fronting av eliten for å oppnå spredning utover det helt lokale, men den trengte også den folkelige begeistring for å kunne bli virkelig populær og landsomfattende. Olav var den eneste av de norske helgenene som oppnådde denne landsomfattende populariteten. Dette skyldtes trolig at kulten, i tillegg til å bli frontet av den politiske såvel som den kirkelige elite, oppsto på et politisk gunstig tidspunkt. Den folkelige begeistring ble vekket ved missnøye med den nye kongen, ved elitens propaganda, og ved miraklene som fant sted ved den avdøde martyrkongens grav. Den tidligere kulten rundt de hellige på Selja ble startet opp av eliten som en del av kristningsprosjektet, men oppnådde aldri den store folkelige popularitet. Halvardskulten spredde seg noe mer, og var en kult som trolig oppsto på det lokale folkelige nivå, før den ble overtatt av eliten. Halvards opphøyelse til skytshelgen for Oslo bispedømme var trolig et resultat av rivalisering mellom bispedømmene, siden både Bergen og Nidaros allerede hadde lokale helgener. Det lå mye penger og prestisje i å ha et kultsentra som kunne trekke pilgrimer. Det kan heller ikke være tvil om at helgenkult var politikk, og endel av maktkampen mellom konge og kirke. Kongelige helgener som Olav legitimerte ættens rett til tronen, mens geistligheten satte frem kirkepolitiske helgener som støttet kirkens krav om overhøyhet, som den engelske Thomas Becket eller den norske erkebiskop Eystein. Det kan være vanskelig å skille mellom folkelig- og elitekult siden kildematerialet er mangelfullt, særlig når det gjelder de utenlandske og felleskirkelige helgenene. Det finnes dog nok eksempler på både ren elitekult og ren folkelig kult til å vise at helgenkulten i løpet av middelalderen spredde seg til alle samfunnslag i Norge.

St. Olav

Avslutning

Problemstilling og arbeidsteser

Jeg gikk i gang med denne undersøkelsen med ønske om å finne ut hvilke typer katolske helgener som gjennom kirke dedikasjoner ble introdusert i Norge i middelalderen. Problemstillingen var å finne ut om det ble gjort et bevisst valg med hensyn til helgener å dedisere kirker til i Norge i middelalderen, og hvilke kriterier som i så fall til grunn. Om helgendedikasjonene var resultat av bevisste valg, så ville disse dedikasjonene kunne si oss noe om både hvilke, og hva slags typer helgener som var de foretrukne. Jeg startet undersøkelsen med en hypotese om at ja, det var et bevisst valg som lå til grunn ved valg av dedikasjons helgener (og også ved introduksjonen av en helgen). For å kunne bekrefte eller avkrefte hypotesen satte jeg opp teser basert på kriteriene og motivene som kunne ha ligget til grunn ved et slikt bevisst valg. Disse tesene ble punktvis testet opp mot kildematerialet i løpet av undersøkelsen. Tesene jeg testet ut var som følger:

- *i første omgang var det vel etablerte helgener som ble introdusert (eller: ved dedisering av kirker valgte man vel etablerte helgener fremfor nyere helgener)*
- *det ble oppfattet som viktig tidlig å få egne nasjonale helgener for å befeste kristendommens stilling i landet, og at det tidlig vil ha vært et ønske om å fremheve nettopp disse nasjonale helgenene*
- *helgenens stilling i himmelen kan ha spilt inn ved valg av helgener ved at man søkte å velge de helgenene som hadde størst gunst i himmelen for å få så innflytelsesrike patroner som mulig*
- *helgenenes nytteverdi kan ha vært en avgjørende faktor, og nytteverdien kan være med å forklare geografisk spredning*
- *den engelske kirkes innflytelse på den norske vil være lett å spore ved en sammenligning av de to lands helgendedikasjoner, og vil ha vært avgjørende i kristningsprosessen og den første kristne tid*

Resultatet

Resultatet når jeg testet ut tesene var at de i stor grad fungerte som forklaringsmodeller for valgene som ble foretatt. Undersøkelsen synes således å ha

bekreftet hypotesen om at det faktisk var et bevisst valg som lå til grunn. Selv om dedikasjonene nok tidvis ble bestemt av private preferanser som vi ikke har grunnlag for å vite noe om, tyder dog undersøkelsen på at det var visse kriterier som i stor grad ble tatt med i betraktning ved valg av dedikasjonshelgen.

Det virker som om *det hierarkiske oppsettet* ble vektlagt. Helgenene fra den øvre del av helgenhierarkiet er i absolutt flertall, men noen av de øvre kategoriene i hierarkiet er dårlig representert med helgener og til en viss grad med dedikasjoner. Dette tyder på at helgenhierarkiet ikke var det eneste som lå til grunn når dedikasjonshelgener ble valgt. Kategoriene engler og erkeengler (nr 2), patriarker og profeter (nr 3), kirkefedre (nr 7) og prester og diakoner (nr 8) har mottatt lite interesse i Norge. Dette følger mønsteret fra England, og kan tyde på at boklig lærdom og teologisk litteratur sto lavt i kurs blant de som dedikerte kirkene i begge land. Det er i stor grad helgenene med spennende og voldelige historier som er mest populære, også innenfor de enkelte kategoriene. I tillegg til Maria og Mikael så er det i stor grad apostler og martyrer som har blitt introdusert i Norge.

Undersøkelsen viser klart at *gamle, vel etablerte helgener* ble foretrukket fremfor de nyere. Det er flest helgener fra perioden frem til år 100, og disse har mer enn halvparten av alle dedikasjonene vi kjenner, dvs. flere enn helgenene fra de tre andre tidsepokene sammenlagt. Samtlige av helgenene fra tiden før år 100 hører forøvrig til i den øvre halvdel av helgenhierarkiet. Helgenene fra perioden 100-500 har igjen flere dedikasjoner enn de neste to periodene sammenlagt, og hører med ett unntak til i helgenhierarkiets øvre halvdel. Først med helgenene fra perioden 500-1000 endrer dette mønsteret seg. Helgenen fra denne perioden har langt færre dedikasjoner enn helgenene i perioden etter år 1000, men dette skyldes at Olav den hellige, Norges nasjonalhelgen og landets nest mest populære helgen i middelalderen, hører til i den siste tidsperioden. Olav utgjør således et unntak i tesen, og er det eneste som forhindrer tesen fra å bli bekreftet hundre prosent. Om dette er ett unntak fra tesen om vel etablerte helgener, så er det med på å bekrefte tesen om at det ble lagt vekt på å raskt få etablert *egne nasjonale helgener*. Dette er en tese som kan sies å ha blitt etterlevd i Norge. Allerede i kristningstiden hadde Norge fått etablert tre hjemmelige helgenkulter, og disse ble tydelig fremhevet ved at helgenene ble gjort til skytshelgener for hvert sitt bispedømme samt den tilhørende by. Med Olav den hellige

ble den nye religion sterkt forankret ikke bare til landet, men også til det norske kongehus. Sunniva- og Halvardkulten ble ikke landsomfattende og populære i samme grad som Olav, men de var allikevel med på å gjøre kristendommen og helgenkulten hjemlig. De senere norske helgenene var alle helt lokale med bare en kjent kirkededikasjon i forbindelse med plassen de virket eller døde. Disse lokale skikkelsene ble æret som helgener av lokalbefolkningen, og er et tegn på at helgentroen hadde spredd seg og slått rot i det norske folk. Det har trolig vært flere av denne typen lokale hellige som vi ikke lenger har kjennskap til grunnet manglende kilder. Både nasjonale og veletablerte helgener fra toppen av det hierarkiske system virker å ha vært prioritert i *kristningsfasen*. Man ser også tydelige tegn på *påvirkning fra England*.

Undersøkelsen viser også at helgenenes nytteverdi i enkelte tilfeller kan forklare valg og spredning, både geografisk og i forhold til bispedømmene. Spesielt i forbindelse med helgener med tilknytning til sjøen blir denne tesen bekreftet, da nesten samtlige av disse helgenenes kirker er å finne ved sjøen, eller unntaksvis ved innsjøer og store elver. Andreas, fiskernes skytshelgen, har sine kirker på steder hvor man vil forvente at fiske er en viktig del av næringsgrunnlaget. Klemens, sjømenns skytshelgen, har de fleste av sine kirker plassert ved sjøen, det samme gjelder for Nicholas, som i tillegg til å være patron for sjømenn også er handelsmenns beskytter, og hans kirker ligger ofte i handelssentra ved sjøen. Jeg forventet ut i fra deres nytteverdi at barselhelgenene, sykdomshelgenene og dødshelgenene ville ha en jevn geografisk spredning, siden deres patronat ville være like aktuelt over hele landet. Jeg fant at barselhelgenene var relativt jevnt spredt utover landet med det unntaket at de ikke er representert i Stavanger bispedømme. En eller flere av sykdomshelgenene er representert i samtlige bispedømmer, men de har alle svært forskjellige ansvarsområder innenfor temaet sykdom, så jeg er usikker på i hvilken grad de kan betraktes som en helhet. Dødshelgenene kan sies å ha en relativt jevn geografisk spredning. Unntaket er nok en gang Stavanger bispedømme, hvor det ikke er en eneste kirke dedikert til disse helgenene, til tross for at denne gruppen inkluderer Mikael, landets fjerde mest populære helgen. Undersøkelsen viste også at soldathelgenenes kirker stort sett var å finne i byene, noe som kan forklares ved at de gjennom sin nytteverdi henvendte seg til soldater og dette var en gruppering som stort sett befant

seg i byene. Det overraskende her var at Oslo, en av landets største og viktigste byer, ikke hadde noen kirke dedikert til en soldathelgen.

Det må påpekes at skjevheter bispedømmene i mellom kan skyldes skjevheten i tallmaterialet. Vi har kjennskap til 389 kirkededikasjoner på landsbasis, og av disse er hele 179 lokalisert i Oslo bispedømme, 83 i Nidaros, 56 i Hamar, 52 i Bergen og bare 19 i Stavanger bispedømme. Hadde vi hatt kjennskap til flere av middelalderens kirkededikasjoner i Stavanger kan det tenkes at noen av de påfallende ulikhetene ville falt bort. Dog er det underlig at dedikasjoner til så viktige helgener som Mikael og Margaretha kan ha blitt utelatt så totalt fra kildene.

Resultatet av undersøkelsen må således være at:

- *ved dedisering av kirker ble vel etablerte helgener generelt foretrukket fremfor nyere, og dette var spesielt vektlagt i kristningsfasen.*
- *det ble oppfattet som viktig tidlig å få egne nasjonale helgener for å befeste kristendommens stilling i landet, og det var et ønske om å fremheve disse nasjonale helgenene.*
- *helgenens stilling i himmelen har i stor grad spilt inn ved valg av dedikasjonshelgener ved at man søkte å velge de helgenene som hadde størst gunst i himmelen for å få så innflytelsesrike patroner som mulig.*
- *helgenenes nytteverdi har tidvis vært en avgjørende faktor, og i enkelte tilfeller kan nytteverdien forklare en helgens geografiske spredning.*
- *den engelske kirke har tydelig hatt stor innflytelse på den norske, og har vært avgjørende i kristningsprosessen og den første kristne tid.*

Jeg har, i denne undersøkelsen, søkt å finne kriteriene som lå til grunn ved valg av helgener å dedisere kirker til i Norge i middelalderen. Jeg har benyttet meg av middelalderens kjente kirkededikasjoner for å teste tesene jeg hadde utarbeidet om hvilke kriterier som kan ha ligget til grunn. På grunnlag av kirkededikasjonene har jeg også søkt å finne helgenenes spredning på landsbasis, for således å studere ulikhetene mellom de fem bispedømmenes valg av dedikasjonshelgener. Jeg har søkt å studere utvikling over tid, men først og fremst har jeg sett på hvilke helgener som ble introdusert, og de ulike helgenenes popularitet.

Det neste skritt i denne forskningen ville være å foreta en tilsvarende undersøkelse basert på et bredere kildemateriale. Kirkebygging var kostbart og krevende, og på et punkt må man kunne regne med at ett samfunns behov for kirker var blitt dekket. På tross av at branner og lignende sørget for at kirker ble bygget gjennom hele middelalderen, er det et merkbart fall i byggeaktiviteten i tidsrommet som følger den store mannedauens ankomst til landet. Når man ikke hadde krefter og kapital til å bygge nye kirker ville religiøsiteten og helgenkulten få ett annet utløp. Helgenstatuene som prydet store deler av middelalderens kirker var en av flere mindre kostnadskrevenne måte å ære helgenene på. Ved å se på alterdedikasjoner, prebender, altertavler, helgenstatuer og tilsvarende, i tillegg til kirkededikasjonene, vil man få ett bredere grunnlag for å kunne uttale seg om helgenenes spredning og popularitet. Dette vil trekke frem helgener som ikke har blitt bæret med kirkededikasjoner, og som således ikke har kommet med i min undersøkelse. Det vil også kunne gi et bedre bilde av utviklingen over tid, og vil kunne avsløre hvordan helgenens popularitet var i stadig endring.

Sta. Katharina

Vedlegg

Vedlegg 1: Oversikt over de 15 mest populære dedikasjonshelgenene i Norge

Helgen etter dedikasjons-frekvens i Norge	Oslo		Nidaros		Bergen		Hamar		Stavanger	
	Posisjon	Antall	Posisjon	Antall	Posisjon	Antall	Posisjon	Antall	Posisjon	Antall
1 Maria (63)	1	35	1	13	1	5	2	6	1	4
2 Olav (50)	2	28	7	4	4	3	1	12	2	3
3 Peter (33)	4	15	2	10	14	1	3	5	4	2
4 Mikael (32)	3	17	3	7	2	4	4	4	-	0
5 Laurentius (24)	4	15	11	1	8	2	5	3	2	3
6 Margaretha (23)	6	14	3	7	-	0	8	2	-	0
7 Johannes døperen (14)	8	8	9	2	14	1	5	3	-	0
8 Nicholas (13)	9	7	9	2	4	3	10	1	-	0
Paulus (13)	7	12	-	0	-	0	10	1	-	0
10 Andreas (12)	11	3	3	7	14	1	10	1	-	0
Det hellige kors (12)	12	2	6	5	8	2	5	3	-	0
12 Kristus (10)	15	1	8	3	2	4	10	1	5	1
13 Klemens (6)	15	1	11	1	8	2	10	1	5	1
Halvard (6)	10	4	-	0	14	1	10	1	-	0
15 Katharina (5)	15	1	-	0	8	2	8	2	-	0
Treenigheten (5)	15	1	11	1	14	1	10	1	5	1

Vedlegg 2: Norske, utenlandske og felleskirkelige helgener

Norske		Engelske		Felleskirkelige	
St. Olav	50	St. Albanus	3	Sta. Maria	63
St. Halvard	6	St. Jetmund	3	St. Peter	33
Sta. Sunniva	2	St. Botolf	2	Mikael	32
St. Even	1	St. Thomas Becket	2	St. Johannes døperen	14
St. Gudmund	1	St. Columba	1	St. Paulus	13
Sta. Margaretha av Norge	1	St. Svithun	1	St. Andreas	12
Seljemennene, Ivon og Georg	1	Sta. Brettiva	1	Det hellige kors	12
St. Tarald	1	Sta. Maura	1	Kristus	10
St. Thorleif	1			Treenigheten	5
Tollef Sal	1	Franske		Allehelgener	3
		St. Martin	4	Sta. Anna	3
		St. Dionysius	1	St. Jakob	3
		St. Egidius	1	SS. Apostoli	2
		St. Ludvig	1	Den hellige ånd	2
		St. Benedikt	1	St. Stephanus	2
		Sta. Gertrud	1	St. Thomas apostel	2
		St. Vilhelm	1	St. Bartholomeus	1
				St. Johannes apostel	1
		Danske		St. Matthias	1
		St. Knut	1	St. Simon	1
				St. Laurentius	24
		Belgia		Sta. Margaretha	23
		St. Hubertus	1	St. Nicholas	13
				St. Klemens	6
				Sta. Katharina	5
				St. Jørgen	3
				St. Agatha	2
				St. Blasius	2
				St. Fabian	1
				St. Gorgonius	1
				St. Gregorius	1
				St. Qvintinus	1
				St. Sebastian	1

Vedlegg 3: Engelske helgendedikasjoner

Bygger på Francis Bonds liste fra 1914

* betyr at helgenen også har kirkededikasjoner i Norge

Dedikasjonsfrekvens	Helgen	Antall
1	* Jomfru Maria	2335
2	* Allehelgener	1255
3	* St. Peter	1255
4	* St. Mikael, eller Mikael og alle engler	687
5	* St. Andreas	637
6	* St. Johannes døperen	500
7	* St. Nicholas	437
8	* St. Jakob den eldre	414
9	* St. Paulus	326
10	* Den hellige treenighet	297
11	* Sta. Margaretha	261
12	* St. Laurentius	239
13	Sta. Maria Magdalena	187
14	* St. Johannes evangelist	181
15	St. Leonard	177
16	* St. Martin	173
17	* St. Bartholomeus	165
18	* St. Egidius	162
19	Sta. Helena	135
20	* St. Jørgen	126
21	* Det hellige kors	106
22	* St. Thomas av Canterbury	80
23	St. Cuthbert	72
24	St. Oswald	67
25	* St. Botolf	64
26	* Sta. Katharina	62
27	* St. Jetmund	61
28	* St. Svithun	58
29	St. Wilfrid	48
30	* St. Stephanus	46
31	* St. Thomas apostel	46
32	* Sta. Anna	41
33	* St. Klemens	41
34	* St. Dionysius	41
35	* Kristus	38
36	St. Chad	33

37	St. Mattheus	33
38	* St. Gregorius	32
39	St. Philip	31
40	St. Augustin av Cantebury	30
41	St. Lukas	28
42	St. Jakob den yngre	26
43	St. David, Wales	23
44	Sta. Faith	23
45	St. Benedict av Cassino	20
46	St. Dunstan	20
47	* Sta. Bridget	19
48	St. Edward bekjenneren	17
49	St. Ethelbert	16
50	Sta. Edith av Polesworth	15
51	St. German	15
52	Sta. Hilda	15
53	St. Petrox	14
54	St. Barnabas	13
55	* St. Olav	13
56	Sta. Etheldreda	12
57	Sta. Werburga	12
58	* St. Albanus	11
59	St. Pancras av Taormina	10
60	St. Christopher	9
61	St. Cyril	9
62	St. Guthlac	9
63	St. Jude	9
64	St. Kenelm	9
65	St. Ketigern or Mungo	9
66	Sta. Mildred	9
67	St. Teilo	9
68	St. Cadoc	8
69	* St. Columba	8
70	St. Maurice	8
71	St. Patrick	8
72	St. Rumbald	8
73	St. John of Beverly	7
74	St. Julian Hospitaller	7
75	St. Dubricius	6
76	Sta. Eadburga	6
77	St. Felix	6
78	St. Gabriel	6

79	St. Markus	6
80	St. Pancras av Roma	6
81	St. Remigius	6
82	St. Samson av Dol	6
83	St. Vincent	6
84	Sta. Winifred	6
85	St. Anthony den store	6
86	Den hellige grav	6
87	Sta. Agnes	5
88	St. Alphege	5
89	* St. Blasius	5
90	Kong Charles martyr	5
91	De hellige uskyldige	5
92	Sta. Julitta	5
93	St. Kebi	5
94	St. Leger	5
95	Sta. Milburga	5
96	St. Paulinus	5
97	St. Piran	5
98	St. Radegund	5
99	St. Ebba	5
100	* Sta. Agatha	4

Litteraturliste

Adam av Bremen *Den eldste Noregs-historia [Historia Norvegiae]*. (oversatt Halvdan Koht). Oslo: Det norske samlaget. 1950.

Alver, Brynjulf 1970. *Dag og merke*. Oslo: Universitetsforlaget.

Andersen, Per Sveaas 1995. *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bibelen. Oslo: Bibelselskapets forlag. 1992

Birkeli, Fridtjov 1982. *Hva vet vi om kristningen av Norge?*. Oslo: Universitetsforlaget.

Birkeli, Fridtjov 1995. *Tolv vintre hadde kristendommen vært i landet vårt*. Oslo: Verbum.

Bond, Francis 1914. *Dedications of English Churches*. London: Oxford University Press.

Brown, Peter Robert Lamont 1981. *The cult of the saints*. London: SCM Press.

Brøgger, A. W. 1915. *Stavangers historie i middelalderen*. Stavanger: Dreyers forlag og boktrykkeri.

Bull, Edvard 1912. *Folk og kirke i middelalderen*. Kristiania: Nordisk forlag.

Bull, Edvard 1924. *Kristianias historie bd. 1*. Oslo: Cappellen.

Carlé, Birte 1991. *Skjøger og jomfruer i den kristne fortællerkunst*. Odense: Odense University Press.

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Danstrup, John (red) København: Rosenkilde og Bagger. 1980-82.

Delahaye, Hippolyte 1998. *The legends of the saints*. Dublin: Four Courts Press.

Dietrichson, Lorentz 1888. ”Sammenlignende Fortegnelse over Norges Kirkebygninger i Middelalderen og Nutiden” i *Theologisk tidsskrift for Den Evangelisk-Lutherske kirke i Norge*. Christiania: P. T. Mallings boghandels forlag.

Dybdahl, Audun 1999. *Helgener i tiden*. Trondheim: Tapir Forlag.

Daae, Ludvig 1899. *Om Stavanger stift i middelalderen*. Christiania: Grøndal & søns bogtrykkeri.

Daae, Ludvig 1879. *Norges helgener*. Christiania: Alb. Cammermeyer.

Diplomatarium Norvegicum bd. I-XXII. Christiania: P. T. Mallings Forlagshandel. 1947.

Draumkvedet. Øyvind T. Gulliksen (red) Bø: Telemark historielag. 1995.

Egerias reise til det hellige land. Oversetter: Else Schjøth. Oslo: Aschehoug & co. 1991.

Englebert, Omer 1994. *The lives of the saints*. New York: Barnes & Noble.

Enhet i mangfold? – 100 år med religionshistorie i Norge. Inger Marie Ruud & Sigurd Hjelde (red.). Oslo. Tano Aschehoug. 1998

Erkebiskop Eystein 1995. *Passio et miracula Beati Olavi (Passio Olavi: lidings saga)*. Oslo: Samlaget.

Farmer, David Hugh 1997. *The Oxford dictionary of saints*. Oxford: Oxford University Press, fourth edition.

Fett, Harry 1909. *Norges kirker i middelalderen*. Kristiania: Norsk folkemuseum/Alb. Cammermeyers forlag.

Gammelnorsk homiliebok. Astrid Salvesen Astrid og Erik Gunnes (red). Oslo - Bergen - Tromsø: Universitetsforlaget. 1971.

Hagiography and medieval literature: a symposium. Odense Universitet . Odense: Odense University Press. 1981.

Heber, Gustav 1936. *Nordmennes historie II I overgang til middelalderen*. Oslo: Centraltrykkeriet.

Helle, Knut 1975. *Stavanger: frå våg til by*. Stavanger: Stabenfeldt.

Helle, Knut 1997. "Det første bispedømmet på Vestlandet" i Magnus Rindal (red.), *Selja – heilag stad i 1000 år*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hjelde, Oddmund 1990. *Norsk preken i det 12. Århundre*. Oslo.

Hole, Christina 1966. *Saints in folklore*. London: G. Bell & Sons, Ltd.

Hommedal, Alf Tore 1997a. "Bakgrunn for helgenanlegget på Selja og staden si rolle i den tidlege kristninga av Vest-Noreg" i Magnus Rindal (red.), *Selja – heilag stad i 1000 år*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hommedal, Alf Tore 1997b. "Dei heilage frå Selja", i Magnus Rindal (red.), *Selja – heilag stad i 1000 år*. Oslo: Universitetsforlaget.

Images of sainthood in medieval Europe. Blumenfeld-Kosinski and Szell (editors). Ithaca: Cornell University Press. 1991.

Johnsen, Oscar Albert 1944. *Noregsveldets undergang*. Oslo: Eget forlag.

Jon Vidar Sigurdsson 1999a. *Norsk historie 800-1300*. Oslo: Det norske samlaget.

Jon Vidar Sigurdsson 1999b. "Om legender og samfunnspåvirkning", i Else Mundal og Ingvild Øye (red), *Norm og praksis i middelaldersamfunnet*. Bergen: Senter for europeiske kulturstudier.

Jon Vidar Sigurdsson 1996. "Legender om hellige kvinner på Island i høymiddelalderen", i Nanna Damsholt o.fl. (red), *Kirkehistorier*. København: Museum Tusulanums forlag.

Kirk, K. E. 1946. *Church Dedications of the Oxford Diocese*. Oxford: Clarendon Press.

Kirkehistorier. Nanna Damsholt o.fl. (red) København: Museum Tusulanums forlag. 1996.

Knapskog, Martha 1999. *Tidlig norsk helgentro*. Bergen: Hovedfagsoppgave i historie.

Kolsrud, Oluf 1958. *Norges Kyrkjesoga, bd. 1 Millomalderen*. Oslo: Aschehoug & co.

Lavold, Bente 1997. *Helgener mot pest i norge i senmiddelalderen*. Oslo: Hovedfagsoppgave i historie.

Legender frå mellomalderen. Mundal, Else (oversetter) Oslo: Det norske samlaget. 1995.

Morgan, Tom 1994. *Saints*. San Francisco: Chronicle books.

Mundal, Else 1995. *Helgenkult og norske helgenar*. Oslo: Collegium Medivale (nr 2 1995).

Mundal, Else 1997a. "Heiden kult som kan knytast til holer og hellerar" i Magnus Rindal (red.), *Selja – heilag stad i 1000 år*. Oslo: Universitetsforlaget.

Mundal, Else 1997b. "Legender, helgenkult og misjonsstrategi i kristningstida" i Magnus Rindal (red.), *Selja – heilag stad i 1000 år*. Oslo: Universitetsforlaget.

Nedkvitne, Arnved 1997. *Møte med døden I norrøn middelalder*. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.

Nedkvitne, Arnved og Per G. Norseng 2000. *Middelalderbyen ved Bjørvika*. Oslo: Cappelen.

Paasche, Fredrik 1958. *Møtet mellom hedendom og kristendom i nord*. Oslo: Forlagstrykkeri.

Qviller, Bjørn 1999. *Romersk politisk kultur og sosiologisk historie*. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.

Rollason, David 1989. *Saints and Relics in Anglo-Saxon England*. Oxford: Basil Blackwell.

Sandvik, Gudmund og Jens Arup Seip 1956. *Gammelnorske lovtekster*. Oslo: Universitetsforlaget.

Schreiner, Johan 1926. *Tradisjon og saga om Olav den hellige*. Oslo: Jacob Dybwald.

Selja - heilag stad i 1000 år. Rindal, Magnus (red.) Oslo: Universitetsforlaget. 1997.

Semningsen, Ingrid 1979. *Norges kulturhistorie bd. 2*. Oslo: Aschehoug & co.

Steinhauser, Kenneth B. 1995. *Generic saints, Medieval Prosopography, volume 16, number 2*. Michigan: Western Michigan university.

Steinsland, Gro 1991. *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi*. Oslo: Solum Forlag

Steinsland, Gro 1997. "Hulehelligdommen på Selja. På leting etter førkristne spor – en vandring i myter, makter og tegn", i Magnus Rindal (red.), *Selja – heilag stad i 1000 år*. Oslo: Universitetsforlaget.

Steinsland, Gro 1998. "Hedendom mot kristendom i norrøne myter." i Inger Marie Ruud & Sigurd Hjelde (red.), *Enhet i mangfold? – 100 år med religionshistorie i Norge*. Oslo. Tano Aschehoug.

Taranger, Absalon 1890. *Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske*. Kristiania: Den norske historiske Forening

Theodricus munk (oversetter: Astrid Salvesen) 1969. *Historien om de gamle norske kongene*. Oslo: Aschehoug & co.

Undset, Sigrud 1992. *Helgener*. Oslo: Aschehoug & co.

Vauchez, André 1997. *Sainthood in the later Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press.

Weinstein, Donald & Bell, Rudolph M. 1982. *Saints & Society*. Chicago and London: The university of Chicago Press.

Nettsider

<http://www.katolsk.no/> 2002-04

<http://home.enter.vg/gunnarknoph/Kirker/> 2004

<http://www.sylling.no/> 2004

<http://www.histos.no/bergen/vis.php?kat=5&id> 2004

Illustrasjoner

- Forside hentet fra Morgen, Tom 1994. *Saints*.
- Illustrasjoner på side 13, 33, 52, 95, 133 og 139 er hentet fra Bond, Francis 1914. *Dedications of English churches*.